Claus Rønlev
Slægtsforskning

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

GRUNDTVIGS ARV

AF

J. P. BANG

UDGIVET AF

KIRKELIGT SAMFUND AF 1898

1925

ANDELSBOGTRYKKERIET I ODENSE

Dybt nede i det lave stirrende op mod fjerne sollyse Højder udsender jeg i Hundredaaret efter »Kirkens Genmæle« disse fattige Sider om det største Aandens Storværk, som er øvet i vort Land og paa hvis stadig fortsatte virksomme og ægte Optagelse og Forstaaelse vort Lands Fremtidslykke for en stor Del hviler.

Forf.

Indhold.

1. Skjalden 5
2. Sangværket 34
3. Livet og Døden 60
4. Menneskelivet 75
5. Det folkelige 85
6. Det danske 96
7. Det menneskelige og det kristelige 111
8. Ord og Skrift 124
9. Skrift og Menighed 139
10. Kirkesynet 158
11. Friheden 173
12. Slutning 189

Enkelte Brudstykker har været optagne i Højskolebladet, Menighedsbladet, Liselundbogen 1922, For Kirke og Kultur og hele Stykket om Friheden i »Dansk Udsyn«.

I

Skjalden.

Da Grundtvig i Somren 1808 gik paa Strandvejen og nynnede paa Digtet om Willemoes, da fødtes bl. a. ogsaa de dejlige Linjer:

Vintren led, og Isen brast
over brede Vande,

og under min Syssel med Arven efter Grundtvig blev disse Linjer siddende i min Sjæl. Herlige som de er fra Formens Side med de pragtfulde Bogstavrim, som Grundtvig er en Mester i at bruge, egner de sig ogsaa godt til at indlede Talen om Grundtvig som Skjald. Naar man ser ud over hans Liv, saa kan de Ord passe mere end en Gang, at Vintren led, og Isen brast over brede Vande. Hans første Ungdom var en underlig død og kold Tid; et forfærdeligt tykt Lag af den dødeste Prosa dækkede over, hvad der slumrede i hans Indre, men saa skete det omsider, at

Vintren led, og Isen brast
over brede Vande,

og saa stævnede der, som i Sangen om Willemoes, et mægtigt Linjeskib frem med brede Sejl og gled hen over de brede Vande. Thi det er det Indtryk, man faar af Grundtvig som Skjald — det er det brede, svulmende Hav, hvorpaa hans Fartøj stævner frem, eller med et andet Billede: han er som Fuglen med det brede Vingefang, der løfter sig højt og skuer vidt. Det maa allerførst nævnes, naar vi vil tale om Grundtvig som Skjald; det er netop dette mægtige, brede, storslaaede, svulmende, som virker saa overvældende og som saa dog kan smeltes om i de blideste Barnetoner. Det er dette storslaaede, der gør ham til Skjald og efter min Formening til Danmarks ypperste.

Ikke enhver lille Digter, der kan tage kælne Toner eller skrive flydende Noveller og Romaner, er derfor en Skjald, selv om han

kan gøre det pænt. Det er den høje Begejstring i Forening med en overlegen Aandskraft, det er de store Syner og ophøjede Idealer, som naar de rører sig i en rigt udrustet og storskaaret Personlighed, gør ham til Skjald. Digtere har vi mange af, Skjaldenavnet passer kun til faa, men til dem hører Grundtvig. Han er efter min Formening, skønt han selv rakte Palmen til andre, Nordens største Skjald. Det viste sig, at der i denne tilsyneladende tunge og prosaiske Bondeknold slumrede vældige Kræfter, som blot skulde vækkes for saa at vælde frem som svulmende Floder og rivende Fossefald, saa Godtfolk til Tider blev helt skræmt derved. *Hvad er det da for Indflydelser eller Oplevelser, der gjorde ham til Skjald* og bestemte Retningen for hans Skjaldskab. Det er det første Spørgsmaal, vi maa stille.

Man har talt om den store Begivenhed *1801*, Slaget i Kongedybet i Forbindelse med Henrik Steffens' Komme og vækkende Tale. Men det har vist sig, at direkte betød disse Begivenheder for Grundtvig selv intet. Senere saa han fuldt vel Kongedybs-Kampens store Betydning for den aandelige Vækkelse i Danmark; det kommer han ofte tilbage til, skønnest vel i de prægtige Vers i Digtet om Povel Dons:

Efter Kongedybets Torden,
efter Kongeskyens Lyn,
opgik Solen over Norden
til et prægtigt Morgensyn:
som en Glød, der havde ulmet
under hele Verdensmulmet,
den sit Fængsel gennembrød.

I sin Glans, fra Moder arvet,
Skjalde-Solen tændt paany,
til Skinfaxe regnbufarvet
skabte om den sorte Sky,
klædte Bjergene i Lue,
saaede Guld paa hver en Tue,
sleb til Spejl det store Hav.

Og Grundtvig hørte vel *Steffens*, men hans Dagbogsoptegnelser viser, at han ikke i Øjeblikket havde noget ud af det, uden et ret ubestemt Indtryk, der senere unægtelig klarede sig for ham, saa han længe bagefter forstod, hvad Steffens virkelig havde betydet. Og skønt Steffens ved et senere Besøg i København, efter at han selv var blevet gammeldags troende Lutheraner og for saa vidt

Grundtvigs Aandsfælle — vel forberedt af d'Hrr. Mynster, Ørsted og ligesindede — ved et af Grundtvig længselsfuldt imødeset Besøg ganske brød Staven over hans Forfatterskab og erklærede, at han skulde helst helt holde op med at skrive — en dyb Skuffelse for Grundtvig — saa kunde han dog ved Steffens' Død hædre ham ved det mægtige Digt, som de fleste dog vel kender:

Lynildsmand, som for mit Øje
i den aarle Morgengry,
lig en Engel fra det høje
vælted' Stenen bort paany.

Her kunde han sige, hvad det var, der gjorde Steffens' Optræden til det store Vækkerraab:

Ja, den fri, den stærke Tale
om, hvad Haanden griber ej,
men hvad dog fra dybe Dale
baner sig til Stjerner Vej:
Ordet, som af Aanden føres,
skaber Syn, hvor Røsten høres,
vaagned', Steffens, her med dig.

Men hvor liden Betydning Steffens Optræden havde for Grundtvig, kan ses af den Maade, hvorpaa han omtaler Oehlenschlägers Digte fra 1803. Han har ikke det bitterste Indtryk af det Gennembrud, som disse Digte betød.

Nej, vi maa nogle Aar længere frem, til hans Ophold paa *Langeland.* Her fik han sin første store Oplevelse. Alle ved, at han blev grebet af en heftig ulykkelig Kærlighed til Fru Constance Leth paa Egelykke, hvor han var Huslærer. Denne Oplevelse blev af den største Betydning for ham; hidtil havde han været en saare ligevægtig, afmaalt, temmelig selvglad Herre, der vel beregnede sine Skridt; nu følte han sig pludselig i stærke Magters Vold, der ubarmhjertig tumlede med ham; han var ikke mere sin egen Herre. Dette følte han som en dobbelt Ydmygelse. For det første allerede dette, at han altsaa ikke mere var sin egen Herre, men dernæst Bevidstheden om, at det var en ikke blot haabløs, men syndig Elskov, thi den gjaldt jo en anden Mands Hustru. Men han *trængte* haardt *til at ydmyges.* Kristen var han jo vel nok, mente det da selv, siden han prækede adskillige Gange i Kirken, men det var vistnok noget slemt Tøjeri — senere erklærede han det ligefrem for Besmittelse af det hellige Sted,

men han var saaret i sin behagelige Mening om sig selv som et ulasteligt, etisk, hæderligt Menneske. Kampen var lang og haard, thi han kunde ikke rive sig løs. Men han kæmpede den ud, og derved kom der en ukendt Fart og Liv i hans hele sjælelige Væsen; der var rørt grundig op i ham, ja, omsider skete det rent sjælelig set, at

Vintren led, og Isen brast
over brede Vande.

Men som ogsaa andre har bemærket: at han kæmpede den Kamp igennem og omsider blev Sejrherre, det var en af de store Betingelser for, at han kunde blive den Aandens Stormand, den Skjald, han blev. Nutildags er vel nok Betingelsen for, at en saadan Kamp med Elskovsdriftens uhyre Vælde føres igennem, usigelig meget ringere. I vore Flirts- og Filmstider lader man sig lettelig drive med dens Strøm. Man tager det ikke saa nøje med disse Ting. Men givet er det, enhver vil kunne se det, havde Grundtvig givet efter her, var der sket et saadant Brud i hans Karakter, at han ikke vilde kunne have løftet sig til de Højder, han siden naaede. Gennem Lefleriet bliver ingen nogen stor Mand, nogen aandelig Kraft. Grundtvig stemte sig imod Strømmen, væltede daglig Sisyfosstenen paany, derved samledes Kræfterne, skønt de maaske fysisk opsledes, til rig Anvendelse andre Steder, til at strømme frem over brede Vande, naar Timen kom.

Netop i disse gærende Ungdomsaar kom saa et kraftigt Pust fra *den tyske Romantik* ind over ham og vel at mærke en stærk Paavirkning fra *Oehlenschläger*, hvis Digte fra 1805, særlig Vaulundurs Saga, gjorde det dybeste Indtryk paa ham, og han begreb nu ikke mere, hvordan han havde kunnet være blind for den nye Rigdom og Storhed i Digtene fra 1803. Fra nu af stod Oehlenschläger for ham som Nordens Hovedskjald, hvem han villig rakte Palmen. Han kaldte ham senere Foraarsskjalden i Nyaarstidens Gyldenaar. Men desuden læste han Skrifter af *Schelling*, *Schiller* og fremfor alt *Fichte*, hvis Bog om Menneskets Bestemmelse gjorde det dybeste Indtryk paa ham, fordi han dér paa den mest overraskende Maade blev oplyst om Troens uendelige Betydning ved Siden af Viden, Troen som en selvstændig livsskabende Magt. Den høje etiske Kraft hos Fichte maatte uundgaaelig gribe og styrke ham i hans haarde indre Kamp, og han glemte ikke den Tak, han skyldte ham. Derfor udsang han og-

saa sin Tak ved Fichtes Død, skønt den faldt i den Periode (efter 1811), da han dømte alt og alle umiddelbart efter deres Forhold til Kristendommen, og Fichte jo umuligt kunde bestaa en Dom efter denne Maalestok. Derfor synger han ogsaa i sit Digt 1814 stærkt bevæget: Tør en Kristen vel følge Hedningers Lig til Graven:

Kan en Skjald, som har sin Frelser kær,
kærlig spørge om din Daad og Færd?
Tør med Sang og Harpeslag jeg prise
Fichte! dig, du blege, verdslig vise?

Jo, det tør han og det maa han, selv om han som Kristen ikke bør love verdslig Visdom. Derfor synger han en Klagesang, thi:

kendes maa det, at den dødes Stemme
stemte mig til Herren at fornemme.

Hans Kæmpestemme vakte ham af hans falske Ro:

jeg forfærdet ved dit Lynglimt saa
sig Fornuften i sig selv forvilde;
af *dit* Ord jeg kunde grant forstaa,
kun ved Tro vi naa til Livets Kilde.

Den Betydning, som han i de sidste Linjer tillægger Fichte, hvis Kæmpenatur som saadan maatte tiltale Grundtvigs beslægtede Kæmpesjæl, er jo ikke ringe og maa i høj Grad bemærkes. Han var dermed aandelig løftet op over den flade og flove Kristendomsforstaaelse, som var Tidens og havde sin Type i Mænd som Bastholm. Men det laa foreløbig kun i ham som en Spire, en Islæt; personlig greben Kristen var han endnu ikke.

Derimod blev han, særlig gennem Vaulundurs Saga, tilskyndet til at fordybe sig i Nordens Old, i den nordiske Mytologi og i Nordens ældste Historie. I dette Arbejde søgte og fandt han ogsaa et Værn mod de kødelige Elskovsfristelser, han kæmpede med i disse Aar, og han fortsatte det i de følgende Aar og nedlagde her et kæmpemæssigt Arbejde, som afsluttedes med Oversættelsen af Saxe og Snorre, og det har ogsaa umaadelig Betydning for hans Skjaldskab. Det gør ham til Nordens Skjald. Her møder han *Nordens Kæmpeaand,* der griber ham saadan, at han selv bliver en aandelig Efterfølger af disse gamle, gæve Kæmper. Som overalt saa ogsaa her: det er det storslaaede i Nordens Mytologi, der griber ham, og det saadan, at han ikke kan nøjes

med at beskue det paa Afstand, men maa leve i det med hele sin Sjæl. Han er religiøst grebet af den Aand, som lever i de gamle Gudesagn, han ser med Fryd, at her og ingen andre Steder i Verden udfolder Gudelivet sig som et vældigt Drama: Asers Kamp med Jætterne, der omsider ender i Ragnarok, over hvis Afgrund de atter rejser sig i Gimle, hvor Aserne paa Idasletten genfinder de Guldtavl, hvormed de legede i Tidens Morgenrøde. Asken Ygdrasil med Urdas Kilde, Odin og Balder, Vingthors Hammer og hele den lange Række af Skikkelser og Sagn, skænker ham nu det store nordiske Sindbilledsprog, som fylder og præger hans Digtning saaledes, at det ofte for os, der ikke saaledes mere er inde deri, er svært at følge og fatte ham. Ja, med saadan Magt lever det i ham, at han knæler bevæget ved deres Mindesteder; han lever, som han selv senere sagde, i en *Asarus*, som han som Kristen naturligvis fordømte. Fra denne Tid stammer jo det berømte Digt Gunderslev Skov, hvor der klinger Toner, der kan minde om Guldhornene. Han taler selv senere om sin »synkretistiske« Tid, hvormed han mener den Sammenblanding at Kristentro og Asarus, som da fandt Sted. I det dejlige Digt: Strandbakken ved Egelykke, som blev skrevet 1811, kort efter hans kristelige Vækkelse, skildrer han den selv saaledes:

Aanden oplukked' sit Øje,
stirred' saa fast og saa nøje
rundt om en Frelse og fandt —
fandt, hvor det faldt,
Gud overalt:
fandt ham i Digterens Sang,
fandt ham i Vismandens Ord,
fandt ham i Myter fra Nord,
fandt ham i Tidernes Gang;
synligst og vissest den dog
fandt ham i Bøgernes Bog.

Her har vi det altsammen: Romantikken, Mytologien, Kristendommen i en uklar Blanding og Gæring. Men en Hovedtone er i disse Aar unægtelig den nordiske. I Nordens tunge, haarde Malm støbes hans Skjaldskab; her faar det den Staalklang, den Klang, der ofte bliver ru, og som vel, Gud ske Lov, ikke udelukker det bløde og barnlige, som han har langt mere af, end han selv ved, men som ganske vist udelukker alt det vege, udsmelter alt det kælne, støder al Blødagtighed langt fra sig og

giver den for Grundtvig ejendommelige henrivende Kraft og Styrke, der svarer til det storslaaede i hans egen Natur, og som gør ham til Kæmpeskjalden. Ja, at det blide, bløde Danmark skulde fostre Nordens Kæmpeskjald, det er og bliver en forunderlig Gaade, og Grundtvig følte selv, at han var ikke blot dansk; Norges Fjeldnatur kunde drage ham, og Miskendelsen og Foragten herhjemme, der i lange Tider gjorde ham til en forstødt og fremmed Fugl i sit eget Fædreland, vakte ofte den Tanke hos ham at drage til Norge, hvor han i alt Fald ved det nye Universitet havde forstaaende Venner, men han gjorde det da Gud ske Lov ikke. Hans Kærlighed til Danmark var for stor.

Det største Vidnesbyrd om den nordiske Islæt i hans Digtning er vel hans »Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord«. Det er den nordiske Kæmpeaand med dens Bedrifter der er Motivet i hans Digtning. Det gør den vel storslaaet, men ogsaa kold. Træffende siger han senere efter sin kristelige Vækkelse, at han nok vilde være en duftende Blomst, men han vitde gro paa Isbjerget, og indbildte sig, at han dér var nærmere ved Himlen end i den lave Eng, fordi han ingen Lyst havde til at fornedres, ingen Forstand paa den ydmyge Højhed. Han følte det selv saa stærkt: ikkun dybt i Norden har jeg hjemme; herfra stammer den staalhaarde Klang i hans Harpespil. Dertil kom jo altsaa i disse Aar hans Kamp med Elskovstrangen, der yderligere gør ham haard. Det kommer saa stærkt frem i det mærkelige Digt til Povel Dons. Aldrig, siger han dér, hørte han det Kærligheds søde fuldttonende Du, den hellige kærlige Lyd, som forkynder den »mystiske Enhed i dobbelt Natur«, men han blev ikke revet med af Lidenskabens Strøm. Men hvad skete da? Det siger han saa i disse Strofer:

Naadig mig Himlen lod stivne i Gru,
Øjet sig vendte til henfarne Dage,
fængslet af Klipper, der stode som jeg;
skuende, tavs jeg henvandred' saa fage;
Stjernerne glimted' paa urteløs Vej,
Norden sin herlige Verden oplukked',
glad mellem Guder og Klipper jeg skred,
atter opvarmede Hjerte dog sukked';
hvo, som har elsket, alene kun ved:
døves, ej dæmpes kan Kærligheds Smerte,
lindres, ej læges kan saarede Hjerte.

Vel siger han efter sin kristelige Vækkelse, at hans »Kæmpevise var ude, at han »lagde *Mytologiens opslidte Klædebon* paa Graven og iførte sig det aldrig siden« — det sagde han 1815 –-, men vi ved jo alle, at det var et Udtryk for en forbigaaende Stemning; det, han lagde bort, var Asarusen, men Mytologiens Sindbilledsprog optog han igen; her udsprang jo en af Kilderne til hans historiske Syn: Folkeaanden afspejlede sig allerdybest i Folkenes Myter. *Harpen,* som han hængte over Herrens Alter, *rakte han ham selv igen* (1812). Herom taler han senere i det storslaaede Digt »Nordens Aand« fra 1834. Her siger han, at overalt, hvor han stod og gik, svævede Nordens Aand over ham. Men

hvad er Nordens Aand i Grunden?
hvad var det, mig vældig greb,
lagde Kæmpesprog i Munden,
over Stok og Sten mig drev,
ja, som end i denne Time
byder: rist, som Skjalde rime?

Nordens Vætte, var han ikke en Ugerningsmand:

Hvi har ej i Sæk og Aske
jeg begrædt med Sorg i Hu,
at af ham sig overraske
lod min Sjæl som Skjald endnu?
Hvor tør jeg paa gamle Dage
Harpen slaa for Tor og Brage?

Jo, han tør sætte Nordens Vætter blandt de gode Engle, for der er ingen Aand, som har mere Lyst og Evne til i Sang at love Krist. Aandens Løsen er Bedrifter, og det gamle Nordens Vætte, han er just Bedriftens Aand og

derfor medens Tider rinde,
Storværk alt i Mark og Bog
kæmpemæssigt Navn skal finde
nemt i Nordens Billedsprog.

Og nu viser han det gennem forskellige Eksempler. Og pragtfuldt siger han det i Digtet »Syden og Norden«:

I Nord har jeg hjemme, kun dér er jeg Skjald,
til Kvad gav ej Citren, men Luren mig Kald;
jeg lytted' slet ikke til Musernes Kor,
men spørger kun, hvor min Valkyrie bor.

Ja, i Norden og kun i Norden har han hjemme, men højest elsker han dog *Danmark* sit Fædreland. Og her, hvor vi søger Kilden til hans Skjaldskab, maa vi dvæle længe ved Fædrelandet; ogsaa denne Kærlighed til Danmark vaagner som alt andet sent i ham; det er egentlig først i 1807, da København staar i Lue, og Flaaden mistes, at den blusser op i ham. Selv siger han i Digtet Freden:

Først da fra Axelstad Luerne svang
højt sig i Sky,
kom der med Vaabnenes Gny
Liv i min Sang.

Og da er det, han paa Langeland lærer Helten Willemoes at kende, hvis dejlige Drapa han saa synger. Ja sandelig, ogsaa om denne folkelige Vækkelse kan der siges, at

Vintren led, og Isen brast
over brede Vande.

Hvad har ikke denne Vækkelse skænket os af vidunderlige Skatte! Nu fødtes hans forunderlige, rørende Kærlighed til Danmark, de blaa Kærminders Land; hans haarde Klippenatur bøjer sig længselsfuldt hen mod det blide og bløde i den danske Natur og det danske Sind; han føler, at inderst inde i ham er der en blød Barnenatur, som hænger saa inderlig sammen med det danske, at den vilde dø, hvis han blev revet bort fra Danmarks Jord. Har man ikke Øje for denne indre Spænding mellem den nordiske Klippenatur i ham og dette, at hans Væsens Rødder dog hænger uløseligt sammen med det danske Hjærte, saa forstaar man ikke Grundtvig som Skjald. Denne halvt uklare Følelse af Fremmedhed, af det ikke-danske, det klippehaarde og fjældtunge i hans Væsen, gør, at han med en Inderlighed, som der ikke findes Mage til i dansk Skjaldskab, klynger sig til det danske og elsker det med en Kærlighed, hvor alle de Elskovstoner, som ellers finder deres Udklang i den jordiske Kærlighed, som var ham nægtet, nu klinger med de ømmeste Toner. Man har jo bebrejdet Grundtvig hans Forkærlighed for det danske og erklæret, at den var ikke et Haar bedre end den prøjsisk-tyske! Det er en skammelig Tale, som kun den kan føre, der ikke kender det mindste til Grundtvig. Jeg skal senere komme nærmere ind derpaa, men her blot henvise til hans vidunderlige Fædrelandssang: Langt højere Bjerge saa vide paa Jord, der viser, at han

godt ved, at andre har Fortrin, som vi ikke har, men at det fremmede i al sin Herlighed nu en Gang ikke er vort og ikke passer os; men vi skal se paa det, som vi har faaet, og som har sin egen Herlighed, der passer for os, som vi nu er. Denne hans Kærlighed til Danmark luer frem første Gang i hans Skjaldskab i hans Indskrift paa Oddens Mindestøtte; det er betegnende, at det er den store Bedrift, der kalder ham frem, og her møder vi ogsaa den Malmklang, uden hvilken der ikke kan være Tale om Skjaldskab:

De Snækker mødtes i Kvæld paa Hav.
og Luften begyndte at gløde.
de leged' alt over den aabne Grav,
og Bølgerne gjordes saa røde.
Her er jeg sat til en Bautasten,
at vidne for Slægter i Norden:
danske de vare, hvis møre Ben
under mig smuldre i Jorden,
danske af Tunge, af Æt og af Id,
thi skal de nævnes i løbende Tid
Fædrenes værdige Sønner.

Han siger selv nogle Aar efter, at denne Indskrifts største Mangel er vist, at Gud, som stedse skulde ihukommes, er i den forglemt. Det siger han i sin kristelige Vækkelsestid. Han vilde sikkert ikke sagt det senere, da han lærte at skelne mellem det menneskelige og det kristelige saaledes, at han kunde se det store i den menneskelige Bedrift som saadan og skatte de menneskelige Følelser, naar de er ægte, som det, de i sig selv er. Denne hans Kærlighed til Danmark kommer jo frem, direkte og indirekte, utallige Gange i hans Skjaldskab, og han fatter tidlig det, som han selv siger, urimelige Haab om et Gyldenaar for Danmark. Han ser i det danske Hjærte noget dybt, af gaadefulde Anelser gennemstrømmet, saaledes som vi alt har det i det af ham saa højt elskede Vøluspaa, hvor efter Valhals Undergang Haabet uslukkelig rejser sig med Gimle; dette Hjærte, det

blev skabt af Himlens Gud
til i Skin af Ordets Kjærte
at forklares til hans Brud.

Det var denne danske Tunge, der

blev døbt til Svanesang,
til i Kor de Kvad at sjunge,
som fra Davids Harpe klang,

og derfor:

da i Danevangen
Hørelse jeg fik som Skjald,
rørte saa mig Gaadesangen
med det dybe Tonefald,
kært var mig hvert Kvad af Brage,
men jeg fandt dog aldrig Mage
til den dunkle Vøluspaa

og derfor, da han gav Gud sin Tunge,

fødtes Toner i mit Øre,
som ej synke i min Grav.
men skal lege for mit Øre,
naar jeg mat ej mer kan røre
Tungen i din Bøgelund.

Han opgiver ikke Haabet om, at ogsaa Dana, hans Moders Hjærte, skal smelte en Gang overfor ham. I Danmark bærer han Digternavnet, han kan umulig slaa Harpen liflig i det fjerne. »Danmarks Stjerne saa jeg tindre gennem mange Skjaldeaar«. Da Krigen kommer 1848, synger han til sine Børn:

Gak, hvor Fædrelandet kalder,
følg det danske Hjertes Drift,
med dem staar og med dem falder
al vor Sang og al vor Skrift,

og saa fødes det dejlige Digt: »Fæderneland ved den bølgende Strand«; det er aldeles vidunderligt; der er aldrig sunget saa dejligt; det vilde være interessant at sammenligne det med det ældre: »Langt højere Bjerge saa vide paa Jord«; dets bølgende Rytme, den Fart der er over det, og saa dets betagende Indhold. Og hans Kærlighed til det danske Modersmaal, den behøver jeg ikke at udmale, vi synger alle med Fryd den Sang, han har lagt os paa Læben, at »Modersmaal er en himmelsk Lyd«. I det dejlige Digt »Danmarks Stjerne« (fra 1848) findes der et mærkeligt Vers, hvori han taler om, at han forgæves vilde ligesom løfte det danske op i det høje:

Længe nok jeg brød min Hjerne
med at samle Daners Id
under Højhedens Nordstjerne,
spildt i Grunden var min Flid;

ej jeg fandt saa stor en Evne
til at stige højt i Sky,
den jo hued' bedst det jævne,
den jo daled' helt paany.

Atter hviskede Folkevætten til ham, at han skulde blive paa Sletten; thi naar Bølgen stiger, saa er det for atter at dale:

for at dale Bølgen steg,
saa gør alt, hvad Bølgen ligner,
saa gør Luen af hvert Baal,
saa gør Sangen, som velsigner,
saa gør Danas Modersmaal.

I et Digt, »Dana og Dandronningen«, c. 1839, siger han beskedent:

Ej i Kreds med yngre Skjalde
kæmper jeg om Sangens Pris,
kvidrer kun, som det kan falde,
smaat endnu paa gammel Vis
om, hvad dejligt mellem Daner
Øjet saa og Hjertet aner,

men jeg kan ikke nægte mig den den Fornøjelse saa at anføre et Vers om Modersmaalet fra den Tid:

Modersmaal som Sang i Lunde
lydt og klart og sødt
og som Bølgegang i Sunde
lifligt, smult og blødt.
Moders Maal er Moderskødet,
hvori de har grædt og glødet,
alle vore Fædre kære,
som gør Danmark Ære.

Har nogen af vore yngre Skjalde skrevet noget dejligere? I denne Sammenhæng vil jeg ogsaa anføre et Vers, som vel gaar langt videre og er et herligt Udtryk for hans dybeste Inspiration, men som ogsaa paa en køn Maade udsiger hans Forhold til det danske:

Efterglans af Tabors Kærte
glimter over Bøgelund,
og et Grand af Danmarks Hjerte
Skjalden fik til Harpebund;
i dens Bund det sælsomt klinger,
aaar paa sine Undervinger
Duen rører Harpens Streng.

Og i Digtet »Den danske Grønning« synger han om Danmark som Skjaldes bedste Voksested; her vugges de bedste Skjalde:

> de hjærtegrebne, som paa Eng og Is
> med Fyr og Flamme synger Hjærtets Pris.

Han kalder sig Daneskjalden og Folkelivets Skjald, og han jubler over den Lykke at være blevet Skjald i Danmark.

Men saa kommer vi til den store Oplevelse, som vel har haft den største Betydning for Grundtvigs Skjaldskab som for hans Liv i det hele, og det er hans *kristelige Vækkelse 1810—11.* Det er ikke her Stedet at komme nærmere ind herpaa; men der maa dog siges et Par Ord derom. Dybt gemt i hans Hjerte laa de dejlige Barndomsminder fra Udby Præstegaard, gemt, men ikke glemt i den tunge og døde Ungdomsperiode; og da han omsider gennem Oplevelsen paa Langeland blev vakt til aandelig Stræben, saa fulgte hans Kristenliv ikke med; han havde sin »synkretistiske« Tid, da han sammenstillede høje Odin og hvide Krist, og hans Religiøsitet fik gennem Paavirkningen fra den tyske Naturfilosofi et panteistisk Anstrøg, men Kristen vilde han dog være; han kunde se Matheden og Tomheden i den herskende Kristendomsforkyndelse, han kunde i sin Dimisprædiken udslynge Ordet: Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus; men han var ikke naaet til at kunne bøje sig for Alvor under sin Tro. Vel kunde han senere sige i Anledning af et Digt til Balle, at hans Sang i disse Aar nærmede sig hans Tro og kristnedes, men han tilføjer dog i Anledning af, at han havde kaldt Balle for en aandelig Livsvækker, at han da ikke tog det saa nøje med Sandheden i Vers. Vi kan levende tænke os Stillingen, naar vi husker paa den i alle Maader elendige Tilstand i Danmark i den Tid. Landet blev ødelagt i Krigen mod England, Folket sank hen i stedse større Sløvhed, der var jo intet at gøre, 1813 kom Statsbankerotten, 1814 Norges Tab, og dertil kom saa den for al Saft og Kraft blottede Fornuftkristendom, og i denne usle Tid er det, han fordyber sig i Oldtidens mægtige Helteminder og fyldes som den Kæmpenatur, han selv er, med den brændende Attraa efter at vække sit sovende Folk. Men saa er det, *Lynet slaar ned.* Han opdager, at med alle hans store Drømme om at blive sit Folks Profet og Reformator, er hans eget Hjærte dog koldt og hans Sind hovmodigt, han vil spille den store Rolle, ikke ydmygt tjene Gud.

Saa slynges han ned i Dybet, saa kæmper han saa haardt med Grublen og Nattevaagen, at han sænkes ned i Sindssygdommens Mørke, og saa kommer han ved Guds Naade atter op af Dybet som den, der føler sig frelst ved Guds underfulde Indgriben alene. Da bøjede han sig helt og fuldt; da opgav han sine egne forfængelige Ønsker om at blive i Hovedstaden og gøre sig berømt ved Lærdom og paa anden Vis, og blev nu sin gamle Faders Kapellan i Udby. *Nu kunde han bruges.* Det haarde, hovmodige Hjærte var smæltet. Atter kan vi sige det og nu med den dybeste Mening, at

Vintren led, og Isen brast
over brede Vande.

Fra nu af skulde hele hans Liv og da ogsaa hans Skjaldskab tilegnes Gud. Uden denne Vækkelse havde den danske Menighed aldrig faaet Grundtvigs Salmesang. Nok enkelte smukke Sange; han havde jo før sin Vækkelse skrevet »Dejlig er den Himmel blaa« og en enkelt Julesalme, hvor der var Glimt af Salmetonen, men det var ogsaa det hele. Og der skulde endnu gaa Aar hen, inden Salmetonen fik sin fulde Klang. Og for at sige det med det samme, det fik den først, da han efter de lange Aar, hvori han kæmpede ensom, forladt og forskudt som Bibelens ensomme Kæmpe, efterhaanden, Skridt for Skridt, førtes til gennem sin Syslen med Historien at se Menigheden som den historiske Virkelighed, der bæres ikke af et skrevet Ord, men af Aanden selv gennem det levende Ord. Da først, efter det Gennembrud af nyt svulmende Liv, hvorom »Nyaarsmorgen« er det første mægtige Vidnesbyrd, kom der Aand og Liv ogsaa i hans Salmesang, da kunde den stævne frem over de brede Vande. Og da fik det ogsaa her, og særlig her, Betydning, at Grundtvig gennem sit ivrige Bibelstudium i alle disse Aar sad inde med en saadan Skat af Bibelkundskab, at han kunde give sin Sang den bibelske Fylde, som udmærker den fremfor nogen anden.

I det hele har naturligvis al hans uhyre *Læsning* Betydning for hans Skjaldskab. Han var jo efter sit eget ofte anførte Ord: hælvten Skjald og hælvten Bogorm, men de to Sider af hans Væsen var sandelig ikke uden indbyrdes Forbindelse. Vi har allerede set, hvilken Betydning hans Fordybelse i Nordens Myter havde, hvorledes den lagde Staalklangen i hans Sang og gav ham hans Sindbilledsprog; vi maa tilføje, at hans mægtige historiske Studium

ikke blot gav ham de Vaaben, hvormed han vilde hævde Kristendommen dens Plads som den store Magt i Tidens Fylde og ned gennem Tiderne, men ogsaa gav ham Stof og Drift til at synge Nordens og Danmarks Pris i de herligste Sange, ja han forsøgte jo at sætte hele Danmarks Historie paa Vers efter den gamle Rimkrønikes Forbillede. Men endnu skal jeg til Forstaaelse af hans Skjaldskab tilføje et Moment, som Nævnelsen af hans Digt »Nyaarsmorgen« giver Anledning til, og det er den Betydning, som *Nyaarstanken* faar for ham. Den Stemning, som vi vel alle kender, og som følger med Tanken om, at et Aar rinder ud, og et nyt begynder; denne Brydningstime mellem Minderne om det forbigangne og Anelserne om det nye, som Aaret skal bringe, har øvet en aldeles betagende Indflydelse paa Grundtvigs Sind. Ja, allerede Skiftet mellem Natten og Dagen giver i mindre Maalestok det samme, og Grundtvig holdt sig jo til den gamle jødiske Regning, hvorefter Døgnet begyndte med Natten og endte med Dagen:

Aften først, derefter Morgen,
saa den gamle Regning lød,
evig Fred kun efter Sorgen,
evigt Liv kun efter Død.

Der er faa, hvis Liv er i den Grad præget af Ordet, at immer det dages dog paany, hvor Hjærterne Morgen vente. Men særlig er det altsaa Nytaarsnyet, der betager ham, og som ved enkelte Lejligheder, som i Nyaarsmorgen, bryder frem hos ham med aldeles overvældende Kraft, saa hans Haab bliver som den brede Flod, ja som de brede Vande, som intet kan modstaa, som aldrig lader sig standse. Har man først faaet Øje derpaa, vil man se, hvor ofte Nytaarstanken og Nytaarsstemningen vender tilbage, og Grundtvig siger det selv i sit dejlige Digt fra Nytaarsaften 1833: »Hvad kvidre I om, I Spurve graa, saa sent i Kongens Have«; hvor han gaar dybt mismodig efter sin Samtale med den kloge Biskop, hvis Klogskab spærrer ham Vejen til den fulde Præstegærning, men hvor han saa bryder ud, at

Hjærtet, det er et Rigdoms Dyb,
hvor Klogskab aldrig bunder,

og hvor han saa takker Spurvene, fordi de hjalp den Hjærtefugl, som synger inde i ham, til sin gamle Nytaarstone. Og jeg vil nævne Digtet: Jubelaaret, 1848, hvor han synger:

Nytaars-Morgen, som jeg vented' paa
Dag og Nat i Vintre mange,
som i Aanden tit jeg gløde saa,
hilsed' glad i Morgensange.

eller følgende Vers, som er det mest slaaende:

Nytaarsdagen, Nytaarstiden
gennemlyned' mig i Kvæld,
Nat og Dag var Synet siden
alle mine Syners Væld,
det Grundtonen var i Sangen,
gennem alle Strænge Klangen,
Aanden i hvert Mimers-Ord.

Det er denne stærke Nytaarsstemning, som danner en Islæt i hans stadige Forkyndelser af Gyldenaaret. Og saa er der endnu kun én Ting at nævne. Det er jo klart, at alle de Oplevelser, der faar noget at betyde for Grundtvigs personlige Udvikling, ogsaa maa afspejle sig i hans Skjaldskab. Dette gælder da sikkert ogsaa hans Englandsrejser i Aarene 1829—31. De stærke Indtryk, han her fik af det engelske Samfunds Virkelighedssans og dets travle, frie Virksomhed, gjorde ham til den begejstrede Forkynder af Frihedens Sag paa alle Omraader, ogsaa og ikke mindst paa Kirkelivets Omraade. Det skal vi ikke her gaa nærmere ind paa. Men jeg tvivler ikke om, at en nærmere Undersøgelse ogsaa vilde vise, at der er en mærkelig Forskel paa hans Skjaldskab før og efter disse Rejser i Retning af, at Frihedstonen og og Virkelighedssansen, Kravet om, at det er i Bedriftens, i Handlingens Verden, at Aandens Ægthed skal vise sig, nu faar ny Styrke.

Naar vi taler om Grundtvigs Skjaldskab, er der dog endnu to Ting, som maa fremhæves. Det første er Grundtvigs eget Syn paa Skjaldenes Opgave. Herom har han tit udtalt sig, men vi maa her begrænse os til en enkelt Udtalelse, nemlig, hvad Grundtvig herom siger i de mægtige »Fortale-Rim«, ɔ: Fortalen til Roskilde-Rim. De stammer altsaa fra 1814, og Grundtvig betragter her Skjaldskabet fra sit nyvundne, kristelige Stade, men det Grundsyn, han her udtaler, har han aldrig senere opgivet. Han tiltaler da her de verdslige Skjalde med Ordene:

Skjalde i den usle Døgn!

Digtet er et Fejdebrev til dem, der mener, at de bør sjunge løst og fast og sandt og Løgn, naar det bare klinger godt, men

jeg om Skjaldskab højt vil tale,
sendt fra lyse Kirkesvale,

og han minder dem da om deres Kald: at se med klaret Øje Glansen fra det høje i Herrens Urtegaard med dens Blommer, se hvorledes de ordner sig til en Krans, der kan omslynge

alle, som til ham sig klynge,
alle, som i ham vil finde
Livets Grund og Livets Tinde.

Mægtig skildres, hvorledes den Krans, som Døgnets Skjalde bandt af Herrens stjaalne Blommer, ved hans Scepters Lyn falmer og segner paa deres Isse. Men knæler de bævende, da vil Spiret bøje sig venlig ned til dem. Vel er vi ikke rene, og Verdens Taager fordunkler Øjet

men, naar Kransene sig vinde
villige om Helgentinde,

da rører Solen de faldne Blade, og de favre, brudte Blommer vokser sammen, ja gror ind i den store Krans, der skal skinne over Brudens Tinde:

Ja, det er vort blide Kaar — —
Haven, Gud os gav herneden,
grænser op til Herrens Eden,
aandelig det til os vifter
gennem Sprinkelværkets Rifter,

et ganske vidunderligt Billede, der egentlig godt kunde staa som en Overskrift over Grundtvigs hele senere Salmesang. Og saa kommer de dejlige Linjer:

Fryd dig bævende, o Skjald,
som dit Kaar er og det Kald,
gennem dig sig skal afbilde,
hvad du saa i Livets Kilde,
gennem dig skal *i det brede*
Rosenduften sig udsprede,
du er Livets kaarne Spejder,
du er Herrens Medarbejder.

Disse to Linjer er jo pragtfulde. Der er aldrig blevet sagt noget skønnere om Skjaldskabet. Her viser Grundtvigs Evne sig

til i poetisk Form at sige Sagen kort og kraftigt, saa det staar som mejslet i Sten. Han er Livets kaarne Spejder. Netop i Kraft af den høje Begejstring, der løfter ham over sig selv, er han i Stand til at kaste de lysende Glimt ind i Livets dybe Grunde. Og han er Herrens Medarbejder. Intetsteds løftes Skjalden saa højt, som naar han paa Helligaandens Vinger løftes op over Tiderne og ser dem ud fra deres Midtpunkt i Kristus; aldrig ses der saa klart og dybt, som naar Herrens Aand aabner Øjet:

I hans Navn jeg knæler da,
synger mit Halleluja!
Priser ham, som lod det lyne,
lyse for min vakte Sans,
priser ham, som lod sin Glans
for mig, Støvets Søn, til Syne,

og han tilraaber derfor Skjaldene:

Skjalde! Skjalde! ihukommer
eders høje Kald og Kaar!
Herren i sin Urtegaard
satte eder mellem Blommer
for at se med klaret Øje
i dem Glansen fra det høje,

og saa den dejlige Slutning:

Ti, o Harpe, standser Strænge,
hvorfor dirre I saa længe?
O, jeg ved det, I fornemme,
hvad jeg føler dybt i Bryst,
naar I klinger saa med Lyst,
er det, som vi alt var hjemme,
hjemme dér, hvor de, vi love
under Herrens Alter sove,
hjemme dér, hvor Glæden bygger
i *de brede Palmeskygger*,

vel vindes Kransen ikke let, vi maa døbes med Smertens Daab og tømme Lidelsens Kalk, men derfor beder vi saa meget Herren:

Øjet rør, saa det sig hæver!
Aand paa Strengen, saa den bæver,
saa i Genlyd vi fornemme
fra dit Kor en Englestemme — —
vorde, hvad vi saa herneden,
Rosenblommer i dit Eden.

Der er tilvisse ogsaa i dette mægtige Digt en Brusen af brede Vande. Saaledes saa Grundtvig altsaa paa Skjaldskabet; saa højt var hans Maal. At se den hele Skabning gennemstraalet af Guds Herlighed, at finde og følge hans Tanker og være hans Medarbejder i deres Gennemførelse.

Ja tilvisse var Grundtvig en Seer. Og dette fører til det andet og sidste, som maa siges, naar der tales om Grundtvig som Skjald.

I Verdenskrøniken fra 1814 skriver han i Anledning af en Udvikling om Skriftens Inspiration: »Skjalden er i sin Begejstring ikke uvirksom eller livløs, men netop i en Tilstand, hvor han føler Livet i fuldere Kraft og Varme end ellers. Han skuer, hvad der stilles ham for Øje, og synger, hvad han skuer; men det ved enhver Skjald, at skulde han paa Eftertankens Vej udgrunde Billederne, da forsvandt de eller blev kun til Skygger; skulde han ved Eftertanke finde de passelige Ord, da maatte han tie eller holde op at tale begejstret. Ja, han ved, hvorledes Ordene ligesom giver sig selv, og at deres, saavel som Billedernes, Passelighed mange Gange først bagefter bliver ham klar, ja tit først opdages af andre. I denne legemlige Verden findes intet højere Billede for Sagen end *stemte Strenges Rørelse til Klang ved Vindens Pust.*« Han føler sig altsaa virkelig i sin digteriske Inspiration løftet ud over sig selv. Han er som Skjald den begejstrede Seer; han skuer ind i noget, der altid er større og altid dunklere, end han kan se det; derfor er der i hans Sang saa tit denne profetiske Dybde; man føler, den er hentet fra en herlig Verden, der rummer endnu større Rigdomme end dem, Skjalden kan vise os. Man faar en Fornemmelse af dybe Perspektiver og vide Horisonter. Og det er just dette Kapitel: om *Dunkelheden i Grundtvigs Digtning*, vi her maa gaa nærmere ind paa.

Der gives to Arter af Erkendelse, som med to forskrækkelige Fremmedord betegnes som den diskursive og den intuitive, men vi kan godt oversætte disse Fremmedord og kalde dem henholdsvis den sammenstykkende og den indskuende. Den »sammenstykkende« er den, der arbejder sig logisk frem fra Slutning til Slutning og saaledes kæder den ene Erkendelse til den anden paa rent udvortes, »objektiv« Maade. Al »videnskabelig« Erkendelse er af denne Art. Men der gives ogsaa en anden, en »indskuende« Erkendelse; den gaar helt anderledes frem; det er en saadan, der

springer ud af Livet selv, melder sig som en uimodstaaelig Virkelighed; vi kender den alle fra vort Livs personlige Forhold: det »slaar« én, man »har det paa Fornemmelsen«; jeg kan have det stærkeste Indtryk af et Menneskes Væsen, uden at jeg ad »Tankens« ɔ: den logiske Slutnings Vej kan gøre mig Rede derfor. Denne umiddelbare Erkendelse af Virkeligheden kan ofte besiddes af Mennesker, hvis logiske Tænkeevne er svagt udviklet; enfoldige Mennesker kan »se« Ting, som er skjult for de »kloge«, fordi disse er saa fast bundne til den logiske Tænkning, at de slet ikke kan komme ind til de Ting, der kun kan ses.

Og netop i vore Dage er der vaagnet en stærk Følelse af den rent logiske Tænknings absolute Utilstrækkelighed for Livet. Derfor kan Grundtvigs Maade at »se« paa igen komme til Ære; nu er det »Intuitionens«, altsaa Indskuelsens Tid. Navnkundige Filosoffer som *Bergson* drager den frem. Hele den berømte Bog af *R. Otto: »Das heilige«* er Indskuelse. Han siger udtrykkelig, at det, han her taler om, kan ikke bevises, knap beskrives, egentlig kun fornemmes. Det vil da have den største Interesse at undersøge, hvorledes det i denne Henseende forholder sig med Grundtvig.

Og det vil da vistnok være praktisk at begynde med nogle af hans Udtalelser i Brevene til *Ingemann*, hvor han taler om sig selv med en mærkelig Klarhed. Han siger her: »Om jeg kunde være skikket til i en enkelt Retning at frembringe noget, der var værd at gemme, det véd jeg ikke og tvivler næsten derom, da jeg aabenbar er en Blanding, en Gæring, der mister Livet, saa snart den vil klare sig; men det véd jeg, at mit Kald er det ikke; mit Kald er at udtrykke Gæringen saa kraftigt som muligt.« Og naar man klager over, at Grundtvigs Digte er dunkle og uklare, saa har Grundtvig følgende i højeste Grad interessante Svar: »Gud gav mig et historisk-poetisk Øje, hvormed jeg i Herrens Lys skuer ud over det store Kaos, som den menneskelige Virksomhed paa mere eller mindre vilde Veje udgør; jeg ser en vidunderlig Sammenhæng i det hele, men i det meste skimter jeg den kun dunkelt. Det er et urimeligt Forlangende af mig, at det skal være anderledes, men det er ogsaa et ubilligt Forlangende af mine Læsere, at jeg skal udtrykke noget klarere end jeg ser det; eller fortie, hvad stort og forunderligt jeg ser, fordi det er, hvad det nødvendigt maa være: dunkelt, og uagtet det klarede sig aldrig, hvis

det ej fremtraadte af Mørket i sin nødvendige Dunkelhed«. Og naar Ingemann mener, at Grundtvig nok maatte kunne synge klart, og da ogsaa har vist det ved virkelig at gøre det, saa svarer Grundtvig, at han vel med temmelig Lethed kan tilegne sig en Del historiske Sangformer og deri sige sin Mening, »men da er jeg ikke begejstret; saa snart jeg er det, da brister alle Former, jeg kan tilegne mig; da griber jeg Brudstykker af dem alle.« Siden, naar Synet efterhaanden har klaret sig, kan han jo nok være sin egen Kommentator. »Mit poetiske Tungemaal maa jeg da enten se til at glemme eller tale saa dunkelt, knudret og tit skurrende, som det nu en Gang er; da det første nu i det mindste for mig vilde være et Tab som det af Livet, saa gælder det kun om at være taalmodig; høre taalmodig paa, at man kalder mine Rim formløse, meningsløse, smagløse osv., ja, finde mig i, at selv poetiske, venlige Læsere ryster paa Hovedet — taale det uden enten at harmes eller tabe Modet; thi i begge Tilfælde taber jeg, dog mest i det sidste, thi da taber jeg Begejstringen.« Han slaas tit nok med sig selv om en klar og tækkelig Form; thi »hvem ønsker ikke, at hans Sang maatte tækkes og forstaas«, men »altid har jeg kun Valget mellem Liv og Død og, slaas jeg for længe, ikke engang det.« Saa nævner han et Par Digte, han længe har syslet med, og siger saa: »Vil jeg lade det gaa i sine egne Klæder og i sin egen Tummerumme op og ned, fra Fjeld til Fjeld som Gemsen og lukt over Havet som Slejpner, da gaar det, saa Hjærtet hopper mig i Livet, og finder jeg: nej, det er dog altfor galt, der maa dog være Maade med, da staar det og lader mig al Magt til at udgrunde, hvor jeg vilde hen, i Fald jeg kunde komme.«

Gennem disse Udtalelser faar vi et meget værdifuldt foreløbigt Indtryk. Grundtvig er selv klar over det kunstnerisk mangelfulde i hans Form, men han mener ogsaa selv at være klar over Grunden; det kan ikke være anderledes. Han er i sin Begejstring under en hemmelig Magts Indflydelse; han føres, han løftes ud over sig selv. Saadan føler han det: selv vi tale af, hvad vi ikke vide, har han engang sagt om de gamle Skjalde. Grundtvig har den Evne til at komme i umiddelbart Forhold til Livet, som er Betingelsen for al ægte Inspiration. Og her maa vi straks gøre to Bemærkninger. For det første, at dette Grundtvigs ejendommelige Førstehaands-Forhold til Livet er noget, der oprinder umiddelbart hos ham selv; det er ikke noget Kunstprodukt; han

danner sig ikke efter Mønstre; han arbejder sig ikke, efter visse opgivne asketiske og andre Midler, ind i en kunstig Situation, som det er mange Mystikeres Skik; al slig Metodik er ham fremmed. Derfor kan han ikke indordnes i de professionelle Mystikeres Række med deres Ideal: den ekstatiske, svimlende Skuen. Og dernæst: han kommer ikke let til sine Syner. Faa har arbejdet, læst, studeret, grublet og kæmpet saa meget som han. Det er derfor givet, at han paa ingen Maade føler sig i Modsætning til det anstrengte, aandelige Arbejde og haanligt vil skyde det til Side med letkøbt Romantik. Han er baade Nureddin og Aladdin. Men hans Natur er nu en Gang saadan, at det ikke er den anstrengte Søgen selv, der ad lige Vej, logisk klart, fører ham til Maalet. Men det kan gaa saadan, at netop maaske, naar Dunkelheden er størst, saa lysner det, saa dukker der en Klarhed op, saa ser han det for sig, og saa slaar det ham: ja, saadan er det. Saadan gik det jo f. Eks. med hans store Kirkesyn. Der skinner et Lys midt i Dunkelheden. Det kommer til ham som en Aabenbaring, og saa griber han det og søger at udsige det; men kan jo ikke, som han siger, udtrykke det klarere, end han har set det. Endnu kæmper det maaske med megen uopklaret Dunkelhed.

Hvad ligger der da i dette Ord: det dunkle, som Grundtvig saa ofte bruger? Det er noget helt forskelligt fra »Mørket«. Dunkelheden staar i Forbindelse med Livet, Mørket med Døden. Dunkelheden er noget helt andet end det golde, sorte Mørke. Livet selv er netop i sin vidunderlige Hemmelighedsfuldhed, i sin mægtige Fylde nødvendig dunkelt; hvem kan se tilbunds i dets Dybde? Saadan føler Grundtvig det, og det er han selv klar over. Det dunkle er for ham et Udtryk for den dybe Undren overfor Livet, som han i saa udpræget Grad besidder. Og — derom er han ikke i Tvivl: dette dunkle Dyb med dets uendelige Gaader og mægtige Kræfter, det vælder frem fra Gud selv; det har i ham sin Kilde. Det er i denne Forvisning, at Grundtvig nærmer sig Dunkelheden, og det er derfor, han føler, at Menneskeøjet maa salves, for at det skal kunne se ind i det dunkle Dyb; Guds Aand maa selv opklare Gaaderne; Grundtvig er religiøs Tænker, om nogen er det. Det er en Bestemthed i hans Væsen, kunde man næsten sige: kun i Guds Lys kan han se Lys. Kun den er ret »Skjald«, som kan se Livet i dette Lys. Saa er Livet

for ham denne dunkle men rige Fylde, som vi paa en saa underlig Maade efter Guds Førelse er stillet ind i; og Dunkelheden er et Udtryk for det frugtbare, for de mange Muligheder, der netop som endnu ufuldbaarne Muligheder *maa* være dunkle; men i denne Dunkelhed slumrer Klarheden, og den af Guds Aand salvede Skjald er da Herrens Medarbejder, der »gennem Sprinkelværkets Rifter« kan kige ind i den Herlighed, der ligger bagved. Saa forstaar vi den vældige Forskel, der for Grundtvig er mellem Fornuften og Aanden. Fornuften er ganske vist et Ord, Grundtvig ikke kan lide. Men det betyder ikke, at han skulde være en Fjende af Tænkningen som saadan, af logisk og videnskabelig Tænkning. Hans Stilling maa forstaas udfra Tidens Fornuftdyrkelse. Det, der er ham saa inderlig imod, er dette Krav, man stiller, at Mennesker paa egen Haand med deres beregnende, i det daglige Liv og dets timelige Fornødenheder anvendelige, smaatskaarne Tænkning skulde kunne gribe det højeste. Disse glasklare Fornuftræsonnementer om Gud og de himmelske Ting er ham en Gru, og han foragter denne tilsyneladende Klarhed som et ganske overfladisk Skin. Den er for ham Helvedes kolde Klarhed. Det er netop Daarens Kendetegn, at han forveksler Dunkelhed og Mørke. Nej, paa den Maade lodder man ikke Livets Dybder; Aanden maa sveve over Vandene; Aand er et ganske anderledes fyldigt og frodigt Ord; det er i Virkeligheden indskuende Livsopfattelse, som dermed er ment; Aand og Liv er uopløselig sammenhørende Betegnelser. Bag Livets Dyb ligger Aandens Kraft, og til Aanden hører det livsskabende Ord; Guds Skaberord har kaldt den hele Skabning frem til Liv og Tilværelse; kun i Berøring med Guds Aand, kun i dens Lys kan Livsgaaderne løses og det dunkle klares. Og denne Klarhed kommer ligesom i skabende Glimt, i Syner, der vælder frem fra det dybe, og som saa sætter alle Tanker i Bevægelse. Overfor dem, der højrøstet kræver et ligelinjet, tankemæssigt, objektivt Svar paa alle, selv de højeste Spørgsmaal, svarer han, som vi skal se, idelig, at Mennesket er i sig selv og for sig selv en uløselig Gaade, et Dyb af Dunkelhed, en Gaade, som kun kan løses ved Lys ovenfra:

kun i Herrens Frelserfavn
løser sig vor Gaade.

De, der korser sig over, at Grundtvig fører »mørk Tale«, de har altsaa ikke begrebet, at der er Forskel paa Mørket; der er

saa at sige to Slags Mørke, det sorte afgrundsdybe Mørke, der er mørkt i den Forstand, at det overhovedet ikke lader sig oplyse; det er fjendtligt mod Lyset, den absolute Modsætning til Lyset og Livet, hvorfor dette Mørke hører uløseligt sammen med Døden. Men ved Siden af dette er der Dunkelheden. Dunkelheden hører sammen med Livet, og Livet er det store Mysterium; dunkelt i sin Oprindelse og i sit Væsen. Men denne Dunkelhed er ikke fjendtlig mod Lyset. Blot har den den Ejendommelighed, at den ikke lader sig oplyse udefra, men kun ved, at der inde i selve Dunkelheden, altsaa indefra, opgaar et Lys, som saa skinner med større eller mindre Klarhed for det Øje, som faar det at se. Sagen er, at det Lys, som kommer udefra, det kan kun oplyse Tingenes Overflade; deler man Tingene, viser der sig kun nye Overflader og saaledes i det uendelige. Saaledes er det ogsaa med vor sammenstykkende Tænkning. Vil vi oplyse Livet med vore Forstandsræsonnementer, de, som kun passer paa de ydre, haandgribelige Ting, der kan vejes og maales, saa er det kun den ydre Skal saa at sige, vi faar at se, men ikke Livet, som det er i sig selv inderst inde. Først naar vi selv er grebne af Livets forunderlige Magt, først, naar vi vaander os under dets Vanskeligheder, aner dets Rigdom og Dybder og derfor, fordi det er os selv, det gælder, fordi vort eget Liv truer med at gaa i Stykker, nødes til at gruble over Livet, først da kan Lyset komme, men saa kommer det altid som en Lysning indefra Livet selv, indenfor Dunkelheden, som Stjernen tændes i Natten. Gud har sagt, at han vil bo i det dunkle — saaledes lyder et dybsindigt Ord i det gamle Testament. Hvis ikke Livet skal være en tom Drøm, saa maa det rumme den sidste, ligesom den inderste Virkelighed i sig, og det er denne Virkelighed, vi kalder Gud. Dette har Grundtvig faaet det klareste Øje for. Han forstaar, at Livet møder os som en dunkel Gaade, men ogsaa vi selv, vort eget Liv er os en Gaade. Og de to Gaader maa løses sammen. Men fra os selv kan Lyset ikke komme. Dog er vi ikke idel Mørke. Der er i os noget, der lyser, om end svagt; vi kan »skimte svagt« siger han ɔ: vi har Modtageligheden, Sansen for Lyset fra det høje. Men Lyset, der i Sandhed skal lyse for os, maa komme fra det omfattende, det store Liv, der omslutter vort svage, skrøbelige Menneskeliv; det maa komme fra Himlen, ovenfra, fra Gud, fra hans Aand, og saa gælder det, om vort Øje kan blive salvet

til at se det, om vi kan blive saadan personlig indstillede, at Lyset trænger ind i os, oplyser og opliver os, saa der fødes en Klarhed i vor Sjæl at ligne med den, der møder os, naar Solen gaar op og forjager Mørket. Saa klarer det dunkle sig for os, og det vil atter sige, at Livets egne Kræfter bliver virksomme i os, Kærligheden og Haabet og Troen, og dog er altid dette forbundet med den Bevidsthed, at Livets dunkle Dyb nok har vist sin Virkelighed for os, men dog aldrig udtømt sin Rigdom; for saa vidt er det at leve altid at vide sig gemt i det dunkle, men nn er den Angstfølelse, som knytter sig dertil, veget for den trygge Hengivelse til Livet. Saadan omtrent, tror jeg, staar Sagen for Grundtvig.

Grundtvig kommer selv paa mangfoldige Steder i sine Skrifter, f. Eks. i Søndagsbogen, ind paa dette Æmne, men det vilde føre alt for vidt at fremdrage disse. Derimod maa vi høre, hvorledes han indenfor selve sit Skjaldskab har udtrykt disse Tanker om det dunkle og det klare. Herligt er saaledes Verset:

Thi al Erkendelse herneden
af Livet i Guds Himmerig
den gælder ej for Evigheden,
er dunkel kun og billedlig,
forsvinde skal den som en Skygge
for Glansen hist, hvor vi vor Lykke
skal med Vorherres Øjne se.

Det er af Kærligheden, at baade Liv og Lys udspringer, og her møder vi Udtrykket: Gaade-Lyset; Lyset, der skinner ud fra Guds Kærlighed, er os dog selv en Gaade; den himmelske Klarhed blænder vore Øjne:

Gaade-Lys til alle Gaader
straaler ud af Kærlighed,
og kun den i alle Maader
svarer til Guds Øjemed;
os for klar som Middagssol
er dog Himlens Kongestol.

Ej vi kan det gennemskue
Gaadelyset er for klart,
men som Sol paa Himmelbue
det os dog er aabenbart:
Liv, som af sig selv det ved,
springer ud af Kærlighed.

I den herlige Sang: Over mig dit Øje vaage, hedder det:

Stryg mit Øje med din Haand
til i alt at se din Aand!
Salv mit Øje, saa det klares,
som i Kød du aabenbares.

og videre:

Mens jeg vaager, mens jeg sover
sæt hos mig det alt i Værk,
som dig, til at undres over,
viser i vor Svaghed stærk!
Gør af Støv et Aandspalads,
fast som Guld og klart som Glas!
Gør, at op til Solglans svulmer
Gnisten, som i Asken ulmer!

Og saa kommer der et ganske herligt Ord:

Da skal Øjet evig funkle,
Tungen kvæde, som den maa:
Klarest er du i det dunkle
størst og stærkest i det smaa,
faderligst mod dem, som klart
skæmmed deres Æt og Art
gladest over dem, som døde
anden Gang du maatte føde.

Her har vi det egentlige afgørende Ord. Dette Paradoks: klarest er du i det dunkle, er ganske i Skriftens Aand, netop, som Grundtvig selv siger, dannet i Analogi med Ordet om, at Herren er stærkest i de svage. Gud *maa* være klarest i det dunkle; thi han bor selv i det dunkle, og af denne Dunkelhed stiger da Klarheden frem, som Solen af Dæmringen. Det er fordi Livet og Virkeligheden altid er større end Menneskets Forklaringer, at Gud maa bo og være klarest i det dunkle. Kun det dunkle Lys kan funkle med den særegne Glans, som vi kan taale; det hvide Sollys er *for* klart; i denne Klarhed bor Gud ikke for os.

Men det er særlig i Digtet »Klarheden«, at Grundtvig indgaaende har beskæftiget sig med Spørgsmaalet. Her taler han først om den »Helveds Klarhed«, som Daarer dyrke, med dens kolde Skin, om den »Oplysning«, som ser sig blind paa Livet og er i Pagt med Døden. Vi søger en anden Klarhed:

Lad da Helveds Klarhed fare!
Gud ske Lov, den er kun Skin,
er end ej vi i det klare,

Lys dog kiger til os ind:
Lys fra Gud, som os har skabt,
leder op sit Liv fortabt.

Lyset er for os oprundet,
Himlens Lys kom til os ned,
har kun dunkelt Sejer vundet,
brænder kun i Dunkelhed:
Lyset er af Livets Art,
vorder kun med Tiden klart.

Og videre i dejlige Vers:

Og det Lys, som er os givet
i vor Frelser og hans Ord,
det er Naadens Lys til Livet
kun for dem, som paa det tror:
Livets Lys af Naadens Art
først paa Dommedag er klart.

Himmellyset, Sandhedssolen,
som, i Skjul bag Syndens Sky,
mat forgylder Naadestolen
som i tidligt Morgengry,
sommervarm og morgenrød
er i Løn dog Naadens Glød.

Her siges det klart, at det er Synden, der formørker Klarheden for os. Men, hedder det saa videre: Aanden taler med Flammetunger til Guds Menighed; for ham er Himmeldybet klart, og derfor dyrker Kristne trøstig Himlens Klarhed i den Helligaand. Om denne Aandens Klarhed taler han da stærke og dejlige Ord, og saa ender det med Verset:

Sent er Muldet at forklare,
sort fortrænges skal af hvidt;
som hos hver en Helgenskare,
blive Guds skal mit og dit;
klart er det kun i Guds Haand,
klaret af Guds Helligaand.

Saa lidet kendt end dette Digt er, det er dog et af Grundtvigs skønneste; det rummer store Dybsindigheder, og vi ser her, hvorledes Grundtvig forener dette, at Sjælen vinder himmelsk Klarhed over det dunkle, med, at »Muldet«, det jordiske Menneskeliv, selv forklares ved Guds Aand.

I Digtet: »Hvad er Tro« forekommer der følgende Linjer, der rammer Sømmet paa Hovedet:

Maal da aldrig Ord med Alen!
Vogt dig vel for Klarheds Skin!
Regn det ej, at mørk er Talen,
naar det lysner i dit Sind,
og Samvittighedens Stemme
vidner, det er godt at gemme.

Og videre hedder det, at

Kraft i Hjærter og i Munde
er de bedste Troesgrunde.

Altid grant du ihukomme:
at om Aand og Liv paa Jord
højest rumle Vogne tomme,
jævnest falde Sandheds Ord,
blusser aldrig op for Vinden,
gennemvarmer kun fra inden!

Saa er der ogsaa det mærkelige Digt: Et Drømmesyn for Hedninger, som helt er bygget over den Tanke, at Klarheden vokser ud fra det dunkle. Der sigtes til det »Drømmesyn«, at Natten er Dagens Moder. Den Drøm maler Kristi Fødsel:

Han Dagen er fra Evighed
den sande Morgenrøde;
dog lod han til en dødelig
i Dunkelhed sig føde.

Og

Som Juledag er Broder til
de mørkeste i Norden,
saa Herren selv til Mennesket,
det dunkleste paa Jorden.

Og videre i dejlige Vers:

Og for at alt sig lystelig
med Drømmen kunde rime,
i dunkle Vraa ved Nattetid
slog Herrens Fødseltime.

Da gjordes alle vitterligt
af himmelske Herolder,
at Nattens Slør nu svøbte sig
om Dag i lyse Folder.

Og til sidst:

Hvor Hjærtet favner brændende
Guds Ord i Kirkevangen,
dèr toner og for Hyrderne
i Dagskær Englesangen.

Saa Dagen, født i Bethlehem,
ved Jule-Midnatstide,
end svøber Nat, den himmelske,
i Morgenskyer hvide.

Saa svæver han for Tankerne
til alle Skyer gløde,
da vi skal se grangivelig
den gyldne Morgenrøde.

Endelig skal blot anføres det sidste dejlige Vers af den dunkle Sang: »Guddommelige Tvillinger«:

Saa gaar det og med Tankerne,
som fødes i vor Hjærne:
den bedste og den lyseste
er kun en Dødningstjerne;
men giver den sig Gud i Vold
til Daab i Fadernavnet,
den bliver ej i Graven kold,
men faar, hvad den har savnet
og røber brat, lyslevende,
at Livet den har favnet.

Hvorledes denne Side af Grundtvigs Skjaldskab virker ind i hans Salmesang, skal vi i det følgende se. Men inden jeg forlader selve Skildringen af Grundtvigs Skjaldskab, vil jeg dog hidsætte et Par herlige Vers, hvori Skjalden, der begynder at ældes (1839, altsaa i hans 56de Aar) ser halvt humoristisk paa sig selv og siger:

Rytteren paa Odins Hest
ældes og med Tiden,
kun ved en særdeles Fest
lokkes han til Riden,
han er stiv og han er tung
kan ej, som da han var ung,
sig i Sadlen svinge,
bruge Fod som Vinge.

Men naar først han kommer op,
faar sig sat i Lave,

varmet under kort Galop
ser man, han kan trave:
Slejpner aldrig slaar ham af,
bærer stolt paa vilden Hav
gamle Skjald fra Norden,
kender ham paa Sporen.

Ja, den gamle Skjald fra Norden! Han skulde heldigvis sætte sig op til mange Ridt endnu. En hel Menneskealder var ham beskaaret, efter at han havde sunget disse Vers.

Der kunde nu naturligvis være meget at sige om Grundtvigs Digtning set fra det æstetiske Synspunkt, men det vilde føre for vidt, og det er gjort bedre af andre. Jeg kan kun istemme det Udbrud, som *J. H. Monrad,* denne »Elsker af Grundtvig« en Gang kom med efter at have oplæst Salmen: Giv mig, Gud, en Salmetunge: Han slaar dem alle. Og det har glædet mig at se en Kritiker, som *H. Brix* udtale — i »Tonen fra Himlen« —, at naar Grundtvig vil, saa kan han synge alle andre danske Skjalde sønder og sammen. Dog er Grundtvig selv ofte altfor beskeden i sine Domme over sig selv. Saaledes naar han siger:

Til Anskrig fik jeg Bringe,
men intet Bryst til Sang,
en Klokke kan jeg ringe,
men Luth ej laane Klang,

saa er det ikke helt rigtigt. Han *har* ogsaa Plads for de bløde, barnlige Toner. Og selv om han ikke kan finde sig i at pirke og pille ved Formen, saa kan han jo paa den anden Side skabe de herligste nye Versformer og de dejligste Rytmer (Nyaarsmorgen, Digtet til Meta) og den Kraft, han formaar med Bogstavrimene at lægge i sin Sang, er ofte ganske overvældende. Han lader »Drengene« om at »fuske paa det nette«. For ham kommer det an paa Indholdet og Kraften.

II

Sangværket.

Sangværk til den danske Kirke! Hvilket Kæmpeværk! Allerede var Haabet om at genføde den danske Salmesang, som var sørgelig hensovet i Rationalismens Dage og offentlig begravet i den evangelisk-kristelige Salmebog, flere Gange brudt frem i

Grundtvigs Sjæl. Men det varede dog længe, inden han ret fik taget fat paa Værket. Han havde vel saa smaat begyndt allerede 1810 med »Dejlig er den Himmel blaa«, og enkelte andre Sange havde i Tyverne trængt sig frem over hans Læber (»Den signede Dag«, »Ved Babylons Floder«, »Stille, stille Sions Døtre smaa«), men andre Tanker og Opgaver trængte paa, og den danske Menighed skylder en enkelt Mand, Præsten *Gunni Busck*, en dyb Tak, fordi han utrættelig trængte ind paa Grundtvig for at vække ham op til Salmesang. Saa kom der da lidt i 1832, idet en teologisk Student, *L. C. Hagen*, en af Grundtvigs yngre Venner, fik Grundtvig til at virke med til en Samling historiske Salmer og Rim til Børnelærdom, hvori vi finder saadanne Perler som »Abraham sad i Mamrelund«, »Mellem Brødre kaldt den lille«, »Tag det sorte Kors fra Graven« og »De levendes Land«, men saa optog Verdenshistorien ham aldeles, og først Somren 1835 fik han Tid til at tage sig af Salmesagen. Han lejede sig et Sommerhus ude paa Strandvejen, og *G. Busck* tilbød ham nu 1000 Rdl. og mere til, hvis det var nødvendigt; ogsaa andre Venner traadte til, saa Grundtvig kunde i Ro passe sin Dont som Salmist. Det er helt rørende at se, at Grundtvig en Stund tænkte paa at tage *Mynster* med, men det opgav han dog; det var vist ogsaa blevet et kønt Samarbejde! Mynster havde simpelthen slaaet alle Grundtvigs Salmer ihjel med det samme! Men saa tog han altsaa fat, og det lyder fast utroligt, at han allerede i Oktober 1836 kunde udsende Subskriptionsindbydelsen, og at Værket, 7—800 Sider stort, var afsluttet i Sept. 1837. Det omfattede 401 Numre. Som sagt: et Kæmpeværk.

Det indeholdt for det første Bearbejdelser af ældre danske Salmer. Dette Restaurationsarbejde var Grundtvig imidlertid ikke Manden for; det anerkendes nu af alle. Hans egen Ejendommelighed var for stærk til, at han kunde læmpe sig efter andres Tonefald — overhovedet jo et saare vanskeligt Arbejde. Dernæst indeholdt det Oversættelser af Davids Salmer, og af græske, latinske, oldengelske, engelske og tyske Salmer og Hymner. Her ligger der et stort Arbejde og venter paa sin Mand, nemlig at undersøge Forholdet mellem Originalerne og Grundtvigs saakaldte Oversættelser. Undertiden er det virkelig mesterlige Oversættelser, saaledes af de bibelske Sange, profetiske Stykker og nytestamentlige Afsnit; her vilde han selvfølgelig være saa tro som muligt,

og hans Gengivelsesevne har her fejret de største Triumfer. Men som Regel er det ikke Oversættelser, men fri Gengivelser; ofte er Forholdet sikkert det, at den fremmede Tekst har givet Grundtvig Impulser til nye selvstændige Salmer. Salmer som »Hil dig, vor Fane«, »Kom, o Helligaand, kom brat«, »Kærligheds og Sandheds Aand«, »Fra Jerusalem det ny«, »Hil dig Frelser og Forsoner«, »I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port« eller en Salme saa herlig og ejendommelig grundtvigsk, fuldendt saavel i digterisk Form som i Indholdet, nemlig: »Du, som gaar ud fra den levende Gud« kan umulig være en Oversættelse; det er Ord og Tanker som de maa være vældede frem i Grundtvigs Sjæl. Og endelig er der naturligvis et mægtigt Væld af helt nye, originale Salmer, den ene herligere end den anden.

Ja, er det ikke utroligt, at dette Kæmpeværk, som har fornyet, ja, omskabt den danske Kirkesang, overhovedet ikke blev ænset, ikke anmeldt; man skumlede i private Breve, saaledes et af *P. Hjort* til *Mynster*, hvori forekommer Adjektiverne: genialsk og sær, højpoetisk og svulstig, uforstaaelig eller dog dunkel, skammelig vilkaarlig, national indtil Koketteri. Den eneste Indrømmelse er: et kærnefuldt dansk Sprog, men ellers fældes den haarde Dom, at Grundtvig ikke er ydmyg nok til at skrive egenlige Salmer! Er det ikke utroligt, at da man endelig i 1842 faar udvirket allernaadigst kongelig Tilladelse til at udgive et Tillæg til den evangelisk-kristelige Salmebog, saa skynder *Mynster* sig at udgive et Udvalg som et Udkast til Kommissionen, der indeholdt 36 Salmer, hvori han kun optager én Salme af Grundtvig, nemlig: »Søndag Morgen fra de døde«, som han endda havde tilladt sig at rette med »upoetiske Fingre«, som Grundtvig sagde. Og saa skrev Biskoppen tilmed ovenover: Herre, jeg har handlet ilde! Det var jo kun en Angivelse af Tonen, men Grundtvig saa alligevel noget ominøst i den Overskrift!

Men vel at mærke: med dette Sangværk fra 1836—37 er jo Grundtvigs Salmedigtning ikke endt! Jeg forbigaar her den følgende mere ydre Historie, Salmekommissionen, hvori han selv og *Martensen*, der da forstod ham noget bedre end *Mynster*, havde Sæde. Hvad det for mig kommer an paa, er blot dette: at pege paa, hvordan sidste Udgave af Grundtvigs Sangværk ser ud. Her figurerer det oprindelige Sangværk som første Bind med sine 401 Numre. Saa kommer 2det Bind, kaldet Sangværk til den danske

Kirke-Skole, med Grundtvigs bibelhistoriske og kirkehistoriske Sange, ialt 134 Numre. Saa følger 3dje Bind, hvor Udgiveren, Seminarieforstander *J. K. Madsen* i Jelling meddeler, at han i Aaret 1871 fik udleveret en stor Masse Manuskripter, hvoriblandt en Del hidtil utrykte Salmer, henimod 400 Numre! Der blev da planlagt to Bind til, og Madsen arbejdede sammen med Grundtvig derpaa, indtil Grundtvig Aaret efter døde. Det første af disse to Bind fik Titlen »Kirkeaaret i Salmesang«; dér er Salmerne ordnede efter Søndagene: 396 Numre! Det 4de Bind blev kaldt: »Kirke-Livet i Salmesang« (Salmer, særlig knyttede til Sakramenterne og de forskellige kirkelige Lejlighedshandlinger), i alt 300 Numre. Det giver alt i alt 1231 Numre. Man skulde saa vel troet, at det dermed havde Ende. Men endnu kom der et 5te Bind, det største af dem allesammen, kaldet »Efterslæt fra Grundtvigs Salmesang«; det indeholder først en Samling Læredigte, dernæst et Tillæg til de fire udkomne Bind, og endelig en Samling Brudstykker, i alt 340 Numre, og med de andre tilsammen 1571 Numre! Vel findes der adskillige Former af den samme Salme, Bearbejdelser, Forkortelser osv., men alligevel, det er jo aldeles kolossalt, hvad der her er præsteret. Dette Sangværk er i Forbindelse med de poetiske Skrifter Hovedkilden til det, jeg her har at sige om Grundtvig; selvfølgelig maa hans Prosa-Skrifter med; det er ikke min Mening at skyde dem til Side; men det er dog her, i den digteriske Form, at alle hans Tanker faar deres lødigste og mest betagende Udtryk.

Hvad er saa det karakteristiske for Grundtvigs Salmesang? Ja, det følger af, hvad jeg hidtil har udviklet om Grundtvig som Skjald, at han ogsaa som Salmist er *Skjalden*. Han er Danmarks største Salmeskjald, uden at jeg dog derfor vil nægte hverken *Brorson* eller *Kingo* Skjaldenavnet, selvfølgelig ikke! Men jeg mener, at det, der særlig karakteriserer ham som Salmedigter, er ogsaa her det storslaaede; der gaar gennem hans Salmer som et vældigt Orgelbrus, der kan fylde hele Herrens Hus; han elsker dette at bane Vej for en mægtig Stigning, hvor tilsidst ligesom alle Registre trækkes ud og alle Klokker kimer. Det er Lovsangen for Guds Herlighed og Naade, der bryder frem fra hans Hjærte, og her har han formaaet at lægge den danske Menighed saadanne Ord paa Læben, saa den som aldrig før er blevet tvunget til at *synge ud*, at juble ud i Lov og Pris over Guds vid-

underlige Kærlighed og Naade, ja, han har hjulpet den danske Menighed til det dybe og frie Aandedrag; han har skænket os de Ørnevinger, hvormed vi kan svinge os op til de evige Høje og mod de himmelske Stjerner —

> ja, friest er dit Aandefang,
> naar dybt du drager det i Sang,
> saa højt i Sky det klinger,

og dette frie Aandefang er den fornemste eller en af de fornemste Gaver, han gennem sine Salmer har faaet Lov til at skænke os. Men naar jeg nævner dette først, dette højtopløftende Vingesus, saa er det jo dog ikke det eneste, der er at mælde om Grundtvigs Salmesang. Man har søgt at nægte ham den stille, skære Inderlighed, den umiddelbare barnlige Enfold, den dybe Ydmyghed og har særlig bestræbt sig for at reducere hans Salmesang til støjende Kling-Klang. Men dog er Sandheden den, at selv om han maaske ikke naar *Brorson* i den stille og stærke Inderlighed eller i hans gribende personlige Vækkelsestone og heller ikke maaske ejer *Ingemanns* lyse Morgenglæde, saa *har* han dog ogsaa de Toner; det kan ingen retfærdig Bedømmelse nægte ham. Eller gives der nogen mere skær, fager og skælvende Lyrik, end den, der møder os i Salmen: »Som Dug paa slagne Enge«? Gives der blidere Barnetoner end de, der nynner ud af hans vidunderlige Julesange? Og for mig personlig er der i mange af hans Salmer, om end oftest indirekte, en dyb, ja ofte rystende Alvor, som nok maatte kunne vække selv sløve Sind, saaledes først og fremmest i hans Dødssalmer; det dybe Hjertesuk er ham visselig ikke ubekendt; Aftensukket, Nattegraaden kan han tale med om af egen Erfaring; og han kan af dyb Oplevelse tale om, hvordan Verden fristede ham selv under Haarene hvide. Alligevel er det jo nok sandt, og Grundtvig sigtede selv med Vilje derpaa, at hans Salmer først og fremmest er Lovsange, altsaa for at sige det saadan: de har mere den objektive end den subjektive Karakter. Og det hænger sammen med, hvad Undersøgelsen af hans Skjaldskab viste os, at Grundtvig er først og fremmest *Seeren*. Derfor er han den *profetiske* Sanger, thi det, der udmærker Profeten, det er hans Syner. Naar han synger ud af de høje Syner, der fremstiller sig for hans Sjæl, saa naar han højest; saa kan han favne saa uendelig vidt, og saa kan han faa alt til at staa

saa malende og levende for os i de pragtfuldeste Billeder. Hvor har han ikke med sine Salmer gjort mangen Søndagsgudstjeneste, der ellers kunde falde lidt tør, til en festlig Stund, trods alt; og naar han selv i sin bekendte Søndagssalme synger:

Tusinde Døgne,
verdslige, søgne,
gyldne for Kød;
kan de vel ligne
en Dag af dine,
som vi dem nød,
naar under Sang med det vingede Ord
Sjælen af By under Stjernerne for —

saa maa jeg bekende, at det har jeg unægtelig stærkest følt, naar jeg kunde synge ud af mit fulde Bryst, løftet af en af hans stærke Salmer. Han er Seeren, ja derfor behøver han de store Billeder; derfor er vi med ham under den høje Himmel med alle dens tindrende Stjerner, hvor der kan skues vidt; derfor fylder han Rummet med Guds Englekor, der blander deres Røst med Menighedens; ingen af vore Salmister har saa megen Brug for Englene som han; Englelyd, Englekor er Ord, som han har skabt; han er Seeren, derfor kan han male alt saa lyslevende for os; derfor kan han gendigte de bibelske Scener saa mesterligt levende, men ogsaa Dødens og Helvedes Gru kan han skildre, og kun en Digter som Grundtvig kunde gendigte *Kædmon* i det aldeles overvældende Digt: »I Kvæld blev der banket paa Helvedes Port«; man kan begribe, at dets mægtige Syner kunde inspirere en Maler som *Joakim Skovgaard* til hans bekendte Billede! Og saa har han frelst os fra det konventionelle Sprog. Blot Udtrykkene! Han kalder Kristus for Drotten, Høvdingen, Storkongen, Storherre bold, Himmelskjalden, Skjaldemestren, men han finder ogsaa et saa vidunderligt Udtryk som »Evighedssolen i Støvtraadesvøbet«; Helligaanden kan han kalde vor Fosterfader fin, Medvider i Guds skjulte Raad, Guds Idrætsmand; og saa Ord som »barnebly« om Sions Konge, »Ormegaard« om Dødens Rige, »strag«, »dvaledøde«, »Gildesfærd«, »kronede Dage«, »leve højt«, »blande Blod« osv. — her kan han i sin ukritiske Dristighed naturligvis ogsaa være uheldig: »Dødbider« eller »Falskeblakke« om Djævelen har ikke vundet Tilslutning, Udtryk som »Kong Kristus den første regerer endnu«, eller: »en Himmelseng du har mig købt«,

eller at »himle« eller at »jule« eller endog et Ord som »Slumstrup« er med Rette bortfaldne eller rettede. Men dette er jo kun Smaating. Hovedsagen er, at han fornyer Salmesproget ved at nærme det til de dagligdags Udtryk og Vendinger, som vi alle benytter; derfor bliver hans Salmer, selv naar de er mest højstemte, sjælden retoriske, for der er alligevel i Ordvalg og Sætningsbygning en Jævnhed over dem, som idelig virker som den stærkeste Modsigelse mod, at de blot skulde være prægtige Ord uden virkeligt Indhold. Og han har ikke blot føjet sin Salmesang ind i det jævne Menneskeliv i Almindelighed, men, og det betyder for mig noget vidunderlig stort, han har føjet Sangen om det højeste — for at bruge det gamle Udtryk: det overnaturlige, sammen med Naturlivet paa den enfoldigste Maade, saa naturligt og ligefremt, som var det en selvfølgelig Sag, ja hele vort Fædrelands, Danmarks Natur har han smæltet ind i sin Salmesang, saa vi faar en, maaske i Begyndelsen ubevidst, men dog sikker og betagende Fornemmelse af, at ogsaa her i Danmark kan Guds Rige gro og leve og finde jævne og gribende Udtryk for sine evige Sandheder. Dette vilde jeg gerne gaa noget nøjere ind paa.

Hvor tydelig mindes jeg ikke fra mine egne lykkelige Barnedage, naar jeg trippede som lille Dreng med Far og Mor en klar Vinteraften til Julegudstjenesten i den festlig oplyste Kirke, hvordan min lille Barnesjæl kunde fryde sig over at se paa den dejlige Himmel blaa, hvilken Lyst det var at se paa de klare, vinkende Stjærner; Grundtvig har med dette Vers, er jeg vis paa, gjort Stjærnehimlen lys og klar for mange smaa Barnesjæle. Men særlig mindes jeg tydelig, at jeg kunde gaa og tænke paa Ordene:

paa Stjærnetæpper lyseblaa
skal glade vi til Kirke gaa

og se op paa disse blaa Stjærnetæpper og tænke paa, at nu ringede Klokkerne ogsaa deroppe og dér hos Englene skulde jeg ogsaa en Gang gaa, højt, højt oppe paa de lyseblaa Stjernetæpper. Hvilken vidunderlig og uforglemmelig Julestemning har han ikke lagt ind i Barnesjælen med disse lyse Syner; han har gjort Himlen hjemlig for Barnet, og det kommer man aldrig helt bort fra. Og saa i de modnere Aar, hvor ofte har jeg ikke, naar jeg satte mig op paa min Cykle og fartede ud i den fejre, danske Vaar, nynnet atter og atter de dejlige Linjer:

Skin over Vang som en Morgen med Sang
Morgen i Maj, naar det grønnes,

ja, i hans Salmer dér grønnes Rugen, og Lærkerne himler og kvidrer, baade Morgenlærken og Aftenlærken, og vi ser Duggen paa de slagne Enge, vi ser Solen gaa ned bag Lunden i Havet lyseblaat i Sommeraftenstunden, mens Fugle kvidre smaat, vi ser Sommermorgenen, hvor Morgenstjernen lyser og Sommerdagen gryer i hvide Morgenskyer, altsammen i en eneste lille Salme paa tre Vers. Saa ser vi i Pinsesalmen Solen straale i al sin Glans og Pinseliljen blomstre og den skære og blide Sommer komme med venlige Spaadomme om den gyldne Høst; vi hører Fredskovens Nattergale slaa højt i den korte, svale Sommernat; vi mærker det vifte hjemlig gennem Løvet og lufte liflig under Sky og Bækken dernede i Engen risle yndig ved vor Fod. Og saa er der Lindetræet, som han har plantet i »Den signede Dag med Fryd vi ser«, hvor de Bække smaa snor sig saa frydelig op under de grønne Linde, og Nordens lange, lyse Dag, der jo dog mørknes omsider — men i vor Salmebog har Lindetræet ikke her faaet Lov at gro, dog har vi beholdt det i »Op dog, Sion, ser du ej«, der ender med Ordene: »Gaa som under grønne Lind til vor Herres Glæde ind«. Han kan lade Danebrog vaje paa Voven, lade hver Bøg springe ud i Skoven og synge:

lyd da højt vor Frydesang,
mens vi Negen binde,
frydelig i Danevang
Ordets Bække rinde —

og lade Pinsemaj og Bøgeløv i Kirken plantes Gud til Lov. Han taler om os, der bor paa Sletten og former et Billede saa vidunderlig som dette:

frygt ej Sne og Vinterkuld,
alt som Rugen over Muld
smiler ad dig, naar du græder,
Haabet svøbt i Sommerklæder,

og saa naturligvis det danske Høstbillede:

Nu falmer Skoven trindt om Land
og Fuglestemmen daler,
nu Storken flyver over Strand,
ham følge viltre Svaler.

Hvor Marken bølged nys som Guld
med Aks og Vipper bolde,
der ser man nu kun sorten Muld
og Stubbene de golde.

ikke at tale om Kirkestien, der snor sig forbi saa mangen Fugleseng. Endnu to herlige Sange maa nævnes, nemlig »Kirkeklokken«, hvor han har sat den lille sjællandske Landsby ind i den danske Salmesang, den, hvor det høres trindt, naar Barnet græder, hvor Klokken kimer til de store Højtider, og hvor Aftenklokken lyder, mens Solen synker i den stille, svale Aftenstund og sender sine Bedeslag ud over Markerne. Og ogsaa den danske Vinter har han faaet med, nemlig i sin vidunderlige Julesalme, den, som jeg elsker højest af alle, nemlig »Velkommen igen, Guds Engle smaa«, hvor vi møder »den klingrende Frost«, hvor Englene bedes om ikke at bære Julen ud, hvor Grundtvig saa ogsaa putter Børnene ind, naturligvis, de Rollinger smaa med venlige Øjne himmelblaa, som vi har i Vugger og i Senge; dem skal Englene synge for, saa de drømmer sødt om Bethlehem og vaagner mildt Julemorgen og tæller ikke Timer mer, men nynner Julesangen, mens Juleklokken kimer. Alt dette er herligt. Men siden vi nu er ved den Julesalme, som ellers synes at aande lutter Juleglæde, saa skal det dog nævnes, at vi her møder det forunderlige, at Grundtvig har tilføjet et sidste 8de dybt vemodigt Vers, som pludselig taler om »Julesorgen«; her har vi netop et Eksempel paa, hvorledes det klare og det dunkle i Grundtvigs Sang forener sig, saadan, at de i sig selv klare Ord dog gemmer en mystisk Løndom, som gennem Ordene synger sig ind i Hjærtet:

O, maatte vi kun den Glæde se,
før vore Øjne lukkes,
da skal som en Barnemoders Ve
vor Smerte sødt bortvugges!
Vor Fader i Himlen, lad det ske!
lad Julesorgen slukkes!

Hvad mener han med Julesorgen? Ja, jeg tror nok, jeg ved, hvad det er, men det vil jeg ikke sige — jeg vil hellere overlade til enhver selv at grunde paa, om han skulde have følt noget, der kunde kaldes en Julesorg, som dirrer bag ved Juleglæden, en Hjærtets Løndom, som der røres ved i disse løndomsfulde Ord, en hemmelig Smerte, som dog, naar den sødt bortvugges,

som en Barnemoders Ve, kan gaa over i salig Glæde. Ja, kunde man maaske sige videre, er der ikke ogsaa ved de andre Højtider en Paaskesorg, en Pinsesorg, som maa slukkes, hvis Højtiden skal bringe os den rette Glæde? Aa, men saadan er der saa mange af Grundtvigs Salmevers, der bærer paa Løndomme, som der er en Rigdom i at gemme og nynne paa. Altfor mange af dem er begravne i hans Sangværk, og faa eller ingen kender dem. Her er endnu en stor Arv at løfte.

Men der er endnu meget at sige om Grundtvigs Salmeværk! Jeg begyndte med at sammenligne hans Lovsang med et Orgels Brus og gjorde den Bemærkning, at der ofte i hans Sang er en Stigning, saa det er, som i de sidste Vers alle Registre trækkes ud, og alle Klokker kimer. Jeg vilde gerne give et Eksempel herpaa. Lad os tage: I al sin Glans nu straaler Solen; man mindes, hvorledes den fejrer Pinsen som den danske Skærsommer i Guds Riges Verden, og det hedder saa i det 4de Vers: det volder alt den Aand, som daler, det virker alt den Aand, som taler os til Trøst og Kærlighed, med Sandheds Røst, og saa kommer det 5te Vers, hvor Pinsejublen bryder ud i et mægtigt Kor:

Opvaagner, alle dybe Toner,
til Pris for Menneskets Forsoner!
Forsamles, alle Tungemaal,
i Takkesangens Offerskaal,
istemmer over Herrens Bord
nu Menighedens fulde Kor.

og videre:

I Jesu Navn da Tungen gløder
hos Hedninger saa vel som Jøder,
i Jesu-Navnets Offerskaal
hensmælter alle Modersmaal!
I Jesu Navn udbryder da
det evige Halleluja.

Her har vi Orgelbruset og alle Klokkers Klang, her høres Vingesuset af Menighedens Sang.

Eller tag en Salme som: »Velkommen, Morgenrøde til Salighedens Dag!« Den kendes delvis af Menigheden, idet man af den har udtaget Salmen: »Han som paa Jorden bejler til Troskab uden Svig«. Man vil mindes, at han dér siger, at vor Herre døber med sin Helligaand paa Ord, der aldrig fejler og rækker os sin Haand, der fører os fra Afgrunden og ind til Herrens Bord, lukker

Guds-Haven op for os og en Gang bryder gennem Sky og vinker vor Krop op til sig fra Graven. Saa begynder Stigningen:

Den Haand hvert Hoved kroner
med Evighedens Guld,
som Jesus, vor Forsoner,
paa Jord var tro og huld,
med Frydesang der skabes da
et Hav af Himmeltoner,
et fuldt Halleluja —

ja, et Hav af Himmeltoner, et fuldt Halleluja — det er ligesom en Overskrift over Grundtvigs egen Salmedigtning, hvor han naar højest, og dette Halleluja, det bryder saa mægtigt frem i det sidste Vers:

Halleluja for Haanden,
som Herren os har rakt,
Halleluja for Aanden,
som Livet os har bragt,
Halleluja for Ærens Krans,
for Hvilen efter Vaanden
for Glæden i sin Glans.

Og her maa vi ogsaa mærke os de pragtfulde Bogstavrim, som han saa hyppig benytter, og hvormed han opnaar saa stor en Virkning i Retning af Udtrykkets Kraft: Hvilen efter Vaanden, kristne har kronede Dage; der kunde nævnes Masser af Eksempler. Det har han sagtens lært gennem sit Arbejde med den oldnordiske Digtning. Selvfølgelig præger det ogsaa hans verdslige Skjaldskab, men det kan jeg ikke gaa nærmere ind paa her. Jeg vil hellere pege paa nogle af de Punkter, hvor Grundtvigs Indsats i vor Menighedssang er stærkest og ejendommeligst. Og først vil jeg da nævne hans bibelhistoriske Sange. Alene hans Sangværk til den danske Kirkeskole er jo en enestaaende Bedrift. Her sættes baade det ny og det gamle Testamente paa Vers og paa de mest vekslende, livlige Versemaal. Mange af disse Sange er virkelig uovertræffelige til det Brug, hvortil de er bestemt: at gengive de bibelske Fortællinger paa Vers for Børnene og de unge. Enkelte er aldeles glimrende, saaledes Sangen om Moses og Farao:

Kong Farao var en ugudelig Krop,
han sagde: »Det varer for længe
med Svøben at slide Ebræerne op

smid ud deres nyfødte Drenge!
Ja, smid dem i Nilen, trods Kællingesnak,
saa faar vi dog endelig Has paa det Rak!«

og saa Tilføjelsen:

det skulde han sige saa sagte
man ved ikke, hvad man kan magte.

og saa fremdeles de fem Vers igennem med lige udmærkede Omkvæd, indtil det sidste slutter med de berømte Ord:

Vil nogen Guds Forsætter hæmme,
han nødes til selv dem at fremme.

og saa er der det dejlige Digt: »Moses i Ørken«, hvor vi har hans Omdigtning af Sl. 90: »For dig, o Herre, som Dage kun«. Saa er der Sangen om David: »Jeg gik i Marken og vogtede Faar, slog min Harpe i Skyggen af Palmer«. Her maa jeg nu sige lidt om Versemaalet. Det gør nemlig her den mest glimrende Virkning: Versene er paa fire Linjer, men medens han i den første og den tredje Linje bruger den Versefod, der kaldes Daktyler, og som egner sig godt til fortællende Stil (én lang, to korte, jfr. Heksametret), saa bruger han i den 2den og 4de den omvendte Versefod (Anapæsten: to korte og én lang); dette giver Versene et spillende Liv. Saaledes allerede i første Vers:

Jeg gik i Marken og vogtede Faar,
slog min Harpe i Skyggen af Palmer,
glad som en Fugl i den fejreste Vaar
hopped rundt jeg og nynned paa Salmer.

denne »Hoppen rundt« er jo ligefrem malet i Versemaalet! Men endnu bedre i 2det Vers:

Da kom der Bud fra min Fader som bedst
Skynd dig hjem! klæd dig paa! kom til Gilde!
Seeren siger, der fattes en Gæst;
det er dig! kom nu ikke forsilde!

Hvor pragtfuldt virker ikke Anapæsterne i disse Tilraab: Skynd dig hjem! klæd dig paa! det er dig! Men i det hele er der jo Perle ved Perle; ogsaa de nytestamentlige Sange er jo herlige, først fremmest den aldeles uforlignelige om Jesu Barndom: »I Nasareth der var saa smukt«, hvoraf Salmen: »I Nasareth i trange

Kaar‹ er taget. Men saa ogsaa Sangen om Johannes Døber: »Kom følg i Aanden med til Jordans Færgested‹ eller om Jesu Fristelse: »Alt paa den vilde Hede«, den kananæiske Kvinde, Maria Magdalene, Kammersvenden fra Morland, ja, der er ingen Ende paa de herlige Sange, han her har givet os. Og hertil kommer saa Gendigtningen af Davids Salmer og mange Profetstykker. Her maa vi mærke os hans forbløffende Evne til at gengive Stoffet nøjagtigt, ja ofte næsten ordret og dog i flydende danske Vers, f. Eks. hans Omdigtning af Sl. 103; sammenligner man Grundteksten med Oversættelsen (blot med det Forbehold, at Grundtvig udelader V. 6—9), vil man se, hvor nøje Salmen følges. Det samme er Tilfældet med den bekendte »Davids Sejrsang«: Mellem Brødre kaldt den lille; den er en aldeles nøjagtig Gengivelse af den 151. Salme (i den græske Oversættelse i Septuaginta). Han har ogsaa sat Kol. 3 paa Vers (»Stod med Krist vi op af Døde«). Eller Gengivelsen af Mth. 6: »Er Maden mer for dig end Livet‹. Ganske herlig er Indledningen til de bibelhistoriske Sange i Digtet om Paradis. — Men ogsaa dette Æmne kunde fortsættes i det uendelige. Inden jeg helt forlader det formelle, er der dog endnu nogle Bemærkninger at gøre. Der er først dette: Grundtvigs Evne til at forme korte, kraftige Vers med rigt Indhold. Saaledes i hans Omkvæds-Salmer, en Form, han vist er ene om; de bruges at mange Præster som Vekselsange mellem Præst og Menighed. Saaledes: »Alt staar i Guds Faderhaand‹; hvor kærnefuldt er det nødvendige dog ikke sagt i de tre korte Vers med det for Grundtvig saa karakteristiske Omkvæd: »Af Guds Naade til Guds Ære evig glade vi skal være‹; eller »Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn‹ eller »Krist stod op af Døde‹. Som Vekselsang egner sig ogsaa godt den vidunderlige: »Helligaanden trindt paa Jord«; paa den Maade blev den saaledes benyttet af afdøde Pastor *J. H. Monrad* ved Frederikskirken, og de, der har hørt det, vil sent glemme, naar han kom til det sidste Vers og sang Ordene:

Det er sandt og det er stort,
det har Jesus Kristus gjort.

og som Eksempler paa hans Evne til kort at sige de herligste Ting, saa de staar som hugget i Sten. vil jeg blot nævne et Par Prøver:

Synd forladt i Jesu Navn,
Døden overvundet,

Sjælen frelst i Fredens Havn,
Livets Krone fundet.

eller Verset om Guds Børn:

Som de høre, saa de tro,
som de haabe, saa de gro,
som de elske, saa de ved
Rede paa Guds Kærlighed.

ja, det er Lapidarstil, eller:

O, Gud ske Lov for Naadens Ord,
Til Trøst for dem, som græde,
og Gud ske Lov for Jesu Spor,
hvori de smaa kan træde!
Og Gud ske Lov for Herrens Aand,
som fører os i Ledebaand
til evig Fred og Glæde.

eller Verset om Højtiderne:

Om Julen synger Troen bedst
med Engletoner søde,
og Haabet har sin høje Fest
i Paaske-Morgenrøde,
og Kærligheden, klar og mild,
den er vort Hjærtes Pinseild,
naar vore Tunger gløde.

og skulde jeg særlig nævne Eksempler paa Udtrykkets Kraft, saa kunde jeg af den endeløse Rigdom tage Verset af Salmen om Forsoningen: »Hvor er Lammet, Offerlammet«.

Ja, at en for alle døde,
gav Guds Kærlighed sin Glans,
alle Jordens Roser røde
ej forslaar til Lammets Krans;
hver en Stjerne, hver en Sol
samles om den Naadestol,
hvor for evigt nu han troner,
Jesus Kristus, vor Forsoner;

dette Vers kender vel alle; det staar da i den almindelige Salmebog. Men de fleste kender næppe de to Vers i samme Salme, som jeg vil nævne, fordi de giver et Indtryk af den mageløse Kraft, som fremkommer, naar Grundtvig, hvad han ofte gør, lader Salmen bevæge sig i Spørgsmaal og Svar. Han spørger:

Han, som selv skal Verden dømme,
Faderens enbaarne Søn,
vil vel han sig selv udtømme
fattig fødes her i Løn,
taale ondt og gøre Bod
for os i vort Kød og Blod,
i den nøgne Adams Klæder
dø paa Korset som Misdæder,

og saa kommer Svaret:

Ja, han vilde det vor Dommer,
Ja, han gjorde det vor Drot,
Vinter tog han for sin Sommer,
ondt betalte han med godt,
Synd og Død med Korsets Skam
for os alle bar Guds Lam
som vor Frelser forekommer
han vor Dom, al Verdens Dommer.

jævnfør her ganske særlig: »Var I ikke Galilæer«, en af de stærkeste Salmer, han overhovedet har sunget og i formel Henseende en af de mest fuldendte, der nogensinde er blevet skrevet; her følger Spørgsmaalene og Svarene med en Kraft og i en Form saa jævn, saa fri for de ellers ved Vers nødvendiggjorte kunstige Omstillinger, at det virker aldeles overvældende.

Og i den Sammenhæng maa jeg nævne den vidunderlige Salme, som vist faa kender, hvis Skønhed jeg i alt Fald først nylig selv fik Øje paa, nemlig »Aldrig, Herre, du forglemme«; dér er det, han skildrer, hvordan det Hjem, han fandt som spæd hos sine Forældre, det forsvandt med dem, og saa var han fremmed alle Vegne, vild han for paa Mark og Fjæld, ledte dog i Lysets Egne efter Livets Kildevæld, om den Vraa, hvor Sjælens Vugge gaar, under Sang og uden Sukke. Og saa kommer det dejlige Vers, hvori han skildrer, hvordan han fandt det:

Se, da kom du mig i Møde,
Herre, som den lyse Dag,
loved Klæder mig og Føde,
over Hoved Hus og Tag,
gav min Sjæl et Hjem herneden,
skabt og bygt for Evigheden.

og de følgende Vers er lige dejlige, dybt personlige, ret et slaaende Eksempel paa de Skatte, der kan findes i Salmeværkets Gemmer.

Endnu maa der nævnes mindst to Omraader, hvor hans Salmesang har fornyet, ja nyskabt vor Menighedssang. Og det ene er naturligvis hans Sange om Sakramenterne, om Daab og Nadver. Det hænger jo sammen med hans særlige Menighedssyn, og det skal jeg ikke komme nærmere ind paa i denne Sammenhæng. Men ingen vil kunne nægte, at det er Grundtvig, der har givet os den stærke Tone om Badet og Bordet; ikke blot saaledes, at han har digtet særlige Daabssalmer og særlige Nadversalmer, men ogsaa saaledes, at han har føjet Daaben og Nadveren ind i saare mange Salmer, hvor det ikke specielt drejer sig om dem, men om det omfattende Kristendomssyn. Og saa er han saa uendelig rig og afvekslende i de Udtryk, hvormed han fejrer dem og lægger deres Pris paa vore Læber. Saaledes i den Salme, jeg nævnte før: »Helligaanden trindt paa Jord er Guds Røst med Livets Ord«. Der begynder han med Ordet; det gør Grundtvig altid i denne Sammenhæng. Her er han ikke mindre luthersk end Luther selv. Det er Herrens Røst, der er over Vandet, som han siger det i den mægtig Salme om Herrens Røst; som det var Herrens Røst, der var over Vandene i Skabelsens Morgen og over Støvet, da han skabte Mand af Muld, saaledes er den ogsaa over Vandet i Daaben, og vi hører, at

> Herrens Røst og intet andet
> igenføder Liv paa Jord

og som Herrens Røst er dulgt i Bønnen af vor Herres egen Mund (Fadervor), et ganske herligt og dybt Vers, saaledes hedder det til sidst om Nadveren, at

> Herrens Røst er over Bordet
> i sin Kraft og Herlighed,
> i sin Fylde dér Livsordet
> som Guds Manna drypper ned.
> Kærlighed og Sandhed sammen
> nydes dér med Lyst og Gammen
> som Guds Vin og Himlens Brød —

det falder ham ikke ind at trættes med nogen om Nadverteologiens Spidsfindigheder; han ser dybt aandeligt paa Sagen; det er Guds Kærlighed og Sandhed, vi nyder som Guds Vin og som Himmelbrød. Og nu i hin Salme: der skildrer han videre, hvordan Livets Ord er Kilden til Livets Flod, hvori Lysets Børn bader

sig og dukker op sjæleglade til evigt Liv; og saa vokser i Troens Land ved Randen af denne Flod Livets Træ, saa Gudsfolket savner ikke Mad og Drikke midt i Ørken, men lever højt ved Herrens Bord. »Sjælebadet i Guds Ord, Samfundskalken paa paa hans Bord, det er Livets Kilde« — eller: »I det store Sjælebad og i Hjærtets Drik og Mad du er Guddomskraften« og saa fremdeles. En mærkelig Sang, der begynder med Ordene: »Vingaardsrøgt og Agerdyrkning« viser, at Grundtvig har set alt ligesom afrunde sig ud fra Nadveren; Brødet er det fornemste Næringsmiddel, Vinen den ædleste Hjærtestyrkning; Herren sammenligner sig selv baade med Hvedekornet, der falder i Jorden og med Vinranken og fører derved med Flid Tanken hen paa Bordets Brød og Vin, og saa slutter han med selve Nadverbordets Herlighed:

Hvedekagen, Druesaften
findes paa hver Konges Bord,
men paa Herrens kun med Kraften,
som er i Guds Aand og Ord:
ikkun dér, ved Kirkemødet
eviggøres Levebrødet,
ikkun dér har Druesaften
Himmelsmagen, Guddomskraften,
virker salig Hjærtensfryd.

I Salmen; »Velsignelse, al Jordens Tarv« har vi ogsaa et af disse sammenfattende Vers:

Velsignelsen i Herrens Stad
gør Daaben til et Aandebad,
gør Nadveren ved Herrens Bord
til Hjærtets Himmerig paa Jord.

og i »Vidunderligst af alt paa Jord« hedder det kort og fyndigt:

med det (ɔ: Guddomsordet) indvies Jesu Daab,
velsignes Jesu Bæger,
saa hist udspringer Livets Haab,
og her det vederkvæger.

Dybsindigt og smukt hedder det om Nadveren (i »Hver Gang Søndag Morgen gryer«):

Og naar vi om Nadver-Bordet
lejrer os i Jesu Navn,
da forklarer sig Guds-Ordet

til Guds Søn i Fader-Favn,
Glædens Vin af Kristi Taarer
strømmer gennem alle Aarer.

En af de smukkeste Sammenfatninger har vi i Salmen »Vi har hos os en stor Profet«:

Saa skænker han os i sin Daab,
aldeles ubeskaarne,
sin Barne-Ret, sit Barne-Haab
som Faderens enbaarne;
og Livets Flod, Guds Kærlighed,
i Kalken til os strømmer ned,
naar ved hans Bord vi knæle.

Det, som fødes i os ved Genfødelsen i Daaben, er for Grundtvig særlig Haabet, og derfor er det ham dyrebart, at Fadervor, Bønnen, der for ham er Haabets Ord, lyder ved Daaben, ligesom han i Bekendelsen ser Troens Ord og finder Kærlighedens Ord i Nadveren; det kommer han ofte tilbage til (saaledes i »Frygt kun ikke, tro kun du«):

Dør da end det lille Haab,
vi har fattet til Guds Naade,
det genfødes i vor Daab
paa Guds hemmelige Maade,
næres paa vor Herres Ord
med Guds Gaver ved hans Bord,
vokser op til Livets Krone.

Herudfra forstaar vi, hvad Grundtvig tænker paa, naar han i Salmen: »O, Kristelighed« kalder Haabet for »Gudbroder nyfødt i den hellige Daab«. Meningen er den, at som Barnet i Daaben faar en Gudfar og en Gudmor, saaledes faar det ogsaa, og det er det allerbedste, en Gudbror. Det nye Menneske, der fødes i Kristus, eller Troslivet, Troen, hvilket Udtryk man nu vil bruge, faar af Gud selv i Haabet en Gudbroder, der vil staa Last og Brast med det Livet igennem. Det er et Yndlingsudtryk hos Grundtvig. —

Det andet Omraade, hvor Grundtvig har gjort en mægtig ny Indsats, det er naturligvis Pinsesalmen. Det er Menigheden, Helligaanden, Fællesskabet, som han giver mægtige Udtryk for, der lader alt det, vi tidligere havde, langt tilbage. Først er der jo selve Pinsedagen. Den kan jo ses i Forbindelse med Søndagen og Gudstjenesten i det hele, hvor Grundtvig ligeledes har gjort

en stor Indsats. Men Pinsedagen er dog Søndagen for alle Søndage. Den skildrer han, som vi alle ved, i »Apostlene sad i Jerusalem«, da med Kraft fra det høje det lave Hus opfyldtes paa Pinsedagen; det var ikke før oplevet. Eller: »Sidder rolig i Jerusalem«, hvor Tanken imidlertid føres videre til en Bøn om Pinse for os, om

et apostolisk Tungemaal
glødende af Guddomsordet
blødt som Olie og haardt som Staal,
hjærteligt, med Kraft omgjordet,

og jeg kommer saa atter tilbage til den mægtige Salme: »Var I ikke Galilæer«. Alle kender den efter Salmebogen, der har en forkortet Udgave af den oprindelige i Sangværket fra 1837. Det er jo en begejstret Hymne til de ældgamle Apostelord:

Jødelands Apostelskare,
hvad i Verden kan forklare
Kraften i dit gamle Ord,
som endnu gør Underværker,
har til stolte Mindesmærker
Kirker alle trindt paa Jord?

og man mindes, hvorledes hans undrende Jubel gælder dette, at deres Aand kan tale Folkets Modersmaal overalt paa Jorden, saadan at vi nu i Norden forstaar Østens høje Billedsprog bedre end et Kvad af vore egne Fædre. Der er over alle Versene den samme vældige Flugt og henrivende, uimodstaaelige Kraft; ogsaa over de to sidste, som ikke er komne med, og som derfor skal anføres her, for at man kan faa det hele Orgelbrus:

Hvoraf gløde vore Tunger?
hvad er det, som i os sjunger,
naar vi prise Jesu Navn?
Hvad hensmelter os i Ordet,
saa vor Sjæl ved Naadebordet
synker sødt i Jesu Favn?

Hvad kan magte, hvad kan virke
det, der sker i Kristi Kirke,
alt Umulighed for os?
Kun hans Aand, som skabte Solen,
som paa Almagts-Kongestolen
byder Død og Djævel Trods.

Og saa er der Grundtvigs Kirkesalmer. Vi skal endnu ikke komme ind paa hans specielle Kirkesyn, men blot bemærke, at

det naturligvis er hans nye — i vor Kirke, da det fremkom, fuldkomment nye — Syn paa Menigheden som en nærværende Virkelighed, som Barnemoderen ned gennem Tiderne, Guds Riges Voksested her paa Jorden, hvorfra Himlens Kræfter strømmer ud i Ordet, — det er dette nye Syn, der ogsaa lægger ham ny Sange paa Læben. Saaledes har vi i Sangværket Hymner som: »Jeg er saa underfuld en Magt«, »Kirken er som Himmerige« og »Kirken den er et gammelt Hus«, og den sidste er jo blevet klassisk. Dér har vi den berømte Definition af Kirken: »Vi er hans Hus og Kirke nu, bygget af levende Stene, som under Kors med ærlig Hu Troen og Daaben forene«. Her maa jeg nu indskyde en Fortolkning. Meningen er ikke, at »som« er Grundordet, som om det var os, der forenede Troen og Daaben og derved bragte Kirken i Stand; saaledes opfatter man det hyppigt. »Som« er Genstanden: Kirken bestaar af dem, hvem Troen og Daaben gør til et. At det er Tilfældet fremgaar af V. 9, som ikke staar i Salmebogen, hvor Definitionen gentages i den Form, at Kirken bestaar af dem, som *i Kraften af Guds Ord* Troen og Daaben forene. Det er altsaa Troen og Daaben, der i Guds Ords Kraft, ikke i Kraft af hvad vi gør, forener de enkelte til en levende Menighed. Storslaaet er ogsaa Salmen: »Stene for mig raabe skal«: Tanken er den, at Kirkehusene er de Stene, der raaber; samlede man alle Kirker paa Jord, hvilken mægtig Storstad vilde det ikke give, og hvilket Kor af Klokker:

Alle Kirker da paa Jord
byg i Tanken sammen,
fyld dem saa med Livets Ord
og med Folkets Amen,

da det ny Jerusalem,
trygt paa Edens Høje,
som det kristne Folkehjem
svæver dig for Øje.

Jeg nævner endvidere Salmer som: »Vor Herres Røst er Kirkens Aand«, hvor der hævdes, at Kirken nok kan kaldes usynlig, men sandelig ikke maa gøres ukendelig; fremdeles: »Jeg ved et lille Himmerig«, »Paa Jerusalem det ny«, »Almindelig er Kristi Kirke«. I 4de Bind af Sangværket findes flere mærkelige Salmer om Kirken, saaledes »Kirken er Guds-Menigheden« med det smukke Begyndelsesvers:

Kirken er Guds-Menigheden,
hverken mindre eller mer,
helliget med Himmelfreden,
Jorden, hvor Guds Vilje sker,
og hvor Helgen-Fællesskabet
rinder op som Sol af Havet,
Lysets Legem, Livets Glans.

og saa skildres i det følgende Kirkens Aand, dens Tro, dens Gods og dens Band. Fremdeles den stærke Salme: »Jeg er det Hus paa Klippetind«:

Jeg er det Hus paa Klippetind,
som ingen Taage dølger,
som ryster ej for Hvirvelvind
og rokkes ej af Bølger.

Jeg er ej bygt af Grus og Sten
og ej af Pandeskaller,
af hellig Jord og Dødningben
som andre Gude-Haller.

Jeg er ej bygt af sort paa hvidt
og ej af Tanke-Skygger,
som aandløs man for Aand saa tit
sit Hus i Luften bygger.

Men jeg er bygt saa høj og bred
som Kirkens hvalvte Bue
af Tro og Haab og Kærlighed
for Engle klart til Skue.

og saa er det her, som altid, Gudsordet, der er dens Klippegrund, jfr. de kendte Linjer: »Min Gaade er et Guddomsord, der skaber, hvad det nævner«. Ja, Kirkesalmerne er jo utallige; endnu vil jeg dog særlig nævne Salmer, der energisk hævder Kirkens Kendelighed, S. 189 i 4de Bind og atter særlig 200: »Guds Menighed det skønne Navn«, hvor han energisk peger paa de tre Ting, der for ham er Menighedens Livstegn, nemlig Bekendelsen, Forkyndelsen og Lovsangen.

Jeg kommer naturligvis senere tilbage til Grundtvigs Tale om Menigheden, naar jeg skal tale om hans Kirkesyn; her gjaldt det kun om at betone den store Plads, som Kirkesangen indtager i hans Salmeværk. Det samme gælder naturligvis *Aanden.* Det er umuligt her at gøre mer end at pege paa den uendelige Skat,

som Grundtvigs Helligaandssalmer er for den danske Menighed. Han har gennem dem givet os alle en levende Forestilling om Aanden som den levende, guddommelige Magt, der gennem Ordet oplader Himmerig med alle dets Skatte for os. Han har lært, jeg havde nær sagt, hvert Barn, at Aand er mer end Luft, at den ikke lader sig pine ud af Bogstaver, men er en Virkelighed, der er bedre end Kød og Blod; den er Guds Kraft i det levende Ord: idelig kommer den Bestemmelse igen: du er Guds Røst paa Livets Vej, al Himlens Taleevne; Aanden er vor Talsmand, vor Trøster, ikke den fjerne, men nær hos os, saa vi skal ikke bede den om at komme, men lade den blive hos os, Synd og Død til Trods; han kalder den den store ubekendte, men har bidraget mer end andre til at gøre den kendelig for de smaa; Guds Aand er Ordet i sin Kraft, den kommer med Klarhed fra det høje; den er den himmelske Gæst, hvem det huer at bo lavere hos os. Den aander Liv i vor Bøn, naar den mattes, i vor Bekendelse, naar den »mumles under Jord«. Han har lært os at trøste os ved Aanden:

Saligheden Tvivl til Trods
gør indlysende for os,
som ved Aand os trøste,
føle dybt, at uden dig
tomt er alt paa Jorderig,
Avner kun at høste.

og videre:

Styrk og bøj os med din Arm,
gør vor kolde Kundskab varm,
dæmp og Luer vilde,
rens os med dit Hjærtesuk,
læsk os med din Morgendug,
Dryp fra Livets Kilde.

Disse Draaber fra Livets Kilde har man (Grundtvig selv??) ganske vist gjort til »Vemodstaarer milde«, en Ændring, der falder noget i det sentimentale. Men det maa være nok. Aanden som Kraften i Ordet, som Saften i alt Guddomsliv, lige meget i i hvilke Former det rører sig, det har Grundtvig i mer end herlige Salmer skænket os alle en hjærtegribende Medviden om, saa ogsaa vi smaa kan vide lidt af egen Erfaring om, hvad det er at juble i Aanden og mer end det, at leve i Aanden.

Til allersidst skal det vises, hvorledes Grundtvigs Seergave, hans Syn paa det dunkle og det klare, giver hans Salmesang

en ejendommelig og enestaaende Rigdom og Fylde. Den gennemtrænger hans Julesang:

Kimer, I Klokker, ja kimer før Dag i det dunkle.

men den viser sig ogsaa deri, at der ud af det dunkle stiger en ny Klarhed frem, der samler sig om Jesus:

saa kun du i mine Tanker
er den dybe Sammenhæng.

Ja, her føres vi i Sandhed ind i en dyb Sammenhæng. Den nye Klarhed, som lyser frem af det dunkle, og som samler sig om Jesus, den føres vi til af Helligaanden gennem Ordet, det skabende, levende Ord. Og det tredje Grundord ved Siden af Aanden og Ordet, er Kærligheden. Det er Guds Kærlighed, som Aanden oplader for os ved Ordet. Det er Helligaanden, der skal »*gøre al vor Dunkelhed klar*«. Disse Ord præger hele den grundtvigske Salmedigtning. Hans Salmer springer frem deraf, at han skuer ind i Dunkelheden. Og Dunkelheden er jo det rige Dyb af Liv, hvor Guds Kærlighed strømmer frem, med hele den Rigdom af uudforskelig Virkelighed, som samler sig i Jesu Navn. Han *ser* hele den gaadefulde Virkelighed, Aanden breder sin Klarhed derover; dog bliver der altid en Hemmelighed tilbage, men det er netop denne Hemmelighed, der gør Synet stort; og fordi det altsammen er rodfæstet i Guds Kærlighed, kan Seeren og Sangeren i Tro gemme sig selv og alle Hemmeligheder i Guds Kærligheds Favn, hvor alle Gaader løses. Nu forholder det sig altsaa saa, at i Grundtvigs store Salmer vælder hele denne dunkle, men af Aanden oplyste Verden frem imod os, og disse mægtige Storsyn river os da med trods deres Dunkelhed, ja Dunkelheden er netop en Betingelse for Indtrykkets Kraft; thi den virker her som en uundværlig Betingelse for Fornemmelsen af Vælde og Storhed; netop fordi det ikke er helt gennemskueligt, føler vi os stillet overfor uendelige Perspektiver.

Tag f. Eks. Salmen: Helligaanden trindt paa Jord. Vi stilles her overfor Mysterium paa Mysterium; vi rives med ved de mægtige, malende Billeder i al deres Dunkelhed og føler det som en Udløsning af, hvad vi her har fornemmet, naar vi saa til sidst synger:

Det er sandt og det er *stort*,
det har Jesus Kristus gjort.

Eller Sangen: Tør end nogen ihukomme Hjærtets søde Morgendrøm. Det er Sions Herlighed, vi skuer; Sangeren aabner vore Øjne, saa vi ser os selv med i det dejlige Sion, dejligt, hvor hyttelavt det end er i Verdens Øjne:

Dog i Herrens Vingers Skygge
i en gylden Aftenstund
under Sang vi atter bygge
paa den gamle Klippegrund.

Denne »gyldne Aftenstund«, ja, det er noget, han han set i det dunkle Dyb; han fylder os med Visheden om, at Herligheden skal vorde større i det lave Hus — og saa disse vidunderlige Linjer:

Hans er Sølvet, hans er Guldet,
mer end Guld hans Kærlighed,
den er Himmelglans i Muldet,
den skal vi forklares ved.

Dette Ord: Himmelglansen i Muldet forstaas ogsaa kun ud fra Grundtvigs Syn paa det dunkle og det klare. Det er som Solens Spil i Dugdraaben, der umiddelbart forener det største og det mindste.

Vi hørte, at Aanden og Ordet hører sammen, ja de er i Grunden et. Dette, at ikke blot Lyset skinner i det dunkle, men at ogsaa Guds skabende Røst høres i det tavse, dunkle Dyb, ja, det har han givet det mægtigste Udtryk i Salmen: Herrens Røst var over Vandet. Allerede det første Vers er aldeles overvældende mægtigt; det virker som et Billede af Michel Angelo i det sixtinske Kapel:

Herrens Røst var over Vandet,
Herrens Røst med Aand og Liv,
Herrens Røst og intet andet
var det store Skaber-Bliv;
deraf skinner Sol og Maane,
deraf Sky og Bølger blaane,
deraf blomstrer Mark og Eng,

men saa føres vi videre med usvækket Kraft gennem den hele dunkle Fylde af guddommelig Virkelighed; man kommer til at tænke paa dunkelt-røde Rubiner:

Herrens Røst var over Støvet
da han skabte Mand af Muld,

den er over Vandet i Daabens Ord, hvor

> Herrens Røst og intet andet
> igenføder Liv paa Jord,
> Nytaarslivet af Guds Naade,
> Kristen-Livet, Daabens Gaade
> Salighedens visse Pant —

ja, det er og bliver en Gaade, og dog er det lysende klart! Og videre hører vi, at Herrens Røst er dulgt i Bønnen af vor Herres egen Mund og endelig, at den er over Bordet

> i sin Kraft og Herlighed,
> i sin Fylde dér Livs-Ordet
> som Guds Manna drypper ned,
> Kærlighed og Sandhed sammen
> nydes dér med Lyst og Gammen
> som Guds Vin og Himlens Brød,

Ja, hvilken Fylde, hvilken uendelig Rigdom er der ikke sammentrængt i disse Malm-Vers! Det er ikke subjektive Fornemmelser, det er den guddommelige Virkeligheds ubegribelige Fylde, som vi skuer, og som bøjer os i Knæ.

Og spørger vi om Kærligheden, det tredje store Løsen ved Siden af Aanden og Ordet, ja saa er det jo rimeligt at pege paa Salmen: Kærlighed er Lysets Kilde. Ogsaa her males der med de stærke, store Træk. Kærligheden er Lysets Kilde og Livets Rod, forklaret af vor Frelser, aabenbaret os af Aanden, erfaret i Guds Fred og Salighedshaabet. Den er ogsaa Livets Krone og Lysets Glans, den sidder i Jesus paa Guds Trone, han som selv er Lyset og Livet. — Ja, forstaar vi det? Er det ikke altsammen dunkelt? Jo vist, men det er ikke mørkt — det er en farvestraalende Dunkelhed — vi ser det for os — og vi tilbeder.

Lad mig endnu nævne et Par Vers, som hører herhen. Det er Salmen: Gud Herren saa til Jorden ned. Her har han sagt det altsammen i underfulde, uforglemmelige Vers:

> Nu Jesu Tro er al vor Trøst,
> dog er din store Naade,
> som du i Jesu Navn gav Røst
> for Syndere en Gaade,
> saa lukke maa med Flid jeg tit
> for Verdens Klarhed Øjet mit,
> naar Hjertet skal husvales.

O, du som skabte Hjærte mit
det dybe, underfulde,
o, dan det efter Hjærte dit
til Himmel-Spejl i Mulde,
saa jeg, langt mer end selv jeg ved,
kan lære af din Kærlighed
om Naadens rige Fylde.

Da skal jeg ret med Aandens Sans
i Lyset fra det høje
faa Syn fra Støvets Himmel-Glans
i Jesu Kristi Øje
og finde min Retfærdighed,
som af din dybe Kærlighed
i ham til mig udspringer.

Nærmere Forklaringer er vistnok overflødige.

Men allervældigst træder den Ejendommelighed, vi her taler om, dog frem i den aldeles enestaaende Højsang: O Kristelighed. Den, der i Salmerne kun søger subjektive Fornemmelser og gennemsigtig klare Formuleringer, kan naturligvis ikke døje denne Salme. Men den, der har nogen bibelsk Sans og ved, at Livet og og Frelsen trods alt det Lys, Aanden giver os, dog er og bliver en uudsigelig Hemmelighed, han vil gribes af den som af faa andre. Thi det er jo hele den vidunderlige, uendelige Virkelighed, der males for ham, hele det Land, den Himmel og Jord, hvor Kærlighed bor. Salmen er dunkel, men det *maa* den være; og den er ikke mere dunkel, end det er nødvendigt for at give os det Indtryk, at det, der møder os her, det er en Rigdom og Herlighed, der overgaar al Forstand. Her løftes vi op paa Viderne, til de uendelige Horisonter, hvor det bliver os klart, at Herrens Land strækker sig langt, langt videre end vi blot kan skimte. Men saa meget er vi visse paa, at trods al Dunkelhed, saa skal det Lys, der skinner her, nok klare alt, ogsaa os selv, tilsidst. Derfor synger vi tilsidst:

O, Kærligheds Aand,
det evige Liv i Fuldkommenheds Baand.
O, smælt du vort Hjærte ved Højaltrets Ild
og *klar du Jordklimpen i Solglansen mild*,
saa glade vi føle, os skabes i Bryst,
de levendes Lyst.

III

Livet og Døden.

At Grundtvig virkelig i sin Samtale med den Berlinske Teolog *Marheinecke* har sagt de berømte Ord: Min Modsætning er Livet og Døden, det er der i sig selv ingen Grund til at tvivle om, og det bliver i høj Grad bekræftet og forstaaeligt, naar vi undersøger, hvad Grundtvig derom har tænkt og sagt. Noget af det, der gør Grundtvig mest tiltrækkende for mig og vel ogsaa for mange andre, det er dette, at han er saa dybt rodfæstet i Menneskelivet, at han elsker Livet og taler lige ud om det som om alt andet. Og derfor er det virkelig saadan, som han siger, at

> Liv og Død den store Gaade,
> Død for Synd og Liv af Naade,
> hvad selv Engle knap forstaa,
> *daglig dog jeg tænker paa*,
> thi det er mig selv, det gælder.
> Tiden skrider, Dagen hælder,
> og os alle gæster brat
> Dødens lange Vinternat.

Derfor er det, han her gaar ud fra: Lysten til Livet, den Livslyst, hvormed vi alle begynder, den Livsglæde, som vi alle attraar, og dermed er Udgangspunktet taget baade bredt og dybt. Derfor er der et Ord i det ny Testament, som har gjort dybt Indtryk paa ham, og det er Ordet i 1. Pet. 3, 10 (efter Ps. 34, 13--16) om den Mand, der har Lyst til Livet og gerne vil se gode Dage, og hvor dette Ønske bekræftes. Her har Grundtvig set en guddommelig Stadfæstelse af sin egen stærke Trang til Liv. Dertil sigter han, naar han siger:

> Leve og se gode Dage,
> derom gælder det paa Jord
> og i Himlen uden Mage
> efter Guds det klare Ord.

Idelig kommer han tilbage hertil; saaledes siger han:

> thi alle medgivet
> er Lysten til Livet
> i Glædens Hjem.

eller han skildrer det naturlige Menneskes Afsky for alt det, der vil hæmme Livet:

Lidelser kan ej behage,
Støv kun lider, hvad det *maa!*
leve og se gode Dage,
det er dog vor Sjæls Attraa.

og

til evigt Liv en sælsom Lyst
fra Vuggen bølged os i Bryst.

Livslysten er en Længsel efter en Evighed for det i os, som kun Gud kan mætte:

Og den Længsel, som er Livet,
evig sikkert, evig sødt,
mættes af, hvad han har givet,
som kan aande Liv i dødt.

En af hans Salmer begynder:

Ønsker, lille, du at leve,
længe leve, sjæleglad — —

og derfor er det ham en umenneskelig Unatur, naar Mennesker ikke føler Savnet efter Livet, ikke græder efter det, længes efter det:

Livet med sin lyse Farve
med sin Kraft og søde Lyst
lader aldrig sig udmarve
uden i en Skiftings Bryst —

og

kun hvor Sjæls og Legems Kræfter
rører sig med Velbehag,
kun, hvor Ord og Daad derefter
skinner som ved højlys Dag,
dér, som Mennesker vi hylde
Livets Glans og Livets Fylde,
ønsker Livet Evighed.

og i et Digt, »Liv og Død«, siger han, at vi har et andet Liv end Kvæget; vi kan føle i vort Hjærte Aandens Glæde, Aandens Smerte:

Med vort Liv gik Morgenrøden
over Nattens Verden op,
os til Livet, ej til Døden
skabte Gud med Sjæl og Krop;
hvad vort Hjærte higer efter,
er de evig friske Kræfter
Aande-Livets Kildespring.

Det er derfor det dybeste, der er at sige om det syndige Menneske, at det har trods Synd og Død bevaret Lysten til et evigt Liv. Og derfor kan han ikke døje den Tankegang, der forsoner Livet med Døden, der ligefrem søger Trøst og Fred i den Tanke, at vi skal dø og blive til intet. Med Forfærdelse kan han udbryde ved at se paa sin Samtid, at Død er nu Drotten paa Jord:

ja, hører det Himle og væmmes derved
den højestes Afkom nu søger sin Fred
i Tomheds Skød,
dem laaner kun Styrke
det yderste Mørke,
dem trøster den evige Død,

og selv kan han i Salmen: »Herre, aldrig du forglemme« gyse ved den Tanke, at han nu i Alderdommen skulde søge Trøst og Fred hos Døden og Graven. Nej, saadan er det ikke; saa let kommer man ikke ud over Døden. Døden er ikke Trøsten, men den forfærdelige Gaade, der maa fylde alle dem, der elsker Livet, med den største Gru. Derfor er der faa, der har skildret Dødens Gru saa mægtigt som Grundtvig, og skønt han ved, hvor Trøsten er at finde, saa sidder Dødens Brod dog dybt i hans Kød, og han bliver aldrig færdig med sin Kamp imod den. Han behøver jo blot at se ind i sig selv, saa stiger Tvivlen og Angsten frem:

Ser jeg ind i Hjærtekamret
og i Hjærteskrinet mit,
overalt jeg sporer Døden,
ser og mere sort end hvidt.

Der er intet at stole paa, thi

Daarlighed det er at stole
paa et Liv, som endes brat,
Daarlighed en Dag at rose,
som er mer end halvvejs Nat —

og derfor spiller han sig ikke op, som om det var saa let at komme over Døden, ja, som om Tanken om Døden var en Trøst; han bekender sin Svaghed, og han har med sin simple, virkelighedstro Tale bragt Mennesker bort fra den daarlige Indbildning, at nu var de én Gang for alle kommet over Døden. Nej, han gaar ud fra, at naar vi ikke vil stille os an og søge at narre os

selv og komme højere op, end vi kan svare til, saa gælder det os alle, at

dybt vi føle, at paa Jord
Døden er det haarde Ord,

og derfor siger han det lige ud:

Død, din Brod er end at finde
efter første Paaskedag,
i mit Hjærte er den inde,
det er en fortvivlet Sag;
naar jeg synger om din Brod,
siger, den har tabt sin Od,
brat jeg ser din spodske Mine,
fælt du ler, som Trolde grine.

Jeg vil da tage et Par Prøver for at vise, hvorledes Grundtvig taler om Døden. Den første henter jeg fra hans Salme: »Mit Lys i Mørke Jesu sød,« hvor han udbryder, at »trang for ham paa mangen Vis er Rejsen til Guds Paradis«:

Det er mit rette Fædreland,
men vild og grum er Dødens Strand,
min Sjæl er mat, mit Hjærte tungt,
mit Blod, om gammelt eller ungt,
dog isner i mit Blod, saa snart
jeg føler nær min Hedenfart.

Kun hvem du mætter, Herre! ej
forsmægter paa den øde Vej,
kun ved dit Lys og med din Stav
vi overspringe kan vor Grav,
og Hjærtet, som mod Død skal staa
kun med dit Blod kan rolig slaa.

Det er denne brusende Strand, han taler om i »O Kristelighed«: hvor blaalig sig hæver bag brusende Strand de levendes Land. Den Isgang skal vi over, naar vi skal naa fra Dødningehjem til de levendes Land, hvor dyrt ikke købes til Krone paa Baar, de snehvide Haar. — Den anden Prøve er naturligvis: »At sige Verden ret Farvel.« Det er jo særlig her, vi finder den aabne Bekendelse af, hvor svært det er for ham at komme over Døden: det er lige svært i Livets Gry og Livets Kvæld. Og her er det jo navnlig Bekendelsen i andet Vers, der er saa gribende:

Hvor tit hos dig end Trøst, jeg fandt,
naar Hjærtet skjalv og Graaden randt
og Verdens Bølger bruste,
ved Støvet hænger dog min Sjæl,
og Slangen bider i min Hæl,
skønt du dens Hoved knuste.

Stadig paany maa han tilkæmpe sig Freden; han vender sig til Jesus, vor Broder, som kender bedst den bitre Død, men har den overvundet, og som kender vor Skabning og ved godt, vi alle ser med Gru vort Timeglas udrundet. Hvor ønskede han ikke med Paulus at opleve Herrens Komme, men: kommer Døden førend du, saa kom i Løn og kom i Hu, hvor mørkt der er i Graven. Ja, naar jeg ligger dér paa Sygelejet og venter paa Døden, saa kom og salv Øjet paa din syge Ven, saa han kan se Gudshaven. Kom, som han saa uforlignelig siger, i en af mine Kæres Dragt — saa jævnt, saa simpelt — der kræves ingen store Aabenbaringer, men blot at han, Jesus selv, vil være i det Ord, som et kært Menneske kan sige til ham ved hans Sygeleje, men saaledes, at han dog faar Trøsten af Jesu egen Mund, kender ham paa Røsten og saaledes trøstes, før Døden kommer med sin Istap-Haand, der gør Skel mellem Støv og Aand og bortvifter Hjærtets Varme.

Denne Istap er jo et meget malende Billede, giver en stærk, umiddelbar Forestilling om den Iskulde, hvormed Døden med sin Berøring fordriver Livsvarmen og bringer alt til at stivne, men den fik jo ikke Lov til at staa i Salmebogen.

Men hvori bestaar saa Dødens Gru? Ja, det har Grundtvig tænkt meget over. Dette, at Døden ikke uden videre er Livsudslukkelse, det er ham klart. Der er noget, som ikke forgaar. Her har han sagt det mærkelige Ord, at »Lyst forgaar, men ikke Lede«. Den rent verdslige Lyst er absolut timelig; den forsvinder, naar den er brændt ud. Den har ingen Evighedsværdi, ingen Mulighed for Eviggørelse, men er det ligesaa med Livsleden? Dette, dybt at ledes ved Livet, det er den stærke Modsætning til Evigheden, hvor Livet krones og forklares, og denne Modsætning forgaar ikke. Dette at ledes ved alting, det er allerede Helvede her.

Pine er det uden Lige:
vide af sig selv at sige
som en Sjæl, der evig tabt
har al Varme, Lys og Kraft.

Men jeg vil gerne her fremdrage nogle af hans mindre kendte Sange, hvori han grubler over Døden og dens Sammenhæng. Først Sangen: »I Verden mon være de Sygdomme to«; det er Synden og Døden, han her skildrer:

Den første er Moder, den anden er Søn,
de ere fuld gamle af Alder,
dog synes den Kvinde saa ung og saa skøn,
hun kurrer, hun lokker, hun kalder;
hun reder saa blødt
og smiler saa sødt,
hver Kæmpe, som flyer ej, han falder.

Hel listig den Skøge forvrænger sit Navn,
hun kalder sig Gammen og Glæde,
Sin Slave hun kryster og kærlig i Favn,
paa Roser hun byder ham træde,
hvert Kys er en Pil
med Helvedes Smil,
det er paa Guds Roser han træder:

saa bliver Synderen bange, thi han ser et grueligt Syn: en Benrad nærmer sig, og hun hvisker: »Se, det er min Søn, gør Knæfald, thi du er hans Fange«,

han haver ej Bue, han haver ej Sværd,
hans Vaaben er Fingrene kolde,
men komme de Fingre til Hjærterne nær,
da bæve de Kæmper saa bolde;
og ham til Foragt
er kejserlig Vagt,
han ler kun ad Mure og Volde,

og Synderen byder forgæves det sidste Guld for Lægedom i sin Elende; til Øjnene brister, han stirrer paa Muld, hvor Ormen sig kalder hans Frænde; men der gror ingen Urter mod Døden. Lignende Tanker møder vi i Digtet: »Fristeren, der gaar omkring«.

Men saa er der andre mærkelige Sange, hvori Grundtvig søger at udgrunde denne Dødens Gaade, søger at fravriste den dens Hemmelighed. Saaledes i den mærkelige Sang: »Livet er fra Himmerige«, hvor han vil klare for sig Forskellen mellem Livet og Døden; den maa derfor anføres i sin Helhed:

Livet er fra Himmerige,
lysner, letter, hæver alt,
kan med Lyst sit Navn udsige,
er af Gud til Fryd udvalgt.

Døden har i Helved hjemme,
mørkner, tynger uafbrudt,
uden Tunge, uden Stemme,
er af Gud til Kval forskudt.

Livet selv paa Dødens Kyster,
med sin Lykke-Lod tilfreds,
Glæden har til Legesøster,
deres Kaar er Kærligheds.

Døden, født i Avinds Mørke,
har kun Kval og Sten i Bryst,
aander Gift og skaber Ørke,
kendte aldrig Leg og Lyst.

Livets Værk er Rosenkæder,
Livets Lyst er Lys og Fred,
Livets Afkom lutter Glæder,
Arvinger til Evighed.

Døden selv sig Daad fradømmer,
naar betalt er Syndens Gæld,
evig da, som *Hel,* hun drømmer,
at hun sulter sig ihjel.

I, hvem Livets Haab er givet,
vender Ryg til Løgn og Mord!
Hader Døden! elsker Livet!
Favner det i Fredens Ord.

Her har han udarbejdet Modsætningen i hele dens Dybde. Døden har hjemme i Helved, den mørkner og tynger, men Livet lysner og letter, og medens Livet ogsaa ejer Ordet, Røsten, saa er Døden stum og maalløs; medens Livet er udvalgt til Fryd, er Døden forskudt til Kval. Og i Modsætning til Livet, saa er Døden født i Avind, er haard som Staal og Sten, dens Aande er Gift, den skaber Ørke og kender ikke Leg eller Lyst. Og medens Livets Værk er Rosenkæder, Livets Lyst er Lys og Fred, dets Afkom lutter Glæder, Arvinger til Evighed, saa maa Døden, naar Syndens Sold er betalt, selv »fradømme sig Daaden« og drømme, at hun sulter sig ihjel. Her kommer det frem, at *Døden er den hule Tomhed,* der, naar Livet bliver den frarevet, saa at sige maa dø Hungersdøden. Og i Salmen: »Leve og se gode Dage« hører vi:

Liv er helligt, Død er Søgn,
Liv er Sandhed, Død er Løgn;
Gud er deres Gud, som fødes,
levendes og ej de dødes,

og her hedder det da videre, at Døden vel stolt omgjorder sig, som var den en udødelig Helt, men den er kun en Morder og i Virkeligheden en *Selvmorder*. Denne Tanke, at Døden saa at sige tilsidst maa vende sin Le mod sit eget Bryst, er tilvisse mærkelig. Og videre hedder det, at den gaar kun paa Jagt som et Genfærd. Dens Magt er da i Virkeligheden ingen? Her begynder altsaa Trøsten.

Men endnu mærkeligere er tilvisse Sangen: »Luk Øjne op, du Verdens Barn«. Her er Tankegangen den, at Verdens Børn er besnærede som Fuglen i et Jægergarn og drages hen mod Helvedes Afgrund i Stedet for som Guds Børn at gaa frem til Livet, og saa skildres deres Lod. I Stedet for at se Guds blide Ansigt, saa er det Tiden og Rummet, den endeløse, tomme Ørk, som venter dem, hvor der hverken er Lys eller Liv, men inderlig Fortvivlelse, thi det hele Helved er i dig; du er selv Ormen, som ikke dør, selv Ilden, som ikke slukkes, dit Liv er Kval, din Lyst er Nød, du maa vel kaldes evig Død. Og videre: du ønsker Døden, men faar nej; selv dette Ønske nægtes dig, thi sig selv opsluger Døden ej. Hermed naas Højdepunktet i denne rystende Skildring. Man er selv Døden, selv sin egen Kval. Men denne Tanke, at Tiden og Rummet bliver tilbage som tomme Hylstre, en endeløs, gold Ørken, at der for saa vidt ikke kan tales om evig Pine, fordi Evighedens Navn er for godt til at kunne bruges i den Forbindelse, er nok værd at standse ved.

Altsaa, Grundtvig har stirret dybt ned i Syndens og Dødens Afgrunde, og vel kan han synge, at højlig til en Helt vi trænge, som kan Dødens Lænker sprænge. Og med denne Baggrund forstaar vi Dybden i hans Ord, naar han saa udbryder:

O, hvor er Naadestolen
og Trøstens Kildevæld,
hvor skinner Naadesolen,
for Syndens usle Træl.

Jeg har det nu befundet,
at Død er Syndens Sold,
og det har jeg udgrundet,
jeg er i Dødens Vold.

Min Sjæl har faaet at finde
al Dødens Bitterhed
en Afgrund er derinde,
og Udvej ingen véd

Og vil til Gud jeg bede,
min store Skabermand,
da møder mig hans Vrede,
hans Ild og Lovens Band.

Hvordan finder og hvordan skildrer han da Trøsten? Det bliver det sidste Spørgsmaal.

Selvfølgelig er det hos Jesus som Dødens Overvinder, at Trøsten søges. Men ogsaa her møder vi noget ejendommeligt. For det første har Grundtvig givet os stærke og ejendommelige Skildringer af Herrens Kamp med Døden og med den onde. Saaledes allerede i hans første Fristelse (jfr. »Frelser, du, som efter Daaben«), men særlig i Getsemane og Golgata. Jeg tænker særlig paa forskellige Digte om Jesu Pine, saaledes Digtet: »Pint for os, for vore Synder.« Dermed begyndte Frelsens Værk dybt i Dødens mørke Land:

Frelsen kosted intet mindre,
han med Døden i sit Indre
stride maatte vaabenløs;

da maatte han træde Guds Vredes Persekar:

derfor trængte Angest-Sveden
blodig gennem Marv og Ben;
paa hans Hoved laa Guds-Vreden
som et Bjerg af Kampesten;
med Guds Aand Guds Fred forsvandt,
Lyset sluktes, Mørket vandt,
det var Helveds Time svar,

da var der kun Magt i Mørke, Glæden kun i Fjendens Lejr; Livets Afmagt er Dødens Styrke og Modløshed er Tomheds Sejr. *Det* var Kalken, han tømte; kun med Nød og Næppe kunde hans Uskyld bære Synden og Døden og dog give Gud Æren, lægge Skæbnen i hans Skød, thi:

alt, hvad Himlen har i Eje,
Lys og Glæde, Liv og Fred,
det forsvandt paa Mørkets Veje
som en Drøm, man isner ved.

Men ganske særlig tænker jeg paa Sangen: »Tænker vi os Helveds Tale rustet ud med Dødens Magt.« Dér hedder det:

Himlens Lys ej sammen bygge
kan med Mørkets Magt og Vold,
derfor blev i Dødens Skygge
Kærligheden mørk og kold;
Sjælen, dødelig bedrøvet,
var Guds Aand og Trøst berøvet,
Frelseren i Band var sat,
og Guds Søn af Gud forladt.

Derfor kunde Jesus kun træde Persekarret med Sorg; thi det at sætte Livet til, det vil Sjælen ikke af sig selv.

For sin Fader dybt nedbøjet,
det dog sortned ham for Øjet;
hvad fra Evighed han saa,
tvivlede dog nu han paa,
at hvis ej vor Død han led,
mægted' ej Guds Kærlighed
evigt Liv os at forunde.

Men hvad Mennesket ej vilde, det vilde dog han:

Stolende paa Livets Kilde,
ligegod i Lys og Løn,
magtesløs han turde stige,
ned i Dødens mørke Rige,
sikker paa, at ej forladt
blev hans Sjæl i Helveds Nat,

og med en mægtig Realisme hedder det i det sidste Vers:

Hvilken Kamp og hvilken Sejer
Nattekamp og Herrefærd!
Med sin rene Sjæl opvejer
Jesus hele Helveds Hær;
mens det knaged i hans Lænder,
Blodet af hans Finger-Ender
sprang med Angestsveden ud,
dufted sødt for Guders Gud;
det var Heltens Hjærteblod,
elskelig og ejegod,
Hjærtens ydmyg og sagtmodig.

Men endnu ejendommeligere er saa Grundtvigs Omtale af Nedfarten til Helvede. Her hæver hans Digtning sig til de mæg-

tigste Syner, og han vender ofte tilbage dertil. Saaledes fremfor alt i hans Gendigtning af Kædmon: I Kvæld blev der banket paa Helveds Port. Jeg kan her kun henvise dertil: den dundrende Banken paa Helvedes Port, Fangerne, der rejser sig paa Albuen, Djævlenes Hylen og Fnys, Solen, der skinner ind i Helved, Fangerne, der rejser sig og knæler, Eva, der gaar sin Søn i Møde og falder ham til Fode, og Frelseren, der kysser hende, og saa den Linje:

> Triumf blev der nu, hvor kun Graad hørtes før
> *kun Død sad i Helved bedrøvet!*

i denne mageløse Linje ser vi Døden sidde tilbage i sin afmægtige og trøstesløse Tomhed. Her fryder han sig over den Tanke, at Døden har maattet give Slip paa *hele* sit Bytte. Jeg minder dernæst om Digtet: »I Dag sukker Helved og klager«; fremdeles: »Til Helvede vor Drot nedfo'r«; i korte, enkle Vers siges det, at han fo'r derned som en Prædikant paa Aandens Sprog for at styrte Dødens Trone om og tage Fængslet til Fange (jfr. den bekendte Linje: at han i Gravens Land stormede Dødens Taarne) og saa fortsættes der:

> Du Led af Troen, sært forhadt
> som Livets Lys af Dødens Nat,
> kom til vort Hjærte! dèr endnu
> er nok af Nat og Dødens Gru,

og kan der tænkes noget herligere end Verset om Nedfarten i den helt igennem overmægtige Salme: »Lyslevende fra Himmerig,« der lyder saaledes:

> Lyslevende trods Dødens Kval
> for Jesus ned i Aanden
> til Dødninger i Taagesal
> i Hvilen og i Vaanden;
> da blev Guds Miskundhed kundgjort
> paa Afgrunds Rand i Helhjems Port,
> hvor alt var tomt og øde,
> med Glædens Pil blev Sorgen skudt
> og Helveds Mørke gennembrudt
> af Himlens Morgenrøde.

Men saa kommer Opstandelsen, hvor Grundtvig forener sin Stemme med Kingos og alle andre Salmeskjaldes og priser Sej-

ren over Døden. Kingos pragtfulde Salmelinje: Som den gyldne Sol frembryder, har grebet Grundtvig i hans inderste Sjæl; han har Gang paa Gang ladet sig inspirere af den til egne Salmer og fejret Opstandelsen i Sange med samme Versemaal og samme Begyndelseslinje. Naturligvis er Kristi Triumf over Døden et Æmne, der giver Grundtvig Anledning til at udfolde hele den majestætiske Kraft og Vælde, som han kan lægge i sin Salmesang, saaledes:

Verdens Lys, vor Frelsermand,
lukked Soleøjet,
ødelagde Dødens Land,
sidder højt ophøjet
over alle Sole nu,
Dødens Skræk og Mørkets Gru,
Livets Fyrste, Lysets Væld,
Himlens Fryd og Jordens Held

eller:

Vor Frelser med sin Kæmpefod
har Døden traadt paa Nakke

eller Salmen: Som den gyldne Sol oprinder; en aldeles mægtig Salme, blot et Par Vers:

Som den gyldne Sol opstiger
herlig fra sit Middagssted,
medens hver en Skygge viger
for det Lys, den straaler med,
saa fra Bjærgetind paa Jord
Frelseren til Himmels for,
Fjender hans, som Skygger sorte,
flygted ind ad Dødens Porte

de sidste Linjer er jo meget karakteristiske for Grundtvig. Og videre:

Som den gyldne Sol oprinder
af det dybe Verdenshav,
saa en Gang med Rosenkinder
rejser sig vort Støv af Grav
paa hans Vink, som Korset bar,
i hans Navn, som Nøglen har
til hver Laas i Dødens Dale,
til hver Dør i Himlens Sale,

eller den næsten endnu herligere: »Som den gyldne Sol udbryder«, der indeholder dejlige Trøsteord, som jeg straks skal komme

tilbage til; men ingen Tale om Grundtvigs Paaskesang kan naturvis forbigaa Sangen: »Tag det sorte Kors fra Graven«, med det vidunderlige første Vers, hvor Grundtvig vil fjerne alle Sorgens Kendetegn fra den levende Kristens Grav:

Tag det sorte Kors fra Graven,
plant en Lilje, hvor det stod!
Ved hvert Skridt i Dødninghaven
Blomster spire for vor Fod!
Englevinger paa vor Grav
for den brudte Vandringsstav,
Palmefugl for Askekrukke,
Frydesang for hule Sukke,

men jeg kan jo ikke anføre alle hans herlige Salmer; jeg maa nu skride til at meddele de Trøsteord, hvormed Grundtvig ud fra Jesu Sejr over Døden vil overvinde de Angstens og Tvivlens Tanker, som altid paany vil overmande ham. Først og fremmest maa der nævnes Ordene fra Salmen: »Som den gyldne Sol udbryder«:

Døden, siden Jesus vandt,
løser kun, hvad Synden bandt,

et mærkeligt og herligt Ord. Vel har man indvendt, at det passer ikke, for Døden vedbliver dog ogsaa efter Jesu Sejr at skille Sjæl fra Legem. Jo, men det vil jo kun sige, at Døden selv forsvinder ikke; vi skal jo alle dø, ɔ: den timelige Forbindelse mellem Sjæl og Legeme, den skal opløses — deri bestaar Døden, rent fysisk set, saa at sige. Men bortset herfra er det jo virkelig sandt, at det, som Døden ellers nu kan gøre, det er intet andet end at løse Syndens Lænker, som vi ikke bliver løst fra, saa længe vi lever i Støvet; og derfor har Døden mistet sin Brod; den opsluger ikke Sjælen, men frigør den fra alle de Baand, som Synden har bundet den med her i Støvets Land. Og derfor kan vi dog trøstig sige:

Døden, siden Jesus vandt,
løser kun, hvad Synden bandt,
dine Lænker, mens de smælte,
dannes til et gyldent Bælte;

vi har som Syndere bygget et Hjem for Døden i vort eget Hjærte, men nu kan vi bede:

Gør med din Livsaande varm
Døden husvild i vor Barm

en lignende Tanke som ovennævnte i Slutningsordene i det skønne Vers (af »Kølig falder Aftenduggen«):

Derfor Ny vi har i Næde,
Lys i Mørke hos Guds Søn,
og, trods Døden, Liv og Glæde,
Evigheden født i Løn;
Tiden, som til Grav os bærer,
kun vor Sorg og Død fortærer,

et mærkeligt og helt nyt Syn for Tiden, jfr. Ordet, at

med vore Ungdomsaar
vor Synd kun og vor Sorg forgaar
med Dødens Magt og Vælde,

og vel hørte vi ham sige før, at der er saa mørkt i Graven, men han kæmper sig jo frem til den Tanke, at nu, da Jesus har overvundet Døden, er vor Grav et Sovekammer, »Døden er jo kun et Blund, som vi fra Søvnen kende.« Især udsiges disse Tanker paa den skønneste Maade i: »En liden Stund«. — En liden Stund i Rosens Lund vi rødme skal og blegne — saa visner vi, men en liden Stund skal Dødens Blund dog kun for Kristne vare — og saa det dejlige Vers:

En liden Stund
i Rosens Lund
og evig i Gudshaven;
saa Høsten her
og Vaaren dér
er dog nok værd
en Vinternat i Graven,

og saa lader han de to Engle, som sang, da Jesus døde, vogte den dødes Vinterseng, til

i Morgengry
foruden Sky
Guds Sol den ny
dig hilser i hans Rige,

Sangen er i sin blide og skære Ynde et Sidestykke til: »Som Dug paa slagne Enge.«

Ja, han kan sige i Sangen: »Engel, hvor jeg har dig kær,« at »vi er slet ikke dér, hos vort Jordelagen.« Og endelig synger han den lige saa fredfyldte Sang, hvor al Angst og Gru er veget bort; den sidste i det oprindelige Sangværk:

Sørger ej for dem, der sove,
med Guds Fred i Gravens Skød,
de paany skal Herren love,
takke højt for Hvile sød:
Ja, for Sejr over Døden,
Ungdomsliv i Morgenrøden,
Gildefærd ad Kongevej
til den Sal, som synker ej.

Kristus, hvilken Morgenrøde,
mange mørke Timer værd,
naar vi levende og døde
mødes med Vor Herre kær,
skal i Himlens Glans og Ære
evig hos vor Frelser være,
love Gud med Englerøst!
husker, det er Herrens Trøst!

Ja, der var meget mer at sige, men jeg maa standse her. Grundtvig har som ikke mange andre grundet over Livets og Dødens Gaade; det er ogsaa en Arv, han efterlader os. Fra Livets dunkle Begyndelse, til det klarer sig i Kristus og tilsidst oplever det, han kalder Livets store Kroningsdag, naar Gud kalder alle Gravens Folk til sig i Sky, som Vaarsolen kalder Blomsterne frem af Jordens Skød, og Støvet naar sin endelige Forklaring i hans Herlighed, der blev Støv og Muld som vi, har han fulgt Livets Gang og skælvet dybt for dets Undergang i Døden. Det kan maaske samles i det yndefulde lille Vers:

Livet er som Livets Ord
for os smaa en Løndom stor,
skal dog aabenbares,
skal, som vi af Aanden véd,
af Guds Faderkærlighed
i hans Søn forklares.

Det er en Arv, siger jeg, men det gælder om den, som om alt, hvad jeg vil sige om Arven efter Grundtvig, at det er en aandelig Arv, for hvilken Digterens Ord i højeste Grad gælder, at

was du ererbt von deinen Vätern hast
erwirb es um es zu besitzen.

Vi maa selv tænke det igennem, vi maa frugtbargøre Arven; ikke stille os overfor ham, som han selv sagde om Kolumbus:

i dit Kølvand mange for,
faa kun traadte i dit Spor.

IV.

Menneskelivet.

Mennesket er ingen Abekat, bestemt til først at efterabe de andre Dyr og derefter sig selv til Verdens Ende, men han er en mageløs, underfuld Skabning, i hvem guddommelige Kræfter skal kundgøre, udvikle og klare sig gennem tusind Slægter som et guddommeligt Eksperiment, der viser, hvorledes Aand og Støv kan gennemtrænge hinanden og forklares i en fælles guddommelig Bevidsthed.« Med disse Ord af »Nordens Mytologi« vil jeg indlede det Æmne, vi nu skal vende os til, og som er nærbeslægtet med det, vi sidst havde fremme, nemlig Grundtvigs Syn paa Menneskelivet. Og det er let at forstaa, at med hans Trang og Lyst og Kærlighed til Livet, kan umulig et saadant Syn paa Livet forenes, der forkaster det som absolut fordærvet. Grundtvig vilde ganske vist være »gammeltroende«; det sværmede han for før sin Vækkelse, naar han i sin Fantasi saa sig som *Balles* Vaabendrager, og dér fandt han naturligvis sit Stade efter sin Vækkelse; men han var dog altfor vældig og oprindelig en Natur til, at han kunde slaa sig til Taals med den Føde, som blev budt ham af ortodoks-luthersk Teologi. Vi skal senere høre, hvorledes han naaede til et fuldstændig frit Forhold til Teologien overhovedet, men her maa vi pege paa dette, at der særlig var *et* ortodoks Dogme, som han med sin Kærlighed til og Respekt for Livet maatte bryde med, og det var Læren om Arvesynden i dens ortodokse Skikkelse, nemlig Paastanden om Menneskenaturens fuldkomne Fordærvelse efter Syndefaldet. Han taler i sin Verdenskrønike om de to store Vildfarelser i den lutherske Tankegang; den ene er den, at al kristelig Oplysning skulde have sin Kilde i Skriften; den anden er den, at Menneske-

livet ved Syndefaldet skulde have tabt al Lighed med Gudslivet. Her bryder han altsaa igennem, og hvor kunde han andet! Blot man betænker, at hans ivrige Syssel med Nordens Mytologi tidlig havde fyldt ham med Beundring for det nordiske Kæmpeliv i Hedenold, for den nordisk-hedenske Anskuelse af Livet som den evige Kamp mellem Aser og Jætter, forstaar man, at han umulig kunde holde fast ved den Forestilling, der til Guds Ære vilde gøre hans Skabning til en fuldstændig Fordærvelsens Masse! Og her griber han netop med det sikreste Instinkt det Punkt i den lutherske Lærebygning, som ikke blot i sig selv er det svageste, men som den hele ortodokse Lærebygning i Grunden er tømret op paa. Men han gør det ikke som Rationalisterne; de gjorde det ud fra en tør og bornert Forstandskritik, der overhovedet førte bort fra det kristelige som saadant, men han gjorde det ud fra sin levende og stærke Følelse af det Adelskab, hvortil Gud har indviet sin højeste Skabning, og som det naturlige Menneske trods al Synd er sig bevidst, hvad da ogsaa al Erfaring vidner om. I denne Lære ser han Grunden til vor daarlige Teologi, og naar ogsaa vor Deltagelse i Kristenlivet er kummerlig nok, saa hænger det efter hans Mening sammen med, at vi tager altfor ringe Del i det ægte Menneskeliv og derfor ikke lærer det ordentlig at kende. Vi er saa uendelig rige i Ideen, men store Stoddere i Virkeligheden, siger Grundtvig — Erfaringen lærer os jo da, at Synden *har* faktisk ikke gjort Mennesket til et Dyr eller til en Djævel. Han korser sig over den Fortolkning, som den ortodokse Teologi har givet Paulus' Ord fra Rom. 7: Jeg ved, at i mig, det er i mit Kød, bor intet godt, og over det forfærdelige i, at man i det hele forstaar Paulus' Udvikling fra V. 14 af som en Skildring af det kristne Menneskes Tilstand, fordi man ikke tør tillægge det naturlige Menneske det mindste gode, hvad Paulus jo dog dér ubestrideligt tilskriver sig selv, naar han taler om sit Sinds Lov, der strider med Synden i hans Kød. Utallige Steder kommer Grundtvig tilbage dertil, og da jeg i det hele taget gerne vil lade Grundtvig tale selv, saa vil jeg anføre nogle af de talrige Steder, man her har at vælge imellem. Saaledes siger han i »Den kristelige Børnelærdom«, at de skriftkloge, har »mer eller mindre skarpt afskaaret det saakaldte ny Menneskeliv hos Kristus og hans Menighed fra hele det gamle Menneskeliv som et kødeligt Syndeliv, der maatte aldeles øde-

lægges og med Rod oprykkes, for at det ny Menneskes Liv, som noget, det gamle aldeles uvedkommende, kunde afløse det. Af denne Grundvildfarelse udsprang ikke blot alle Klosterreglerne, men ogsaa alle vore saakaldte ortodokse Dogmatiker, hvorefter Menneskenaturens Grundfordærvelse og aandelige Uduelighed gjordes til Grundvold for hele Genløsningsværket; skønt det er klart, at alt det menneskelige, der trængte til at frelses og genløses, genfødes og fornyes efter hans Billede, som skabte os, derved maatte gaa til Grunde. Følgen blev naturligvis, at det *gamle* Menneskeliv, der aldeles blev givet til Pris, stadig klarere gik Pokker i Vold, medens hvad der kaldte sig det *ny* Liv, enten slet intet Liv var, slet ingen Kraft havde, slet ingen Ting gjorde uden i det højeste at skrive Dogmatiker og lære dem udenad, — eller det omtalte ny og aandelige Liv blev et umenneskeligt, ret et Fandens Liv, der førte Krig med alt menneskeligt og løftede under alle Slags falske Navne den Selvraadighed og Selvklogskab til Skyerne, som altid har hørt Fanden, den Menneskemorder, til.« Man ser, at Grundtvig er klar over, at der dermed er skudt en Bresche i hele den ortodokse Dogmatik, der netop gør Læren om Arvesynden til Grundlaget for hele Frelseslæren. Han kalder det en »muhamedansk Teologi«, naar man vil erklære den guddommelige og den menneskelige Natur for saa væsenlig forskellige, at i Virkeligheden slet ingen Berørelse er tænkelig. Derfor siger han, ligeledes i »Den kristelige Børnelærdom«, at det er »aabenbar selvmodsigende, vrævlevornt og yderst kedsommeligt, naar de Teologer, der indrømmer og paastaar baade Menneskets Skabelse i Guds Billede og Fornyelsen efter det samme Billede . . ., naar de lige saa ivrig paastaar, at »Syndefaldet«, som er indtruffet mellem Skabelsen og Fornyelsen . . . skal saaledes have vanskabt eller rettere udslettet og i Bund og Grund ødelagt Mennesket og hele Menneskelivet i Guds Billede, at der ikke er Grand eller Spire tilbage af den medfødte Herlighed og af det medskabte Forhold mellem Gud og Menneske.«

Men hvad er det da, der gør det medfødte Menneskeliv til noget saa herligt, trods al den Synd, der nu klæber ved det? Ja, det kan siges med et eneste Ord — det er *Ordet*, det er dette, at Mennesket har Mund og Mæle. Naturligvis er Jesus Kristus det fulde, sande Gudsbillede, det Gudsbillede, hvortil vi fornyes som Kristne i Daaben, men Jesus Kristus er jo netop Ordet,

kommet til os i det levende Ord, og hos os er det altsaa Ordet, der er det medskabte og ingenlunde tabte Gudsbilledes Udtryk; det ene svarer her til det andet:

Kan vi høre og forstaa,
hvad Gudsordet lyder paa,
har til det vi Mund og Mæle,
er Guds Spejl i vore Sjæle.

Vi aner allerede her den videre Sammenhæng, — thi der er den nøjeste Sammenhæng i hele Grundtvigs Tankegang, den samme Sammenhæng, som der er i et Helhedssyn, naar det føres ud i sine Forgreninger og Enkeltheder (Grundtvigs Erkendelsesvej er nemlig som vi saa, det poetisk-profetiske Syn; det Lynglimt, hvormed en Tanke slaar ned i ham og tænder Lys i hans Sjæl, et Lys, der saa breder sig og klarer sig efterhaanden som det gennemtænkes og gennemleves). Det er Grundtvigs Syn paa Ordet, der her møder os. Og der er en klassisk Side i Grundtvigs Forfatterskab, hvor dette udvikles netop i den Sammenhæng, hvorom det her drejer sig, nemlig Mennesket som Gudsbilledets Udtryk. Det er Indledningen til det 11. Kap. i »Den kristelige Børnelærdom«:

»Først da, naar det er faldet os paa Sinde, at der i Menneskemælet og Mennesketalen paa vor Tunge og paa vore Læber, kan og skal være noget forunderligt noget, og noget mageløst, som ingen Fugl og intet Dyr kan afrettes til at efterligne, kort sagt noget skaberligt og guddommeligt, som vi maa kalde saa, fordi vi, efter vor Erfaring, kun har det tilfælles med hinanden og følgelig med vor fælles usynlige Gud og Skaber — først da er vi skikkede til at tænke over Menneskelivet paa de forskellige Trin, hvorpaa, og under de adskillige Skikkelser, hvorunder dette Liv har aabenbaret eller kan aabenbare sig for os. Vi opdager nu let, at Menneskeordet og Mennesketalen kan og skal have en tredobbelt Beskaffenhed, der i denne Verden er dem ejendommelig, altsaa at de kan og skal have tre saakaldte Egenskaber, som kendelig adskiller dem fra alt, hvad der kun er Skvalder og Eftersnak; thi vel baade kan der være og er der stor Forskel paa, hvor megen *Kraft*, hvor megen *Sandhed* og hvor megen *Kærlighed*, der levende udtrykker sig i Mennesketalen, men noget deraf maa dog findes i al Mennesketale, som skal svare til sit

Navn; saa at naar vi finder, der er ikke mindste Kraft, Fynd eller Klem i en saakaldt Tale, da kalder vi den død og tom, og finder vi slet ingen Sandhed i den, da kalder vi den falsk og uægte, og finder vi slet ingen Kærlighed i den, da kalder vi den umenneskelig og hjærteløs.

Staar nu dette kun urokkelig fast: at Menneskelivet har sit eneste kraftige Udtryk, visse Maal og klare Spejl i Mennesketalen med en højere, usynlig Kraft, med inderlig Sandhed og uskrømtet Kærlighed, da har vi Stedet, hvorfra det kan og skal ses, kan og skal bestandig klarere indses, at det medfødte og det genfødte Menneskeliv vel er saa himmelvidt forskellige som Beskaffenheden, Vidden og Graden af de højere Livskræfter, af Sandfærdigheden og Sandheden og af Kærligheden og Godheden, hvormed Menneskelivet udtrykker sig i Mennesketalen; men at det dog paa den anden Side altid er det *selvsamme* Menneskeliv, vi taler om, med de samme Love og oprindelige Egenskaber, de samme Livskræfter og Kendemærker, saa at Menneskelivet i sin allerdunkleste, sin allerfattigste og sin allerusleste Skikkelse dog i Grunden er af samme Art som Menneskelivet i sin allerrigeste, allerreneste og allerklareste Skikkelse, saa at — for at sige alt med et Ord — Røveren paa Korset havde samme Menneskeliv til fælles med Guds enbaarne Søn, Vorherre Jesus Kristus, til hvem han raabte: Herre! tænk paa mig, naar du kommer i dit Rige! og af hvem han fik det sanddru, mageløs kraftige og kærlige Svar: Sandelig, sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradis.«

Og her møder vi altsaa dette Hovedtræk i det grundtvigske: Beundringen for dette vidunderlige Menneskeliv, denne dybe Gaade, som Mennesket er; denne Skabning af Støv, som dog er besjælet af Aand og bestemt til at være Guds Bolig; aldrig kan han noksom fordybe sig i denne Muldets Gaade og lovprise det Vidunder, som Menneskehjærtet, netop det naturlige, medfødte Menneskehjærte er. Vi kender alle Ordet:

O du, som skabte Hjærte mit,
det dybe underfulde,
o dan det efter Hjærte dit
til Himmelspejl i Mulde,

vi kan ud af den Rigdom, der her staar til vor Raadighed, tage et Citat saa tidligt som fra 1817, fra et Digt: Julenatten, et Frag-

ment. Dér beskriver han vidunderligt Opvaagningen af den menneskelige Bevidsthed, hvor den hele Verden strømmer ind og bliver ligesom levende derinde; han taler om vort Støvpaulun, og hvordan dér blev lyst, hvordan vi dér i Morgenrøden som et Vidunder fandt os selv, eller, som han siger det et andet Sted: tog os selv med Fryd i Favn, tog os selv i Eje:

Og fandt i vort Paulun den hel Verden,
forunderlig afbildet og indskudt,
som Jord og Himmel er i vore Tanker,
men vise sig som levende og fri;
i vort Paulun har Sol og Maane Vinger,
i vort Paulun har Jord og Himmel Røst,
i vort Paulun ved Fuglen, hvad den synger,
i vort Paulun ved Blomsten, hvad den vil.

Ja, Støvhjærtet er ham det dunkleste, men ogsaa det herligste paa Jorden, Støvhjærtets Løndom er ham den dybeste, men ogsaa den rigeste Gaade, dette at »Støv med Gud har Aand tilfælles.« Linjer som disse: »Da i Glansen af Guds Ord skal sig Støvet sole«, eller: »Gud skænker Muldet Solens Glans, skænker Støvet Sejrens Krans«, er jo kun faa Prøver af mange. Eller lad os tage Versene af den højtbeaandede Sang, som vi alle kender: »Lyksaligt det Folk, som har Øre for Klang herovenfra«, hvor han siger, at alle Guds Engle forundres paa, hvor himmelsk de jordiske Klokker slaa, naar Aanden med Støvhjærtets Tunger dets dybeste Længsel udsjunger. Og saa hedder det videre:

Lyksaligt det Støv, som i Skaberens Haand
kom Gud saa nær,
oplivet af ham med en kongelig Aand
til Heltefærd,
begavet i Naade med Haand og Mund
til Gavn og til Glæde i allen Stund,
at ligne sin Gud paa det bedste
og tale med ham som sin Næste.

Lyksaligt det Hjærte i Menneskebryst
med Frygt og Haab,
som liflig bevæges ved Himmelens Røst
og Aandens Raab.
Det Værelse har i sin Hytte lav
til Længselen dyb som det store Hav,
til Haab, som sig højere svinger
end Ørne og Engle paa Vinger.

Ja dette, at vi her i vor Hytte lav har Rum til en Længsel saa dyb som det store Hav, det er, hvad Grundtvig saa ofte kommer tilbage til. Vi har Hjærterum for Gud, Hjærterum til at favne med Guds Fred Guds og Næstens Kærlighed. Det Skaberord, der skabte Mennesket af Støv, det har endnu en Efterklang, en Genlyd i vort Bryst:

Herrens Røst var over Støvet,
dér han danned Mand af Muld,
end er ikke overdøvet
Efterklangen underfuld,
end den lever paa vor Tunge,
naar som Mennesker vi sjunge:
I Guds Billed skabtes vi.

Dette Efterskin, denne Efterklang gør, at naar Guds rige Gaver kommer os i Møde, saa kendes de som de Ædelstene, de er: Troen, Haabet og Kærligheden. Saaledes i den bekendte Salme: »Naaden hun er af Kongeblod«, en af de dybeste af alle Grundtvigs Salmer, hvor der jo blandt andet staar de mærkelige Ord: »Naade dog kun paa Naaden tror«; er man selv en naadeløs Barm, saa forstaar man aldrig, hvad Naade er. Men:

Gud være lovet! i hvert Bryst,
som har sig ikke forhærdet,
lyder bekendt dog Naadens Røst,
trøster hvert Hjærte forfærdet,

og saa samler han disse Gaver i de tre: Troen og Haabet og Kærligheden. Ja

Altid fandtes over Jord
Skyggen dog og Efterskinnet,
og af Hjærtedybets Ord
under Suk end leved Mindet,
røbed, hvad de ledte om,
saa de kendtes, da de kom.

Herren taler jo selv i Lignelsen om Sædemanden om Jorden, hvor Sæden falder. Det er dog ikke lutter Klippegrund. Der er god Jord, uden den kan Sæden slet ikke vokse. Vi kender alle Verset:

Thi den gode Jord hernede,
Tro og Haab og Kærlighed
rense vil Gud selv og frede
til en himmelsk Frugtbarhed —

der er altsaa i vor Natur, saa syndig som den er, en menneskelig Tro, Haab og Kærlighed, som gør det muligt for os at kende de himmelske Gaver, som bærer samme Navn. Det samme gælder, for at tage et andet Eksempel, Paulus' Ord om, at Guds Rige er Retfærdighed og Fred og Glæde i den Helligaand. Ja i Sandhed, der er det ene Digt herligere end det andet, som udsynger denne Menneskehjærtets medskabte og trods Synden dog bevarede Herlighed, den Herlighed, som dog helt rummes og kun kan udtrykkes i Røsten, i Ordet, der er Baandet mellem Jord og Himmel og det fulde Udtryk for Gudsbilledet i os. Saaledes Digtet: »Naar vi ser paa Himmeldybet« beaandet af Sl. 8, som Grundtvig ikke kan blive træt af at grunde paa: Hvad er et Menneske, at du kommer ham i Hu, et Menneskebarn, at du besøger ham. Allerskønnest og rigest af hans Sange om Mennesket er dog den dybtgaaende, af en særegen dunkel Rigdom, som en dybtrød Karfunkel, lysende Sang: »Var jeg en Stjærne«. Tanken er den, at al Naturens Herlighed, som vi ser den møde os, i Stjernerne, i Fjældet, i Havet, i Fuglen, i Blomsten, er dog intet mod Menneskelivet; selv om det maa dø som Blomsten, saa er dog Menneskelivet paa Tidshavets Ø mageløst i sin Kraft og Fylde; det har i sit Indre mer end Stjerner og Fjælde, Fugle og Blomster, og det skildres i dejlige, men dunkle Vers; særlig fremhæves naturligvis Ordet, der vidt overgaar, hvad der falder i Øje; det har sin Moder paa Lydhavets Bund, har til sin Fader Guds Aand i det høje, og dette Menneskeliv efterlader sig lysende Spor. Men

et mig kun fattes som Menneskesøn,
skabt i hans Billed, som alt har at raade,
derom jeg sukked saa ofte i Løn,
derpaa jeg grunded som Jordlivets Gaade:
Evighed for, hvad med aandeligt Kaar
underlig, timelig hos os opstiger,
Evighed for, hvad der kommer og gaar,
men dog med Suk efter Evighed higer,

men saa vender han sig til Jesus, til hans Jordeliv og det Evighedsliv, der derigennem bydes os, og som rummer mer end al den jordiske Herlighed, og dér forekommer det Vers, hvis sidste dejlige Linjer jeg alt har anført:

Da har til Blomst vi den evige Trøst,
som dufter sødt, om end Øjnene briste,
da modnes Livstræets Frugt i vort Bryst,
saa kun vor Helsot ved Døden vi miste,

og saa kommer Sl. 8 i pragtfuld Gengivelse. Det, som Gud har skabt, det er ikke tilintetgjort, det er der og det skal forklares til evigt Liv. Saadan siges et andet Sted:

Thi hvad Gud har skabt herneden,
det er skabt for Evigheden,
skifter ikkun Dragt og Farve,
til det fuldt kan Glansen arve,
vinder ved hver Drivesky,
naar den brister, Klarhed ny.

Men hvor bliver Synden og al dens Fordærvelse af, spørger man vel bekymret. Har Grundtvig glemt den eller oversprunget den? Aa nej; hans Tanker flyver vel vidt, men de springer intet over. Han har Blik nok for de Stene, de Torne, de Tidsler, som ødelægger Hjærtets gode Jord. Han har Øre nok for de onde og frække Røster, der vil overdøve det godes Røst herneden, for al den Selvraadighed og Selvkærlighed, der rejser Mure mod Guds Naade og hans Tugt. »Mine Synder, mine Domme, bundløst Dyb at tænke paa.« Det ondes Magt i os dømmer os til Døde. Men der *er* dog noget i os, som ikke selv er ondt, selv om det er i det ondes Magt:

I os selv er intet godt,
hos os dog en Smule
som det dybe Hjertesuk
fra en Røverhule,
og naar vi kun uden Skrømt
har os selv til Døde dømt,
med vor Gud vi leve,

og begge Tonerne: baade Guddomsgnisten i os og Nødvendigheden af, at den reddes ad den snevre Port til Livet, det har han søgt at sige i sit Læredigt, hvormed jeg saa vil slutte:

Af os selv er intet godt,
men kun ondt, des værre,
thi der er slet intet godt
udenfor vor Herre;

men hvis ikke der til Mands
fandtes noget godt af hans,
kende vi umulig kunde
her det gode fra det onde.

Derpaa Guds det gode Ord
om hans rige Naade
og vor Frelsers Liv paa Jord,
Syndere til Baade,
kender vi ved Nat og Dag
at det er til Velbehag
for det gode, som med Smerte
klager dybt sig i vort Hjærte.

Det er som et Sole-Grand
af det evig gode,
der i Timeligheds Land
hos os randt af Rode,
af sig selv, saa vidt jeg ved,
Gnisten af Guds Kærlighed:
at Samvittighedens Stemme
Sandheds Gud kan aldrig glemme.

Derfor vi det fatte kan
dunkelt, paa en Maade,
at Guds Søn i god Forstand
Sandhed er og Naade;
derfor kan Guds Faderrøst
røre Hjærtet i vort Bryst,
drage det ved Himmeltone
til Guds Søn med Kors og Krone.

Derfor sig Guds Børnekuld
giver i Guds Hænder,
thi den græder ej for Guld,
som ej Guldet kender;
hvor slet intet er af Guds,
aldrig tændes Himmelblus,
hvor ej Sandhed er velkommen,
udelukt er Kristendommen.

Dog slet ingen bliver god
i sig selv herneden,
men med Herrens Kød og Blod
kun i Menigheden,
alting gør han godt og vel
Gud med os, Immanuel,
naar som Jesu Kristi Lemmer
over ham os selv vi glemmer.

Det er Selvfornægtelsen,
Kødet haard at døje,
det er Selvfornedrelsen,
Stigen til det høje,
det er gennem Porten trang
Sjælens rette Altergang,
selv i Kærlighed sig dølge
maa hver Sjæl i Sandheds Følge.

Jeg haaber nu, at man gennem alt dette har faaet et stærkt Indtryk af, hvor vigtig denne Sandhed om Gudsbilledet var for Grundtvig, og da ogsaa, hvor vigtig den er i sig selv. Herfra føres da Tanken videre til Grundtvigs Opfattelse af Folkeligheden og til de praktiske Konsekvenser, som Grundtvig paa andre Punkter drager af sit Grundsyn paa Mennesket.

V

Det folkelige.

Det bedste Bevis paa, hvor fremmed man længe var for Livet i sin kristelige læremæssige Betragtning deraf, er vel det, at man ogsaa her, skønt man havde Livet selv for Øje og Adgang dertil i sin personlige Erfaring, ikke vovede at søge frem ad den Vej, men øste al sin Lærdom af Bøger; ikke, hvad Livet selv viste os, men hvad Bøgerne sagde om Livet, skulde være Rettesnor for vor Tanke. Her gik Grundtvig rigtignok den anden Vej og gjorde sig, som vi saa, sine egne Tanker om det menneskelige. Men fra det menneskelige er Overgangen til det folkelige let; det er jo det samme Æmne i en ny Form; thi Grundtvig saa snart, at det menneskelige kun eksisterer i folkelig Dragt. Der gives, om det er tilladt at sige saa, ingen Almenmennesker i Virkeligheden. Man bliver altid Menneske indenfor et bestemt Folk og med dette Folks Præg. Nu vel! Hvorledes forholder det kristelige sig til dette folkelige? Herom dannede Grundtvig sig da sine egne Tanker, som imidlertid blev stærkt angrebne, idet man bebrejdede ham, at han sammenblandede det kristelige og det folkelige, og selv hans egne Venner havde, som Grundtvig selv sagde, ofte svært ved at forstaa hans Tankegang i dette Stykke. Grundtvig skrev i »Dansk Kirket.« 1847 et Stykke om dette Æmne: Folkelighed og Kristendom, som Svar paa en Artikel af en Lands-

bypræst i »Berlingske Tidende«, hvor vedkommende havde erklæret, at »Grundtvigianerne sammenblander, efter deres Mesters Eksempel, Danskhed, Nordiskhed og Skandinavisme med Kristendom, driver ofte et Væsen med det folkelige og nationale, som overført paa et helligt Gebet ser meget betænkeligt ud.« Denne Udtalelse er ogsaa interessant derved, at det aabenbart er en af de første Gange, at Navnet: »Grundtvigianere« offentlig fremkommer. Grundtvig taler nemlig i sin Redegørelse om denne »pudsige Berlings-Avis Efterretning om en Sekt, som jeg, efter Navnet at dømme, skulde staa i Spidsen for«, og erklærer, at »hvad de omtalte Grundtvigianere kan have gjort, vedkommer mig saa meget mindre, som de er mig aldeles ubekendte.« Men, naar vi nu skal gøre Rede for Grundtvigs Tanker her, saa tror jeg, de kan samles i tre Hovedpunkter.

Det første er den Tanke, at da Menneskelivet er en Enhed og dets Grundlove derfor maa være ens overalt, saa maa de Grundlove, der gælder for det enkelte Menneskeliv, ogsaa gælde hvert enkelt Folks Liv, naar det virkelig kommer til Bevidsthed og Udvikling, og ligeledes maa det ogsaa gælde Menneskeheden som Helhed. Nu udfolder det enkelte Menneskeliv sig jo, naar det lever sin Alder ud, i fire Alderstrin: Barndom, Ungdom, Manddom og Alderdom, og denne Lov maa da ogsaa gælde Folkelivet; det har sine Alderstrin, sin Barndom, Ungdom, Manddom og Alderdom; dog er kun de tre sidste tydelige for os, idet Barndomstiden her som Spiretiden i sin Begyndelse er skjult og i sin Opvækst taaget for vore Øjne, hvorfor ogsaa Menneskeslægtens og Menneskefolkenes Barndom er indhyllet i et Mørke, som vi ikke kan gennemtrænge. Men saa følger Ungdomstiden, som kan kaldes Fantasitiden; dernæst Mandomstiden, som kan betegnes som Følelsestiden, og endelig Alderdommens Tid, som kan kaldes Forstandstiden. Og nu kan der her være Uenighed om mange Enkeltheder, men i det store og hele finder vi dog hos alle lærde Enighed om, at naar vi ser paa Menneskeheden, saa finder vi tydelig de to Livsaldre, idet Oldtiden, ogsaa med Indbegreb af Romerskheden, udgør Menneskeslægtens livskraftige, men fantastiske, trohjærtige og æventyrlige Ungdomstid og Heltetid, hvorpaa der, vel især ved Kristendommens Indflydelse, fulgte en lettroende, følsom Mellemtid eller Middelalder, hvori Barbariet tog Overhaand med Vankundighed, Pavedom, Præsteskab, Klosterliv, Helgendyrkelse osv.

indtil der endelig i det femtende og sekstende Aarhundrede, ved den klassiske Literaturs Oplivelse, Konstantinopels Undergang, Bogtrykkerkunstens Opfindelse, Amerikas Opdagelse og endelig med den tyske og franske Reformation oprandt en ny Tid, som man kalder den videnskabelige Oplysnings Tidsrum, skønt det først var i Løbet af det attende Aarhundrede, at Videnskaben fik Bugt med Middelalderens Vankundighed og Overtro, saa Oplysningen kunde blive almindelig og forny Jordens Skikkelse. Sammesteds, i »Kirkespejl«, finder vi ogsaa den skønne Skildring af Menneskelivet: Barnetiden som Spiretiden, Legetiden og Saatiden, som under lykkelige Omstændigheder har hele Vaarens Friskhed og Ynde, men ogsaa dens hele Ubestemthed, foranderlige Vejrlig og tvetydige Forvarsler. Ligeledes er Ungdommen efter en saadan Vaar Livets Sommmerdage, med Fuglesangen og de grønne Lunde, med Blomstervrimlen og Snogene derunder, med den vide, tit vildsomme Omvanken og de smilende Udsigter fra alle Høje; medens Mandsalderen er Livets Høsttid, rig eller fattig, som vor Lod er falden, som Kræfterne klække og Lykken vil føje, men altid i Sammenligning den travleste og mest indviklede i alle Forhold. Endelig, naar Mennesket lever sin Alder ud, kommer Alderdommen, som en Vintertid, mild eller streng, men altid i Sammenligning den koldeste, da Grøden gaar af Jorden, saa Spørgsmaalet bliver, hvad Sommeren har avlet, og om man har Vid eller Kræfter til indvendigt Arbejde og til Opgørelse af sit Regnskab. Dette er altsaa Loven, som intet kan ændre. Men dertil kommer saa, at ligesom vor Herres Liv hernede paa Jorden var et ægte Menneskeliv, saaledes maa ogsaa Menigheden, som det aandelige Guds Folk paa Jorden, dele de menneskelige Folkekaar; ogsaa den har en saadan Løbebane for sig, hvorpaa den efter Menneskelivets og Folkelivets egne Grundlove fører Menneskeslægten frem mod Maalet, det Maal, som ogsaa den Menneskeslægt, der er sig selv levende bevidst, erkender som sit, nemlig Menneskelivets Oplysning, Forklaring og Forevigelse, som kun er mulig ved Sejren over Mørke, Synd og Død. Ellers er det ikke Alvor med dette, at den guddommelige Natur i Kristus virkelig har forenet sig med den menneskelige. Men — det er Grundtvigs Tanke — der skal virkelig gøres Alvor af, at det kristelige Liv er et Menneskeliv, vel et genfødt Menneskeliv, men dog et ægte, virkeligt Menneskeliv, saa ogsaa for det maa de Love

gælde, som alt Menneskeliv som saadant maa rette sig efter. Dette Grundsyn paa Forholdet mellem Kristendom og Folkelighed har naturligvis praktiske Konsekvenser, som jeg skal komme tilbage til, men endnu maa jeg her tilføje en Ting, der først fuldender Grundtvigs Anskuelse her, og det er den Erkendelse, at selv om denne Grundlov gælder alle Folk, saa er det ikke kendeligt hos dem alle, fordi de ikke alle har bevaret talende Minder om den historiske Udvikling. Dette gælder i Virkeligheden kun tre, nemlig Ebræer, Grækere og Romere, der derfor er Slægtens Hovedfolk, hvor imidlertid Romerne, som vi skal se, indtager en særlig, nærmest negativ Stilling. Hertil kommer saa siden det højnordiske Hedenskab, om hvilket han siger, at det aabenbart af det guddommelige Forsyn var skjult og gemt i Oldtiden, for i Middelalderen og Nyaarstiden at være ligesom en Nødhjælp, baade ved det gamle og det ny Menneskelivs Fortsættelse (Folkevandringen og Reformationen). Men Hovedtanken er altsaa, at Menneskelivet er sig selv ligt og bæres af de samme Love i alle dets Skikkelser, og at det derfor maa, om det ikke skal forkrøbles og vantrives, følge disse Love, altsaa udvikle sig *i Naturens Orden*.

Den næste Grundtanke, hvad det folkelige angaar, det er den inderlige Sammenhæng, der er mellem et Folk og dets Modersmaal. Dette hænger naturligvis atter sammen med Grundtvigs Fremhævelse af Ordet; vi saa jo, at det var i Menneskeordet, han saa Udtrykket for det blivende, medskabte Gudsbillede, Menneskets Slægtskab med Gud. Alt, hvad der virkelig skal kunne finde Indgang hos et Folk, maa komme til det paa dets Modersmaal. Alene gennem dets levende Brug kan Folket vækkes: »Modersmaal er vort Hjærtesprog, kun løs er al fremmed Tale, det alene i Mund og Bog kan vække et Folk af Dvale«. Kendt er ogsaa Linjerne:

> Til et Folk de alle høre
> som sig regner selv dertil,
> har for Modersmaalet Øre,
> har for Fædrelandet Ild.

Men ogsaa dette vil jeg komme tilbage til, naar jeg skal tale om Grundtvigs Forhold til Danskheden: her faar jo Grundtvigs Stilling til Folkeligheden i det hele praktisk Betydning for os.

Det tredje Punkt er saa dette, som følger af alt det foregaaende, at skal Kristendommen blive virkelig levende i et Folk, saa maa

den iklæde sig Folkets Dragt. Herfor havde det 18de Aarhundredes Oplysning ikke det mindste Blik. »Da blev det anset for den højeste Oplysning at ophæve alle Forskelle, ikke blot Forskellen mellem Engelskmænd, Franskmænd, Tyskere og Nordboer, men selv Forskellen mellem Hoved og Hjærte, ja mellem Mand og Kvinde, hvoraf Følgen blev en rædsom Forvirring af hele Tankegangen om Menneskelivet. Tillige fulgte deraf en Afmagt og Modløshed, hvor det gjaldt at kæmpe for Fædreland, Modersmaal og Frihed, noget, som forklarer Napoleons Foretagende og dets langvarige Held.« Men det gav jo netop Stødet til, at, som Grundtvig sagde, alle Folkeaander nu er ved at vaagne. »Og derfor er det nu paa Tide, at den menneskelige Oplysning kommer til sin Ret, som med Hensyn til Folkelighed er opdaget her i Landet, nemlig, at Menneskeslægten i Tidernes Løb naturlig har delt sig i forskellige Folkefærd, hver med sit Tungemaal, visse herskende Tilbøjeligheder og udmærkede Evner, saa at jo kraftigere og kækkere ethvert Folk værner om sin Frihed og Selvstændighed, sit Fædreland og Modersmaal, des frodigere udvikler Menneskelivet sig i alle Retninger, og des gavnligere, glædeligere og frugtbarere bliver Vekselvirkningen mellem Jordens Folkefærd, des sandere og klarere Oplysningen om hele Menneskelivet, dets Evner og Hjælpekilder, dets rette Bane og Bestemmelse.«

Nu er det altsaa, kristelig set, saa sort fortvivlende, naar man stadig mener at ophøje Kristendommen ved at gøre den til noget saa overjordisk, at den er ganske ligegyldig for de folkelige Forskelle, saa det bliver en Mangel, naar den ikke er ens alle Steder, og saa man kun med Uro og Utilfredshed kan se paa, at den former sig forskelligt hos de forskellige Folkeslag — hvad i Virkeligheden ikke blot er uundgaaeligt, men netop godt og rigtigt. I Modsætning til dette Fejlsyn er det saa, han hævder, at Kristendommen kommer til Folkeslagene *som den himmelske Gæst til et jordisk Hjem*, der langt fra at ville herske over dem, tværtimod vil tjene dem. Kristendommen har overhovedet ikke Ret til at komme paa anden Maade end som et Tilbud, som en Gave, ikke som en Lov. At paatvinge Folk Kristendom, som man har villet gøre gennem Sværdmission og sligt, er Synd, fordi man derved forgriber sig paa det menneskelige i dets folkelige Skikkelse, og vil den liste sig ind, for siden, naar den har faaet nogle Tilhængere, at gøre sig gældende med Vold og Magt, saa var den

ikke en god, men en ond Aand. *Han* sammenblander netop *ikke* det folkelige og det kristelige, men skiller dem just skarpere ad, end det er sket ved nogens Pen hidtildags. Han hævder netop, at det ene ikke kan træde i Stedet for det andet. Naar man — saaledes *Rudelbach* — siger, at han forkynder en kristelig, ja antikristelig Nationalisme, saaledes som den prækes i Tyskland og Frankrig, saa er det saa urigtigt, som vel muligt. Han erklærer heroverfor, at den Folkelighed, som han taler om og siger, at Kristendommen forudsætter, det er for ham hverken noget, der skulde træde i Stedet for Kristendom eller gøre et Folk berettiget til Kristendommens Velsignelse, og ligeledes siger han, at den kristelige Aabenbaring hverken lader sig forandre, rette eller udfylde af det folkelige, men naar *Rudelbach* siger, at Kristendommen er »indifferent« overfor det folkelige, saa maa han rigtignok paa det skarpeste protestere og hævde, at det er saa langt fra Tilfældet, at man tvært imod maa sige, at det ikke er Folkene, der er til for Kristendommens Skyld, men netop omvendt, at det er Kristendommen, der er til for Folkenes Skyld. Men man kan forstaa, i hvilken Forbindelse, under hvilket Synspunkt han fremhæver det folkelige. Ikke saaledes, at den ene Folkelighed skulde have et særligt Privilegium paa Kristendommen, skulde have Krav paa at blive begunstiget af Gud eller sligt; han nægter jo ikke, at der er Synspunkter, ud fra hvilke alle folkelige Forskelle forsvinder, f. Eks. naar det hedder, at vi alle er Syndere, eller naar det udtrykkelig siges, at i Kristus er der hverken Jøde eller Græker, Skyte eller Barbar osv., hvormed det jo er sagt, at i Kristus er alle Forskelle, ikke blot folkelige, men ogsaa de sociale osv. ophævede, men kun i den Forstand, at intet Menneske i Kraft af saadanne Forskelle har nogen Forrang, nogen særlig Adgang til Gud, men at Guds Kærlighed vender sig mod alle Folk og alle Mennesker med den samme Vilje til at føre dem alle til Frelse; men det er jo slet ikke det, det her drejer sig om, men her spørges kun om, hvordan det, der faktisk er i Verden, disse faktisk højst forskellige Former for Menneskelighed, som vi har i de forskellige Folkefærd, i Aand og Sandhed kan blive kristelige. Og her stiller Kristendommen ikke det mindste Krav om, at nogen Folkeligheds særegne, naturbestemte Ejendommelighed paa noget Punkt skulde opgives eller forsømmes eller fjærnes for for dens Skyld; tværtimod, den vil, at Folket skal kristnes netop som det

ejendommelige Folk det er; ellers stiller Kristendommen Krav til Folkeligheden, som den ikke har Ret til at stille, og man forsynder sig mod dette, at naar Guds Aabenbaring (der selvfølgelig er i sig selv den samme) kommer til alle de Folk, som han har skabt, saa skal Kristendommen, som er Aabenbaringens Ekko i Menneskehjærterne, netop klinge saa rigt og mangfoldigt, som Gud selv, ved at skabe saa forskellige Folkefærd, har villet, at det skulde være. Derfor er det, han siger, at alle Folkeslags Tungemaal skal forsamles i Takkesangens Offerskaal: hvert Folkeslag skal synge sin Lovsang til Skaberens Pris, som skabte og genfødte det til sin Herlighed. Men heraf følger dels, at vil Kristendommen forgribe sig paa det folkelige, vil man hindre, at det kristelige Liv udvikler sig i de Former, som ligger i vedkommende Folks egen Sjæl og Natur, ja, saa skaber man selv Hindringer for Kristendommens Indgang i det Folk, og lykkes det alligevel at skaffe den Indgang, saa bliver det kristelige Liv i det Folk ringere, mere ufrit, mere udvortes, fordi man har i visse Maader paatvunget Folket noget, der stred mod dets Natur; dels følger heraf, at skal Kristendommen i et Folk modtages paa aandelig Vis og udvikle sig til Blomstring, saa maa Folket være sig baade menneskeligt og folkeligt bevidst, saa maa, som det hedder om Jødefolket, Fædrenes Hjærter vendes til Børnene, for at der kan beredes Herren et velskikket Folk.

Dette er Grundtvigs Tanker om Forholdet mellem det kristelige og det folkelige. Men de udvides jo saa gennem hans historiske Forskninger og Overvejelser til bestemte Syn paa og Vurderinger af de forskellige historiske Hovedfolk; og disse Syn paa Folkene forener sig saa med hans Syn paa Guds Riges eller, som Grundtvig vilde sige, Gudsordets Gang gennem Tiderne, hvorom han baade har talt og sunget Gang paa Gang. Sit historiske Syn paa de forskellige Folks Indsats i Evangeliets Historie har han fremsat i »Kristenhedens Syvstjerne«; Tolkningen af de syv Breve i Aabenbaringsbogens 2det og 3dje Kapitel har beskæftiget ham umaadelig meget; og der foreligger fra hans Haand forskellige mindre Udkast foruden dette store Digt, der rent poetisk set vel ikke hører til de allerbedste, selv om det indeholder herlige Ting. De syv Menigheder er jo de syv Folkemenigheder: den hebraiske, den græske, den romerske, den engelske, den tyske og den danske Menighed, og saa staar den

syvende tilbage, hvor han ser hen til Inderne, som det sidste afsluttende Kristenfolk i Historien, hvor Menigheden skal fuldende sit Levnedsløb. Det er imidlertid ikke min Hensigt at dvæle nærmere ved dette Digt, men derimod at gaa lidt udførligere ind paa Betragtningen af nogle af de Hovedfolk, hvorom det her drejer sig; her kunde nu være meget at sige om hans Syn paa det hebraiske og det græske Folk; det hebraiske som det religiøse Hovedfolk og det græske som Tankens; men særlig vil jeg vende mig til hans Betragtning af det romerske Folk, for her vil vi blive stillet overfor en hel Side af hans Livskamp, nemlig hans Kamp med Romeraanden i alle dens Skikkelser. Thi for ham har Romerfolket en ganske ejendommelig Stilling; det er egenlig ikke noget Folk som de andre, det havde ikke i folkelig Forstand noget Fædreland eller nogen fredelig Syssel at forsvare, men det er det store Røverfolk, som vil paatvinge de andre sit Aag; overalt, hvor Romeraanden kommer, vil den herske og paanøde de andre Folk sin utaalelige Tvang, og den Dag i Dag, hævder Grundtvig, lever vi under Romeraaget — de fleste uden at vide det, nemlig under den saakaldte klassiske Dannelses Aag. Roms ydre Magt kunde man bryde, men Latinen blev sat i Højsædet som det lærde og dannede Sprog, og det har medført, at Romeraanden nu optræder som den store Skoletyran, idet Landenes Ungdom overalt oplæres i og indpiskes i Latinen, til ubodelig Skade for deres eget menneskelige og folkelige Livs Udvikling; Romeraanden har lagt sin tunge, døde Haand over Livet og forkvaklet det. Derfor kalder han til Kamp mod denne Tyran. Det er Forbindelsen mellem Protestantismen og den saakaldte klassiske Dannelse i Latinervæsenet, som vi kan takke for, at Kristenlivet mer og mer udtyndedes, saa Sjælen tilsidst, i Oplysningens Tidsalder, næsten var ude af den, og vi er den Dag i Dag, hævder han, nær ved at kvæles af det latinske Støv. »Ja, tungt har Romeraaget været at døje i alle sine Skikkelser, som Lænken i de romerske Kejseres, som Krogkæppen i de romerske Pavers og som Riset i de latinske Skolemestres Haand! Lænkerne var det Nordboens og Tyskerens Kald at bryde, Kæppen var det deres Lyst at knække, men Riset har de hidtil ærbødig kysset, skønt det netop var det farligste, det fordærveligste Vaaben i den skjulte Manddrabers Haand, thi det frøs Livet af Mødrene og udpiskede det af Børnene, saa de blev aldrig Mænd for

at knække det.« Han kan ikke noksom fordømme den latinske Dannelse, der selv, hvor den naar højest, kun er golde Efterligninger af særlig det græske, og som virker Uægthed og Opløsning overalt, hvor den faar Lov til at trænge sig ind. »Den bitre men naturlige Frugt af den romerske Literaturs Forgudelse var derfor det attende Aarhundredes vantro Oplysning, teatralske Dannelse og politiske Raseri til alle Sider, hvorved de gotiske Stater trues med den samme Opløsning, som alt har truffet de romanske, saa det er nu umuligt at være en oplyst Ven af det Folk og borgerlige Selskab, man tilhører, uden at være en svoren Fjende af den romerske Literatur, betragtet som Hovedelement i den studerende Ungdoms Dannelse. Fjendskabet maa være saa meget mere brændende og uforsonligt hos os kværsiddende Nordboer, som vi er de eneste Folk i den dannede Verden, der med ejendommelige Sæder og Love fra Arilds Tid undgik det romerske Aag, har et Kæmpeliv at fortsætte og selv en gammel, folkelig Skrift og Dannelse at følge, der alle Dage staar i samme Forhold til romersk Liv og Tankegang som Goternes Økser til Romernes Pande, saa her er ikke paa Forlig at tænke, men kun paa Liv og Død at kæmpe. Hvad *Virgil, Horats* og *Ovid* vinder hos os, det taber unægtelig Edda og Bjovulfsdrapen, Kæmpeviserne og Kingo; bliver *Livius* og *Sallust* store Historieskrivere i vore Øjne, da bliver nødvendig Heimskringla og Sagaerne os ingenting og Saksos Krønike kun en latinsk Stilebog; bliver Romerretten vor Lovbog, saa ler vi kun ad Valdemarernes, og med et Ord — lod vi os romanisere, da gik Universalhistorien glip ad sin Krans, Menneskelivet ad sin jordiske Forklaring og Forsynet ad et snart gennem to Aartusinder kendeligt Øjemed, men derfor sker det ikke heller«. Naturligvis faldt Grundtvigs Angreb paa Latinen ikke i god Jord hos det herskende Skolemesterlav, og man beskyldte ham for alskens fæle og urene Hensigter, gjorde ham til en Fjende af al Videnskabelighed og sand Dannelse, hvilke Beskyldninger Grundtvig naturligvis og med Rette afviste: Det eneste, han vil, er at kæmpe for Modersmaalets Ret og Plads for en virkelig folkelig Dannelse paa Folkets eget Modersmaal. Men det bliver der ikke Plads for, saa længe Latinen hersker i den lærde Skole i den Grad, som den gør. Hvad skal det til at forgude Roms Historie og Roms Oldsager, naar vi selv har skønne Oldsager og en herlig Historie, som La-

tinen ganske vist selv, da den herskede, begrov i Møddingen. Folk, der ikke skal være lærde af Profession, men som Præster, Dommere osv. skal virke i deres Folk, de maa nødvendigvis have levende Skolemestre og kan ikke nøjes med tyske eller franske, endsige med en latinsk Genganger, som har været død i over tusind Aar; vi maa have danske Skolemestre, og det kan vi umulig faa, naar vi i Skolen skal læse og skrive Latin over tre Timer hver eneste Dag! Disse tre Timers Latin raaber mod Himlen, og vil man sige, at man ikke behøver at forsømme det danske, fordi man dyrker Latinen, saa maa dog dertil siges, at Dagen er jo aldrig saa lang, det bliver jo Aften en Gang, og om Vinteren, som er den rette Skoletid, har vi korte Dage, og ved at lade Drenge hænge over Bogen fra Morgen til Aften udtærer og sløver man dem, ved at tvinge dem til den i den Alder unaturlige Analyse af Ord og Begreber i et fremmed Sprog, hæmmer man den levende Udvikling af Sjælsevnerne, og ved at afrette dem til Latinere, fordærver man dem, saa vidt muligt, for Dansken. Det maa derfor betragtes som et Mirakel, at enkelte, og deriblandt han selv, slap ikke blot legemlig, men aandelig med Livet gennem den latinske Skole, men Sagen var, han var klog nok til hellere at dovne end læse sig fordærvet. Og derfor vil han bidrage sit, det være lidt eller meget, til at styrte Skoletyrannen lige saa uoprejselig, som Goterne fordum styrtede Statstyrannen og Reformatorerne Kirketyrannen, med det samme fordømte Rom til deres Sæde. Man skulde dog vel kunne blive teologisk eller juridisk Student uden at have lært de romerske Poeters Ordbram, Hverdagssnak og Gemenheder, for Sagen er jo ogsaa den, at den romerske Literatur er saa ussel; paa Græsk har man anderledes baade morsomme, nyttige og ærbare Bøger at give Ungdommen i Haand end det forbistrede Latin. Og det er ganske imod Naturens Orden, at man ikke først lærer Drengene at forstaa det Bogsprog, der udsprang af deres Modersmaal, hvori de skal oversætte det fremmede Sprog, ja, det er Synd, stor Synd mod de stakkels Børn og mod det kære Fæderneland, som deres Kræfter og Studier skulde være helligede, til ingen Verdens Nytte at plage dem med Stiløvelser i et dødt Sprog, hvilket det saa end var, endsige da det forbistrede Latin, hvis hele Bygning er Modersmaalets modsat. Derfor fortsatte han sin Kamp mod Latinen som Hovedfag i den saakaldte lærde

Skole »trods Prof. *Madvigs* Suk og Prof. *Ussings* Taarer«, og han havde jo Ret. Det var jo ikke Lærdommen som saadan, han vilde til Livs; heller ikke en grundig Oplysning eller Oplærelse, men det var et Led i hans Kamp for Livet, at først kommer Livet og saa Lærdommen, og den maa da skulle tjene Livet og ikke forkvakle det; man kan ikke skabe Liv med Lærdom eller Begivenheder med Beskrivelse, men omvendt maa det være og den historiske Lærdom, Grundtvig skal respektere, maa være en Oplysning til et virkeligt daadfuldt Menneskeliv og have dette for Øje. Og derfor skal man forsage den romerske Uvætte med alt hans Væsen og alle hans Gerninger. En saadan Afsigelse har han givet i »Romervisen« fra 1837, hvor han unægtelig tager Bladet fra Munden og ender hvert af de kraftige Vers med Ordene: »Gud fri os fra Rom!«

Denne Grundtvigs Kamp mod Latinen og Romeraanden kunde nu føre os lige ind i hans Skoletanker: hans Protest mod »Drengevidenskabeligheden«, hans Kamp for at skaffe Ungdommen Frihed til at møde Aanden netop i de Aar, der særlig er »Aandens Skabertime«, hans Arbejde for at skaffe den en folkelig Oplysning paa Modersmaalet, en Oplysning, som han tænkte sig midtsamlet i Højskolen i Soer. Men denne Side af Grundtvigs Gerning vil jeg ikke gaa nøjere ind paa. Hans Skoletanker har gaaet deres Sejrsgang, har — naturligvis i Forbindelse med andre aandelige Strømninger, saaledes *Kolds* Skoleidealer, virket omdannende, ja nyskabende ind paa al dansk Undervisning; her har han mer end sejret, og det er særlig Frugterne af denne hans Indsats, der nu bærer hans Navn ud over Verden. Anderledes er det med hans Tanker om Folkelighed og Kristendom og med hans Kirketanker. Her synes hans Indflydelse at være i Aftagende, og dog — er der her en Arv at løfte, saa maa der peges paa den, og der maa arbejdes paa, at den ikke forspildes. Derfor vil jeg særlig dvæle ved Grundtvigs Arv paa disse Punkter og lade Virkeligheden tale om Grundtvigs Gerning for vort Folks Oplysning og Opdragelse.

VI.

Det danske.

Norden i det hele og Danmark fremfor alt,« saaledes har Grundtvig selv formet sin Opfattelse. Grundtvig elsker Danmark og Danskheden, men han elsker den som et Led i det mere omfattende Folkeliv, som er præget af den nordiske Kæmpeaand. Men nu er det jo saa, som jeg før har antydet, at han just som den Kæmpe, han selv er, føler sig personlig mere nordisk end dansk, og dog elsker han det danske med en inderlig, ja sværmerisk Kærlighed, kunde nødig tænke sig at leve andensteds, synes kun, han kan være Skjald i Danmark. Det, han elsker hos det danske, det er netop det blide, ømme, kvindelige i den danske Folkenatur; Danmark viser sig sjælden for ham som den mandige Kæmpe, selv om Holger Danske naturligvis kan møde frem, særlig i Krigens Aar, men i Reglen i Kvindeskikkelser som Freja, Gefion, Havfruen, dog ogsaa som Skjoldmø. Det danske Folk staar for ham som det lille fredegode Hjærtefolk: »Hjærtelighed er det danske Guld«; alt præger sig dybt i denne Folkeligheds bløde Ler, baade Sorg og Glæde: ja, »Kæmpesorg og Taarefryd, det altid var en Skjoldungdyd og Dannishedens Mærke«. Hans Kærlighed til Danmark fylder ham med et uslukkeligt Haab om Danmarks Lykke: »Danmarks Stjærne saa jeg tindre gennem mange Skjaldeaar«. Han er vis paa, der vil komme et Gyldenaar for Danmark, naar Danskheden faar den Ret, der tilkommer den; og intet kan kue hans Tro og Haab paa Danmarks Fremtid. Han ser i Historien, at store Hovedfolk forgik: Hovedfolk og store Magter fødtes, glimred og forsvandt, men

> Hjærtefolket i det lave,
> trindt om Bælt og Sund og Fjord
> paa de store Magters Grave
> sejler end med Sang om Bord,

og jo mere han ser paa Danmarks Historie, desto mere undres han over, hvordan dette lille Folk har overlevet tusind store Verdensdomme, hvordan det ofte har været paa Undergangens Rand, men altid er blevet frelst af den Haand, som styrer Historien, hvoraf han slutter, at det har sin Opgave at løse, at Gud vil bruge det i sin Time. Og naar han ser paa, hvor mage-

løst mildt og fredeligt Danmark tog imod Kristendommen, mod den himmelske Gæst, og idet det slaar ham, at det sjette Menighedsbrev i Aabenbaringen saa øjensynlig peger henimod den nordiske og særlig den danske Menighed, saa bestyrkes han mere og mere i dette, at denne fredelige, milde, troskyldige og jævne Folkekarakter er bestemt til at løse en Opgave i Guds Riges Historie; »Jævnhed og Ærlighed, Troskab og Kærlighed være din Herlighed«, synger han et Sted; det staar for ham saadan, at baade Historien viser og selve Virkeligheden tyder paa, at der i det danske Folkehjærte maa være en særlig Modtagelighed for det kristelige, at det i sit særlige, naturbestemte Væsen bøjer sig henimod det kristelige, ikke for at kunne træde i Stedet derfor; det kan, som vi hørte, ingen Folkelighed, men netop til at befrugtes deraf til en rig Afgrøde, liflig i Herrens Øjne. Og derfor er det, han tror saa fast paa, at Danmark vil ikke gaa til Grunde, om det saa ser nok saa sort ud; han synger til sit Fædreland: du har immer det bedste tilbage, thi end lever den gamle af Dage. Derfor er det ogsaa, at han vil have skrabet al den Fernis af, som man i Tidens Løb har smurt tykt over Danskheden, nemlig det tyske og, som vi hørte sidst, det latinske Væsen. I Danmark skal det være Danskheden og først og sidst det danske Modersmaal, som skal herske og som alle dets Sønner og Døtre skal opdrages i. Indfødsret for Dansk alene, Gæsteret for alt paa Jord — saadan formulerer han det i en fortræffelig Sætning, og derfor kæmper han som en Løve for det danske i Skolen — herudfra maa ogsaa hans Skoletanker ses. Han kæmper, som han efter sit Syn paa det nordiske og det danske maa, for to Ting, en nordisk Højskole i Gøteborg og en dansk Højskole, hvortil Sorø med dets store Minder og rige Midler syntes ham det passende Sted, og han var gennem sit gode Forhold til Christian VIII og hans Dronning Karoline Amalie (*Mynster* maatte her med meget sure Miner se Grundtvigs Indflydelse stige og sin egen dale) lige ved at naa sit Maal, da Kongen døde, og *Madvig* saa fik Tanken om den slaaet ihjel og grundig begravet. Men for at tage et Eksempel vælger jeg Digtet: »Kristi Kirke til Dana« fra 1826, Jubelaaret for Kristendommens Indførelse i Danmark. Dér lader han Kristi Kirke føre Ordet og tiltale Danmark, der kaldes: »Dronning over Vide-Slet, Marken med de grønne Høje, med det dybe Gladhjem-Savn« og

hilser det i Jesu Navn. Vi hørte før, at for Grundtvig er Kristendommen Gæsten, der kommer og tilbyder sine Gaver; det har vi udtrykt i Verset:

Det, hvormed jeg allerbedst
kan for Verden mig betegne,
er, at som en fremmed Gæst
jeg indtræder alle Vegne,
laaner Hus og lover ud
Løn derfor af Guders Gud,

og denne Gæst kommer til alle, raaber ens til alle; kom og vend om og tag mod Livets Ord. Ogsaa til Danmark kommer han, og ingensteds saa han Korsets Banner flagre yndelig som Danebrog, og saa skildres Danmark som det Folk, der vel segner i hver Strid med sin Arvefjende Døden, men dog atter lever op med Blomsterkaar i den lune Vaar; ja:

Haabets Blomster, som du fandt
under Paradisets Gærde,
du graadfager sammenbandt
under Sang af Kæmpesværde;

der var i det altsammen et dybt Hjærtesavn; og derfor fandt det store Livets Ord ingen Ryddejord, som var bedre at falde i: her blev ikke gødet med Blod og Marken ikke pløjet med Sværd, og selv om der var mange Tjørne at pløje ned: aldrig bedre dog min Plov gik end her i Bøgeskov. Langsomt gik det, thi:

Sen var Marken at besaa,
Senegræsset ondt at dæmpe,
sent maa alt fra Haanden gaa,
hvor alt godt maa ske med Læmpe

og saa kommer de berømte Linjer:

Sent, men sødt i Danevang
lyder Nattergalens Sang.

Vi andre kan jo nok her brumme lidt i Skægget og synes, at det meget ofte her i Danevang gaar ikke blot sent, men ogsaa surt, at man her i en uhyggelig Grad kører med Stude og idelig falder i Søvn, men det ser Grundtvig selv særdeles godt og sagde det ogsaa, saaledes naar han i »Naalebrevet« dadler os for at vi gerne vil

sidde godt og ligge blødt,
falde let i Staver,
gaa i Søvne, snakke dødt
og faa tykke Maver —

alligevel holdt han med en rørende Trofasthed fast ved dette: sent, men sødt, som jo ogsaa hans egen Livserfaring kunde befæste ham i. Men altsaa til denne Tjørnelund og Bøgeskov kommer Kristi Kirke, kom som Gæst i Kongens Gaard til de Landemærker, hvor den nu i tusind Aar øved Lysets Kæmpeværker; her trued ikke Staal eller Ild, kun Torne, ingen Ulvetænder, og derfor:

Tit jeg vel har truet med
Tjørnelunden Ryg at vende,
aldrig dog ved grønne Bred
kunde jeg det naa og nænne,
altid Nattergalen sang:
sent, men sødt i Danevang,

og tidlig bar jeg til dig med Ansgar det glade Budskab. Det kimede sødt under Sky, da Kong Harald kom tilbage fra Hedeby, og i det hele gælder det, at

altid kender man mig bedst,
naar i Dagningen det kimer
til en tidlig Glædesfest,
som med Verden sig ej rimer,

og nu kimer det atter under Sky over Danevange, og jeg kalder Folket til Jubelfest. Verden haaner det og spørger med et Smil: hvad er her at juble over, men saadan taler man kun, naar man har Døden kær; den Tale bliver til Mundsvejr, naar nu Klokken kimer til Festen for de tusind Aar,

saa jeg kendes allerbedst
paa den danske Jubelfest,

og saa kommer de herlige Slutningsvers:

Hæv dig Skjoldmø prud af Muld!
Tron i Lund paa mine Vegne!
Alt mit Sølv og alt mit Guld
du for Verden dig tilegne!
Tag det kærlig, brug det frit!
Alt, hvad mit er, det er dit!

Dronning over Vide-Slet!
Marken med de grønne Høje!
Blomsterkrans er Krone let,
stakket Vinterdagens Møje,
liflig er din Aften rød,
evig er din Hvile sød!

Bøgelund i Danevang
hvælve sig med Løvsalsbue!
Tusind Fugles Aftensang
stige fra dens Blomstertue,
dale, Dronning, og med Lyst
bølge om dit Skjoldmøbryst!

Naar da, som en Himmelbrud,
klarlig du Guds Hjærte ligner,
som en Præst i Herren prud,
aandelig jeg dig velsigner,
til, med Evighedens Ny
Kongen dages højt i Sky.

Tone skal det da paa Straa,
som i Borg og Blomsterenge!
Nu med Bølgen himmelblaa,
Danmark, dejligst Vang og Vænge!
Lukkes du af Kongen bold,
som er baade Sol og Skjold!

Men inden jeg nu gaar videre i min Fremstilling af Grundtvigs Stilling til Danskheden, vilde jeg gerne kort fremsætte Grundtvigs Opfattelse af to andre Former for Folkelighed, da hans Forhold til dem har stor Betydning, baade for ham selv og gennem ham for Danmark, nemlig Tyskheden og Engelskheden, om man kan forme dette sidste Udtryk. Med Tyskheden forholder det sig saa, at han i sin Ungdom fik stærke Indtryk fra den tyske Romantik og fra en Kæmpeskikkelse som *Fichte*, men disse Indtryk blev ikke bestemmende for hans Syn paa Tyskheden. Bestemmende blev hans stigende Uvilje og Harme mod den tyske Oplysning, der ogsaa havde væltet sine Bølger ind over Danmark og nær — saa syntes det — skyllet Kristendommen væk med det samme. For ham blev det tyske Væsen i sin Kærne Fornuftdyrkelse, et vindigt Væsen; man konstruerer sig her sin egen Gud, Fornuften, ja, gør Tyskheden til sin Gud, og i Stedet for Virkeligheden sætter man saa sine luftige Konstruk-

tioner; hans historiske Studier viste ham jo, hvor megen Fortræd tysk Indflydelse har gjort Danmark og Danskheden, og det blev mere og mere klart for ham, at det tyske Væsen var det romerske i en ny Udgave, og da saa Tyskhedens Bølger i 48—50 truede med at overskylle Danmark, saa spændte han naturligvis Modsætningen mellem Dansk og Tysk til dens fulde Styrke. Jeg kan jo ikke her gaa ind paa Enkeltheder, men en Ting kan her umulig overspringes, og det er hans i højeste Grad forbavsende Udtalelser i »Mands Minde« 1838. Man har jo saa tit smilt ad Grundtvigs Profetier, og Grundtvig har til Tider smilt med over sig selv, men her maa man rigtignok sige, at han har vist et forbløffende Fremsyn. Her udtaler han nemlig som sin Anskuelse, at »Evropa maa være glad ved, at Tyskland fra Arilds Tid har været saa smaahugget, og at det endnu, om end storslaaet, dog er flakt baade paa langs og paa tværs, thi tænker man sig de Hoveder, som tænker og taler Tysk, alle under en Hat, under en tysk Kejser Napoleon, da vilde det være en Magt, for menneskelige Øjne endnu langt frygteligere end Frankrig i sin farligste Tid, og at de vilde være langt strengere Herrer, følger i mine Tanker nødvendig deraf, at de er langt alvorligere og grundigere . . . At nu en saadan politisk Enhed, der samlede alle Kræfter til en uhyre tysk Krigsmaskine, *ej vilde være mindre ødelæggende for alt godt i Tyskland selv end udenfor det*, er øjensynligt; men at det langt snarere er fra den prøjsiske Krigsstat end fra de tyske Universiteter, denne Fare truer Tyskland og Evropa, maa man vel finde rimeligt . . . Et Rige, der efter Sproget strækker sig fra Østersøen til Middelhavet og fra Weichselen til hinsides Rhinen, vilde med den tyske Stridbarhed, Skarpsindighed og Stolthed, under sin Napoleon, sin Krigsgud paalægge Verden de tungeste Lænker, den endnu har baaret.« Grundtvig har altsaa 1838 set det hele: har set, hvorledes der i Tyskland under Prøjsens Ledelse vilde udvikle sig en Magttilbedelsens og Krigsbrutalitetens Aand, som vilde virke ødelæggende ind paa selve det tyske Aandsliv, og som, i Kraft af Tyskhedens mange glimrende Egenskaber, særlig dens Grundighed, vilde betyde den allerstørste Fare for hele Verden, Trællekaar for alle Folkeslag. Et saadant Klarsyn paa det Tidspunkt maa man i Sandhed have Lov til at kalde profetisk.

Men hertil maa vi saa føje den Betragtning af det andet mo-

derne Hovedfolk, som har haft Indflydelse paa ham, nemlig England. Her begyndte han naturligvis med den stærkeste Uvilje mod den Magt, der i hans Ungdom gjorde Danmark al den Fortræd, den kunde. Men senere kom han til at se ganske anderledes paa det. Hans historiske Studier bragte ham til at se den angelsaksiske Menigheds store Betydning. Og da hans angelsaksiske Studier førte ham til England, ændredes hans Syn ganske. Disse Englandsrejser 1829—31 fik den største Betydning for ham, og det kan vi umulig her forbigaa. Her opdagede han Virkeligheden. Han kom som den stuelærde, fuld af Kritik over al den engelske Gøren og Laden, men blev saa mødt med Spørgsmaalet: *What do you do*? Og han forsøgte vel at slippe uden om dette ubehagelige Spørgsmaal, men blev stadig holdt til Ilden med dette forbistrede »*What do you do?*«, indtil han maatte gaa til Bekendelse og indrømme, at vi gjorde intet, der var værd at tale om. Men her i England saa han det skarpeste Modbillede til den danske Stilstand og Magelighed; her havde alle travlt, saa de knap havde Tid til at tale med ham. Her saa han Driftighed og Vindskibelighed udvikle sig frit i alle Retninger, og han forstod, at her var der noget af Nordens Helteaand. Disse Hamre, som larmede, saa det var ikke til at holde ud at høre paa, det var dog aabenbart »Stumper af Mjølner, som han saa godt kunde lide.« Han siger om sine Oplevelser her bl. a., at i England lærte han først i Henseende til Frihed som til alt menneskeligt at lægge hele Vægten paa Virkeligheden med dyb Foragt for det tomme Skin og for Penneslikkeriet og Bogormevæsenet i alle Retninger, thi vel fandt han ingenlunde Engelskmændene fri for alt dette, men »jeg fandt hos dem Livet og Døden ved Siden af hinanden; Livet overalt, hvor man tilstræbte frit at benytte Livskræfterne og Døden overalt, hvor man priste det levende til Ære for det døde. Ja, den fri og levende Virksomhed, det mesterlige Greb for det gavnlige og det klare Syn for det virkelig og varig ærefulde, det var egentlig, hvad jeg beundrede i England.« Medens Grundtvig hidtil havde siddet og begravet sig i Fortiden, saa aabnedes nu hans Øjne for Nutiden. *Det, der er nu, er det virkelige.* Han taler om det urimelige i et rive ned paa Nutiden. Nutiden er altid den bedste Tid, for det er den eneste, vi har; det er *vor* Tid; det er vor Opgave at gøre Nutiden saa god som mulig, Nutiden er til, ikke for at vi skal skælde den ud, men for

at vi hver især skal gøre en Indsats i den, saa vi kan overlevere en bedre Arv til vore Efterkommere, end vi selv fik. Der kunde være saare meget mere at sige om Grundtvigs Forhold til England; han kom der igen 1843 og talte baade med *Pusey* og *Newman*, og der ligger en stor Samling Breve fra Engelskmænd til ham i Rigsarkivet, men det vilde føre altfor vidt at gaa nærmere ind herpaa. Jeg vender mig da atter til Grundtvigs Forhold til det danske.

Det gælder da om at forsvare Grundtvigs Forhold til Danskheden mod Miskendelse og Misforstaaelse. Han er ofte blevet beskyldt for at have sammenblandet Danskhed og Kristendom, og det maa han stadig værges mod. Endnu under Verdenskrigen blev et saadant Angreb rettet mod ham i den skarpest mulige Form, idet det blev erklæret, at vi, hvad Folkeforgudelse angaar, ikke havde noget at lade Tyskerne høre, idet Grundtvig »i en uhyggelig Grad var besat af en tøjlesløs og anmassende Patriotisme, iført kristeligt Skrud.« Da saadanne Angreb altsaa stadig ved Lejlighed kan tænkes fornyede, vil det have sin Betydning at imødegaa de saaledes fremsatte Paastande i hele deres Omfang. En af de Paastande, der her gøres, nemlig, at naar Tyskerne kalder Englænderne for Barrabas og tildeler sig selv Jesu Rolle, saa staar Grundtvig ikke tilbage, er i den Grad blottet for alt Bevis, at der ikke er andet at gøre end harmfuldt at afvise denne hjerteløse Anklage. Men heller ingen af de øvrige Paastande lader sig fastholde. Der siges saaledes, at naar man fremhæver den utaalelige tyske Selvros med tilsvarende Undervurdering og Forhaanelse af andre Nationer, saa skal det samme være Tilfældet med Grundtvig. Paastanden beror paa en fuldkommen Misforstaaelse. Thi, medens Tyskerne betragter Tyskheden som det eneste af Gud virkelig benaadede »Væsen«, der er bestemt til at helbrede alle andre Folk fra den mer eller mindre sørgelige Tilstand, de befinder sig i, saa bekæmper Grundtvig kun den fremmede Folkeaand, *for saa vidt den vil undertrykke* og ødelægge den danske Folkelighed, der dog i det mindste maa have Ret til at være sig selv paa sin egen Grund. *Derfor* bekæmper han Romeraanden og det tyske »Væsen«, hvilket jo er fuldkommen berettiget og noget, vi alle maa takke ham for. Og dernæst. Grundtvig vedkender sig ganske vist aabent sin Forkærlighed for det danske, men han finder det lige saa afgjort rimeligt og berettiget

at andre Folk ogsaa har Forkærlighed for deres eget, og det kunde aldrig falde ham ind at paatvinge nogen det danske. Dette er dog noget ganske andet end hin almindelige tyske Tankegang. Grundtvig kunde beundre de skønne og store Sider ved andre Folks Væsen, saaledes først og fremmest den norske, den svenske, den islandske og den engelske Folkeaand, ja han kunde ogsaa fremhæve de gode og dygtige Sider af den tyske Folkeaand, og vel at mærke, han kunde ogsaa tale om og revse Lyderne og Manglerne ved den danske Folkekarakter, dens Svaghed, dens Slaphed, dens Tilbøjelighed til Søvnighed og Magelighed, dens Mangel paa Mod og Energi; noget man saare sjældent hos Tyskerne finder noget tilsvarende til, hvorimod man ofte har hørt dem klage over, at de er altfor gode for denne Verden, og at det er derfor, at de andre Folk i deres gule Misundelse hader dem. Havde Tyskerne ikke gjort andet end prise deres Fædreland og glæde sig over deres Folk uden at foragte eller krænke andre, saa havde i alt Fald jeg aldrig løftet min Røst imod dem.

Men Anklagen gaar videre. Der siges, at Tyskernes Tale om deres Land som Verdenshistoriens Midtpunkt, deres Folk som Menneskehedens Sjæl, Betingelsen for Menneskehedens Fremgang — alt dette findes saa rendyrket hos Grundtvig som nogetsteds i det Efter-Bismarckske Prøjsen. Beviset derfor er en Afhandling i »Danskeren« 1855, hvori han siger: »Derfor udraaber jeg saa højt, jeg kan, at det danske Folk lader sig bedrage af Skinnet, naar de tænker, at fordi den danske Sag nødvendigvis baade først og sidst er og maa være Danskernes Sag, at den derfor skulde være deres alene, da den tværtimod tillige er baade Højnordens, Menneskelighedens, Kristendommens og følgelig Forsynets, Guds den almægtige Sag, der aldrig kan være i saa stor Fare, at den jo kan reddes«, samt at »blev det danske Folk nu afbrudt i sin Udvikling, da blev derved ogsaa den menneskelige Oplysning, som er Menneskeslægtens eneste Redning, kvalt i Fødslen.«

Ja, det kan jo for en overfladisk Betragtning lyde slemt, men ser man nærmere til, saa faar det hele unægtelig en anden Belysning. For det første er det en grundig Misforstaaelse, at Grundtvig skulde mene, at det danske Folk paa Grund af sine udmærkede Egenskaber var assureret af Vorherre selv, saa det kunde sidde hen i magelig Selvbeundring og være vis paa, at det skulde

altid have Lykken med sig. Man glemmer eller fortier, at Grundtvig altid hertil knytter en meget alvorlig Betingelse, idet han hævder, at de lyse Forhaabninger, han har til Danskheden, ikke gælder, hvis det danske Folk selv opgiver og forraader det, han kalder den danske Sag, eller, som han siger, det gælder kun, hvis vi ikke i utilgivelig Fejghed og dorsk Fortvivlelse gør en Ulykke paa os selv. Med andre Ord: Tanken er den, at kun, naar man tro forvalter det Pund, man har faaet, kan man vente at bestaa for Gud. Men Grundtvig mener ganske vist, at det danske Folk *har* faaet et stort Pund betroet, og den falske Ydmyghed, der bestaar i at lade, som om man intet har, denne sleske og søde Fromladenhed ligger unægtelig langt fra Grundtvigs Tankegang.

Og dernæst. Grundtvig ser meget godt og siger det selv, at ethvert Folk ligesom enhver Enkeltmand under Solen fristes af sin Egenkærlighed til at anse sin egen Sag for meget bedre, end den er. Men han føjer unægtelig til, at hvis man af den Grund vil overdøve Fædrelandskærlighedens Stemme med et Helvedes dydigt Skraal om, at al Fædrelandskærlighed, følgelig ogsaa den danske, skal være en snæverhjærtet Egenkærlighed, være fordømmelig, saa enhver Folkesag som saadan er en slet Sag, og naar Folket som det danske er svagt og lillebitte, da tillige en fortvivlet Sag, som alle fornuftige Folk maa opgive, saa er en saadan Tankegang ussel og foragtelig. Og han føjer til, at netop i Danmark lader Folket sig let friste til saaledes at tvivle om sin Sags Godhed og til at fortvivle over sine Evner til at forsvare den. Ja, hvor kendte Grundtvig sit Folk! Han vidste godt, at hvis der en Gang i en Sløjhedens Tid løftede sig en Røst, som raabte: »Hvad kan det nytte?« ud over det danske Folk, saa vilde det finde Tilknytning hos alle de Mangler og Lyder, der er særegne for det, og som han ofte nok laster. Han kendte sit Folk, og derfor har han som faa andre Ret og Myndighed til at tale om det og til det.

Grundtvig siger fremdeles, at intetsteds er Lyderne ved Folkeligheden saa smaa som i Danmark, og det finder man meget overmodigt. Men man misforstaar det. Grundtvig mener ikke, at den danske Folkekarakters Lyder er mindre end andres, men taler om de Lyder, der saa let knytter sig til Folkeligheden *som saadan*, hvor den end findes. De er ens overalt, hvor de optræ-

der; de findes altsaa hos alle Folk; det er nemlig disse to: dels Ligegyldighed for Menneskeligheden i det hele og dels Hadskhed og Ubillighed og Uretfærdighed mod de fremmede; det er disse sørgelige Følger af Fædrelandskærligheden (det man nu kalder *Chauvinismen*), som han finder store hos Tyskerne og i Forhold dertil smaa hos os. Og deri havde han sikkert Ret. Danskheden vilde og vil ikke hævde sig paa Bekostning af nogen anden Folkelighed.

Nu siger jo imidlertid Grundtvig, at Danskhedens Sag er Menneskeslægtens Sag, og det finder man ogsaa forargeligt. Men atter stanser man ved Ordene uden dybere at undersøge Sagen. Hvad mener nemlig Grundtvig med den danske Sag? Mener han, at Danskheden i sig selv er noget saa yndigt, at alle andre Folkeslag skulde staa maabende af Beundring overfor den og se selv at blive danske, saa vidt det lader sig gøre? Mener han, at det er noget, der bør paatvinges den øvrige Menneskehed? Mener han noget i Retning af det, som er udtalt i en tysk Sang, at Tyskland er saa ophøjet over alle andre Folkeslag, at disse burde være glade, om de kunde faa Lov til at slaas med Hundene om de Krummer, der falder fra Tysklands Bord? Nej, han mener intet af alt dette. Sagen er uhyre simpel. Naar han siger, at den danske Sag er Menneskeslægtens Sag, saa mener han dermed, at Danmark kæmper for en Sag, der ikke er Danmarks alene, men noget, som det ligger i alle Folks Interesse at kæmpe for, nemlig, som han udtrykker det: »Modersmaalets og Folkeartens Ret«. Han mener, og atter her med Rette, at Tyskerne ikke har Spor af Begreb om, hvad Frihed virkelig er; de vil kun Frihed for sig selv og deres egen Tankegang. Men i Danmark og Højnorden har en helt anden Tankegang faaet Hjemsted, en Tankegang, som i Virkeligheden maa betegnes som en almenmenneskelig Tankegang, nemlig den, at hvert Folk har faaet sit Tungemaal, sine særlige Gaver, som det skal værne om; jo mere det lykkes og saaledes hvert Folk bevares i sin Egenart, des rigere vil Vekselvirkningen og Menneskeslægtens hele Udvikling blive. Det er denne Tankegang, han mener, at Danskerne kæmper for, naar de kæmper mod Tyskheden, og *det er det, han kalder den danske Sag.* Saa har han jo ogsaa fuldstændig Ret; saa er den danske Sag virkelig Menneskeslægtens Sag. Og det er det, han mener, naar han siger om Danmarks

Fjender i denne Kamp, at de er Fjender af Sandhed og Retten. Og denne Tankegang er lige saa forskellig fra den tyske Mening om Tyskhedens Betydning for Menneskeheden som Dag fra Nat.

Og nu kunde man maaske prøve paa at indvende: ja, saadan kan maaske Grundtvigs Ord udlægges, men det er saamænd nok Mundsvejr. Havde han haft Magten, som Tyskerne havde det, saa havde han nok optraadt lige saa brutalt og herskesygt, overfor det Tyskland, han afskyede, som Tyskerne gør det overfor de Folk, de annekterer. Men ogsaa det vilde være bevislig galt. Thi Danmark *havde* Magten, nemlig mellem Krigene, over Tyskerne i Sønderjylland. Hvorledes stillede Grundtvig sig da? Han, den udskregne Forguder af Danskheden og Foragter af Tyskheden, han stillede sig mere frisindet overfor Tyskerne end nogen af dem, der saa ned paa ham for hans Pæredanskhed! Vel stillede vi os jo i det hele tusind Gange bedre og hæderligere end Prøjsen gjorde efter 64, men for Grundtvig var det dog ikke nok. Han udtalte sig allerede 1848 om, hvorledes man skulde optræde i Sønderjylland. Overalt, hævder han, skulde vi sørge for, at Præster og Skolelærere var hjemme i Folkesproget, hvor de ansættes, og selv i dansktalende Sogne skulde Præsterne, naar Menighederne ved Tidernes Ugunst var vant til tysk Prædiken, være forpligtede til at præke Tysk hveranden Søndag, saa længe som der kom nogen! Hos Plattyskerne skulde Skolesproget naturligvis være plattysk og al Kirketvang og Skoletvang skulde ophæves osv. Og 1860 tog Grundtvig kraftig til Orde mod at paanøde tysk eller tysksindet Befolkning dansk Konfirmation, da, som han sagde, Hjærtet slet ikke uden i det mindste at tro sig frit kan paavirkes eller vindes af Aanden og Ordet. Den Mand, der opfatter den danske Sag saadan, at han vil øve Ret og Skel mod andre, selv mod Tyskheden, der dog staar for ham som Danskhedens Arvefjende, han har Ret til at sige, at den danske Sag er Menneskeslægtens Sag. Og hvis Tyskerne havde forstaaet den tyske Sag paa samme Maade og sat deres vældige Magt ind paa at øve Ret og Skel mod andre, saa var ogsaa alle danske Hjærter fiøjet dem i Møde, og Baandene mellem dem og os var ikke bristede.

Men endnu staar den værste Anklage tilbage. Grundtvig skal ganske paa tysk Maner have sammenblandet Danskhed og Kristendom. Har han ikke sagt, at den danske Sag er Kristendommens

og følgelig Forsynets, Gud den almægtiges Sag? Jo, men atter her staar Sagen naturligvis paa samme Maade. Grundtvig kalder ikke Gud for den danske Gud. Han begrunder ikke sin Forvisning om, at Gud vil bevare den danske Sag paa Danskhedens Guddommelighed, men han tror paa den danske Sags Ret og Sandhed, og dér, hvor Retten og Sandheden er, der maa ogsaa den, der tror paa Gud, tro, at Gud er. Ligesom den danske Sag for ham, folkelig set, betød den Indsigt, at Folkefrihen er en nødvendig Livsbetingelse for *alle* Folk, altsaa for den hele Verden, og ligesom han deraf med Rette sluttede, at den danske Sag, saaledes forstaaet, var hele Menneskehedens Sag, saaledes betyder den danske Sag for ham kristelig set den Indsigt, at Aandstrældom i Salighedens Sag er lige saa ugudelig og ukristelig, som den er umenneskelig; det er denne Tvang paa Aandens og Troens Omraade, han ser repræsenteret i Tyskheden, og det er derfor, han kan erklære den danske Sag for Kristendommens og Forsynets Sag. Enhver der kæmper for udvortes Tvang paa aandelige Omraader, han kæmper mod Aanden og mod Gud. At Grundtvig ikke drømmer om i Danskheden at se noget Surrogat for Kristendom, har vi alt set. Han har sagt det dejlige Ord, at jo mere han har tænkt over Folkelivet under alle Himmelstrøg, des klarere er det ogsaa blevet ham, at dette Liv stiger og daler, blomstrer og henvisner, eftersom de tre himmelske Fylgjer, Retfærdighed og Fred og Glæde, i Forening omsvæver eller forlader det. En Mand, der sætter Folkelighedens Maal i dette, selv at eje og unde andre Retfærdighed og Fred og Glæde, og som ser det som den danske Sags Opgave at tilkæmpe sig det selv og bringe det til Anerkendelse hos andre, han har Ret til at knytte denne Sag paa det nøjeste sammen med Kristendommen, som ikke vil andet end bringe Menneskeslægten det Guds Rige, som er Retfærdighed og Fred og Glæde i den Helligaand.

Smukt har han selv udtalt sit Forhold til Danskhed og Kristendom, naar han synger:

Elsker jeg end Bøgeskoven
og Kærminden i dens Ly,
Danemarken, Danevoven
Sællands Konge-Kirke-By,
o, saa er dog Danevirke
mig kun Tant, naar Kristi Kirke
sætter ej derpaa sit Spor.

Han tilstaar, at han har Forkærlighed for det danske, men indrømmer ogsaa fuldt ud de andre Folk at have Forkærlighed for deres; denne naturlige Partiskhed for sit eget maa Folkene lære at tilgive hverandre, naar den blot ikke med verdslige Vaaben vil gøre sig gældende. Ja, her ligger den uhyre Forskel mellem Grundtvigs danske og en *Bernhardis* tyske Tankegang. Jeg mener, at Grundtvig kun bør agtes og æres, naar han siger, at »hans Bryst er nu en Gang gennemvarmet af den milde og rolige, derfor ogsaa glade og bestandige Kærlighed til det ægte danske og nordiske fremfor alt, som det endnu findes i vort Hjærte og vor Hjærne, hvor miskendt og forfulgt, tit af os selv, hvor sygt og blegt, hvor mat og døende det end kan være.« Og han indrømmer ogsaa Muligheden af, at han kan se fejl i sit lyse og forhaabningsfulde Syn paa Danskheden, men saa tilføjer han — og hvor betegnende er ikke denne Udtalelse: »Sæt ogsaa, at min Vurdering af det danske Hjærte, dets dybe, paradisiske Længsler, skjulte, glimmerløse, men ægte Rigdom og let miskendte, let misbrugte, let forførte, men inderlig elskværdige, velsignede Ejegodhed at min Vurdering af det var — — — overdreven, eller dog, at mine store Forhaabninger om det milde Lys, den fredelige Styrke og den levende Smag for alt ægte, godt og skønt, sandt og stort et saadant Hjærte ved en fri, naturlig Udvikling og Dannelse vilde vinde, at de Forhaabninger maatte skuffes — — —, saa bliver det jo dog tilbage som en unægtelig Sandhed, at Dansk, hvor fattigt og usselt det saa var, dog vilde passe tusind Gange bedre for Danmark end Latin,« eller, kan vi i Grundtvigs Navn tilføje: nogensomhelst anden Folkelighed, hvor storslaaet og glimrende den saa er.

Altsaa, naar det gælder, saa trækker han sig tilbage til den unægtelige Sandhed, at Danskheden nu en Gang er den folkelige Form, som er givet os danske og som vi derfor maa blive staaende ved, og han har et meget klart Blik for, at ogsaa denne Form for Folkelighed har sin Begrænsning. Det viser en prægtig Udtalelse af ham fra »Mands Minde«, hvor han siger, at »hvad jeg altid har villet og bestandig vil, er kun at bidrage mit til en levende og naturlig Dannelse, hvorunder vi stræber at blive det største og bedste, vi har Anlæg og kan faa Lykke til, men spilder ikke længere vore Kræfter paa at blive andet, end vi er skabt og skikkede til. Alt, hvad der i Menneskenaturen er stort og

ædelt, maatte vi jo vistnok ønske os, men vi skal indse, det er i alle Maader Daarskab at ville tage mer, end man kan bære og dobbelt Daarskab at hugge sine egne Hænder af og tænke, man kan øve Heltegerninger med Skyggen af de fremmedes, og denne dobbelte Daarskab begik vi, saalænge vi, fremmede for Nordens Aand og paa trods mod vor nordiske Natur, vilde aandelig forvandle os selv enten til Grækere eller Romere, Franskmænd eller Tyskere, saa det eneste kloge for et Folk er at leve og virke i sin ejendommelige Aand og kun stræbe at tilegne sig saa meget af, hvad stort og godt man finder hos de fremmede, som lader sig dermed forlige og forbinde.« Det maa heller ikke glemmes, at han paa det alvorligste har prøvet sit Forhold til Danskhed og Kristendom, nemlig i Digtet: »Til Selvprøvelse«, hvor han siger:

Skulde ej gerne jeg ofre det danske
for at fuldkomme et kristeligt Liv?
Kunde og vilde til Frelserens Ære
Danskhed paa Jorden jeg gerne undvære?
Nej ikke gerne, det maa jeg bekende,
skønt jeg dog tror, mig Jesus er alt;
ingensteds kunde paa Jord jeg mig vende,
naar alle Danskhedens Dage var talt
vented hos Herren i Himlen dog inde
renset, forklaret den evig at finde —

saa vel et rørende Udtryk for hans Forhold til Danskheden som et Bevis for, at han i sin Kærlighed ikke siger mere, end han kristeligt har Ret til.

Ingen har talt skønnere og sandere om Folkelighed og Kristendom end Grundtvig, naar han var paa Højde med sig selv. Det er derfor i Sandhed haardt, at Grundtvigs Kamp for Modersmaalets Ret, som han under alle Folk, hans Kamp for Friheden, som han kræver for alle Folk, skulde kunne kastes i Grams med den tyske Tankegang, der kræver Eneret for sig alene, Herredømme over Verden med Vold og Tvang mod andre. Det er mer end haardt, at han — netop under Krigen — af en af sine Landsmænd skulde kunne beskyldes for »delirerende Nationalisme«. Det bør ikke kunne ske oftere. Der er tværtimod al Grund til at takke ham for hans modige Kamp for Danskheden og Danmark og for den Højhjærtethed og Retfærdighedssans, i Følge hvilken han vilde unde andre Folk den samme Ret. Ogsaa her har han efterladt os en Arv, som alle danske unge skulde kappes om at løfte.

VII

Det menneskelige og det kristelige.

Det har vist sig, at Grundtvig har søgt at skelne klart mellem det menneskelige og det kristelige. Og det, han her har kæmpet for, er altsaa, at det naturlige medfødte Menneskeliv har sin Ret, som det er skæbnesvangert at overse. Selv om han, som han siger, ikke kan miskende Menneskelivets Fordærvelse ved Synden og dets Fortabelse i Døden, saa kan dog heller ikke være blind for, at det har bevaret sin medskabte Ejendommelighed som en Menneskenatur; det skal derfor ikke omskabes, men kun fornyes i Kristus, og da det menneskelige kun eksisterer i det folkeliges Form, idet hvert Folk betegner en særlig Udprægning af det menneskelige, saaledes som det faar sit aandelige Udtryk i hvert Folks Modersmaal, saa er ogsaa det folkelige en Forudsætning for det kristelige, som dette heller ikke kan overse eller overspringe, uden at der sker den største Skade. »Man maa tværtimod sige, at Muligheden for, at Kristendommen virkelig kan blive optaget i et Folk, afhænger af den Grad af Bekvemhed, som Folkets Modersmaal allerede forud har til at bære og udtrykke og meddele aandeligt Lys og Liv, og naar Kristendommen vil med *sin* Aand oplive og oplyse Folket, saa maa det ske i en folkelig Retning og i Modersmaalets egen Aand. Hvis derfor noget hedensk Tungemaal ikke havde noget Ord og Udtryk for den levende Gud, saa kunde Kristi Aand umulig aabenbare sig og Guds Naades Ord paa dette Tungemaal; fordi det at aabenbare sig og den guddommelige Sandhed for et Menneske, er gennem et Ord, som Mennesket kender og levende tilegner sig, at gøre ham bekendt med Gud og det guddommelige, usynlige og evige, som disse Ting er i Sandhed. Vistnok kan Guds Aand i uberegnelig Grad bøje og udvikle ethvert hedensk Modersmaal og *maa* gøre det, hvis den skal kunne udtrykke sig derigennem, men der maa ikke oprindelig fattes Ordene »Gud« og »Aand« eller nogen af de aandelige Grundord: »Sandhed«, »Samvittighed«, »Frihed« og »Kærlighed«, hvis den guddommelige Aabenbaring skal begynde en levende Virksomhed paa dette Sprog, og da Modersmaalet kun udvikler sig sammen med Folkelivet i det hele, saa maa vi betragte Folkelivet paa hvert givet Sted som det ny kristelige Livs Forudsætning og Betingelse.« Det menne-

skelige og det folkelige kan ikke skilles ad. »Lige saa aandløst og bagvendt det derfor er at ville forudsætte og saa vidt muligt udrydde det gamle, oprindelige Menneskeliv for at skaffe det ny kristelige Menneskeliv Plads og Raaderum, lige saa bagvendt og aandløst er det at bandsætte og saa vidt muligt udrydde Folkelivet for at sætte Kristenlivet i dets Sted; thi naar man siger til Folkeaanden: far ud, du urene Aand, og giv den Helligaand Plads, da kan man derved nok blive Folkeaanden kvit, men man er saa langt fra at faa den Helligaand i Stedet, at man saa vidt muligt lukker sig selv og Folket for alle Aander, for al aandelig Kraftydelse og Indskydelse af aandelig og hjærtelig Forstand og Oplysning.« Hermed har Grundtvig overgivet os et praktisk Problem. I denne Tale om det menneskelige og det folkelige og dettes Ret og Sandhed trods Synden ligger det Skel, som dybest skiller ham fra hans kirkelige Modstandere. Og selv de, der med Glæde og Taknemmelighed har gaaet i hans Skole, er ikke indbyrdes helt enige i, hvordan dette Spørgsmaal skal løses.

Grundtvig har selv i et berømt Læredigt, der poetisk ganske vist ikke staar højt, givet Løsenet: »Menneske først og Kristen saa, det er Naturens Orden«; og det giver han den praktiske Vending, at man først maa blive et sandt Menneske, før man kan blive Kristen. Deraf følger, at man maa ikke ubetinget fordømme Hedningefolkene; hverken Adam eller Enok eller Noa var kristne eller Jøder og havde dog Guds Velbehag; Abraham og David og Johannes Døber var heller ikke kristne og var dog tro Guds Mænd: »var kristne til, før Kristus kom, blev Løgn og Tant al Kristendom«, men paa den anden Side følger ogsaa, at hvor et Folk er baade menneskeligt og folkeligt ganske uudviklet, dér kan det heller ikke nytte at bringe det Kristendom, for dér mangler de menneskelige Forudsætninger; og derfor siger han meget afvisende:

Menneske først og Kristen saa,
det længe man forgætted,
Dyr og Djævle man kristned paa
og Morianer tvætted

og han slutter med de to Vers:

Menneske først og Kristen saa,
det er et Hovedstykke;
Kristendom vi for intet faa,
det er den pure Lykke,

men Lykke, som kun times den,
der alt i Grunden er Guds Ven
af Sandheds ædle Stamme.

Stræbe da hver paa denne Jord
sandt Menneske at være,
aabne sit Øre for Sandheds Ord
og unde Gud sin Ære!
Er Kristendom da Sandheds Sag,
om Kristen ej han er i Dag,
han bliver det i Morgen.

Her udtaler Grundtvig unægtelig en stærk Tillid til, at en ægte menneskelig Stræben før eller senere vil føre den enkelte til Kristendommen. Men denne Tankegang, som — vel mere eller mindre klart hos de forskellige — samler sig i Slagordet: »Menneske først og Kristen saa«, er den nu helt rigtig? Den har ført til, at man indenfor grundtvigske Kredse har tvivlet om Retten til at bringe Kristendommen ud til primitive Folk, og den har bragt med sig en vis Sky for at gøre det kristelige som saadant gældende overfor Ungdommen, som endnu ikke rigtig har forstaaet sig selv, endnu ikke ret er blevet Menneske. Man bebrejder idelig de grundtvigske Højskoler, at det kristelige her ligesom stikkes under Stolen, at det menneskelige og det folkelige her breder sig paa Kristendommens Bekostning, medens netop her overfor de unge Kristendommen burde sættes i Højsædet og lyse dem i Møde som den Herlighed, i Sammenligning med hvilken dog al Menneskelighed og Folkelighed intet er. Thi alt maa jo gives bort for at vinde den fuldkomne Perle. Der ligger i Virkeligheden et stort Problem her, som det vil lønne sig at grunde paa: Hvorledes forenes det menneskeliges og det folkeliges unægtelige Ret — den som Grundtvig med saa stor Styrke har gjort gældende — med Kristendommens absolute Krav som det ene fornødne? Hvorledes maa den Kristendomsforkyndelse være, som, uden at krænke den medskabte og folkelige Naturs Ret, dog skal kunne gøre Indtryk saadan, at Mennesket bøjes i Knæ derved og uden alt Hensyn til sin medskabte Menneskelighed bekende: Herre, jeg er ikke værd at kaldes din Søn? Er der dog ikke en stor Fare forbundet med denne Tale om det menneskelige og det folkelige, der skal komme først, og hvis Ret endelig ikke maa krænkes? Er det saa vist, at vedkommende bliver kristen, om

ikke i Dag, saa i Morgen? Der er jo altid den store Fare, som Grundtvig maaske ikke har undgaaet, at Fremhævelsen af en stor Sandhed forstener sig i en ensidig Doktrin. Vi, der gerne vil staa som Grundtvigs Arvtagere, med Tak for, hvad han har givet, vi ærer bedst hans Minde ved at staa paa Vagt overfor en saadan Fare. Og der er vist ingen Tvivl om, at dette Slagord: Menneske først og Kristen saa, selv om det indeslutter en meget vigtig Sandhed, dog kan misbruges og er blevet misbrugt.

Naar jeg nu vil prøve paa at gaa disse Spørgsmaal lidt nærmere efter, saa vil jeg fremdrage en Artikel af afdøde Højskoleforstander *Bredsdorff*, en Artikel, som jeg finder, er saa værdifuld, at den ikke bør glemmes. Den fremkom i »Højskolebladet« 1917 og har til Overskrift: Menneske først. Den er et overordenlig tiltalende Forsvar for Højskolens Praksis overfor de nævnte Angreb og en Afvisning af Kravene om en mere direkte paagaaende Metode i Retning af kristelig Paavirkning af de unge. Han gaar her ud fra den Grundsætning, at vil man føre Mennesker videre, maa man begynde med at tage dem, hvor de i Øjeblikket staar, og han tror ikke rigtig paa den moderne Tale om, at Jesusforkyndelsen netop passer saa særlig godt for Ungdommen; han mener, at de fleste unge staar paa en Maade i Hedningenes Forgaard; de kan maaske nok bruge Fadervor men næppe Trosbekendelsen; gaar man løs paa dem med en paagaaende Kristusforkyndelse, kan man gøre dem Fortræd; Jorden bliver ikke behandlet efter sin virkelige Beskaffenhed; og al den moderne K. F. U. M.s-Tale om Kristus som den unges Ven, man skal tale med osv., bliver dog vist let sentimental; Bredsdorff tvivler dernæst om, at alle disse psykologiske Analyser af Jesu Sjæleliv, som man her er saa stærk i, virkelig gør Gavn; ja, man vil jo derigennem bringe Kristus nær til os, men den Fare ligger nær, at man i Stedet for det gammeldags Draperi, der gjorde ham fremmed for os, fremstiller en moderne Habit og ombytter den ægte bibelske Patos med flov Aandrighed. Derfor skal vi i de grundtvigske Kredse blive ved vort Syn og afvise de ny Metoder. Vel advarer han imod at sætte sig fast i et forstenet Dogme og indrømmer, at der er gaaet Dogmatik i dette Slagord: Menneske først og saa Kristen, men han vil dog fremdeles mene, at Højskolen gør bedst i at samle sig væsenligt om den Forberedelsens Gerning: at oplyse rent menneskeligt. Han

tror i det hele ikke, det er rigtigt at tale meget med Ungdommen om de dybeste kristelige Livsspørgsmaal. Man maa i hvert Fald vente, til man finder Lejligheden. Ellers falder Ordene virkningsløse til Jorden, og Kraften i dem forringes næste Gang, de skal bruges. For Eksempel vil en altfor hyppig Tale om Synd gøre dette Ord fuldkomment virkningsløst. Man risikerer at bringe unge Mennesker i et uvirkeligt Forhold til den religiøse Virkelighed. Og hvilken Ulykke kunde være større?

Men hvori bestaar saa denne Forberedelsens Gerning? Deri, at den unge ser og oplever lidt eller meget af Menneskelivets Herlighed. En uhyre stor Opgave, og man har vel nok Lov til at stille det Spørgsmaal til dem, der har saa travlt med at ville formane Højskolen til at blive meget mere af en Kirkeskole: Hvis et Menneske aldrig har lært at føle Menneskelivets, Jordelivets Rigdom, hvorledes skulde han da kunne haabe paa og længes mod Livets evige Fylde? Højskolen skal da hverken give et Kursus i »Moral« eller »Religion«, men den skal hjælpe de unge til at komme ud paa det uendelige stille eller stormslagne Hav, som hedder Menneskelivet i Fortid og Nutid, i den enkelte og i Folkene. Derude, hvor Magterne brydes, hvor Lys kæmper med Mørke og Livet med Døden, dér dæmrer Forstaaelsen af de opholdende og de nedbrydende Kræfter i Tilværelsen, dér frigøres Kræfterne til at »kappes med de bedste og vove kækt mod Død en Dyst.« Ad den Vej fordybes baade den moralske og religiøse Sans meget mere og meget bedre end ved direkte Katekismusundervisning, og en saadan Paavirkning vil gøre Sindets Jordbund tjenlig, saa den ret kan modtage Kristendommen. For den Moral bliver mager og sur, hvor den menneskelige Forstaaelse savnes. Og den Kristendom bliver forkrøblet, hvor Kristendom skal gro i et Menneskehjærte, der hverken i Sorg eller Glæde har følt lidt eller meget af, hvad et Menneskehjærte rummer. Saaledes skal da Højskolen efter sin Ide kun vække Ungdommen til Forstaaelse af al Menneskelighed og til Længsel efter stadig mere Oplysning derom. Og saa anfører han en Udtalelse af Grundtvig fra »Mands Minde«, en af disse glimrende Formuleringer, hvori Grundtvigs Syn saa ofte glimter frem: »Vi skal stræbe efter at vinde Ungdommen, *ikke for os selv eller vore særegne Meninger*, ikke for nogen afsluttet og bestemt Tingenes og Tankernes Orden, *men for Livet*, det ædle virksomme Menneske-

liv, lige ædelt i enhver udvortes Stilling; . . . . vinde Ungdommen for et saadant Liv og for Lysten til at se dette Liv oplyst og forklaret, for Benyttelsen af Levnedsløbet til at blive klog paa de vidunderlige Love, Livet, hvor regelløst det end i sin Frihed synes, dog ufravigelig følger. —« Og derfor: Vel er det godt, om de, der leder Højskolens Gerning, selv er kristne og kan lede deres Undervisning efter Sandhedsaandens Vejledning, men de *er* Skolemænd. De skal vejlede *Folkets* Ungdom, ikke blot Menighedens. Menighedsskolen og Folkehøjskolen maa ikke blandes sammen. Og Foredragssalen maa ikke blive en Kirkesal. Derfor maa det ikke staa som en Paragraf i Højskolens Program, at den skal staa paa kristelig Grund. Forstanderen skal ikke staa i Døren og sige til de unge: hvis I ikke er kristne eller ønsker at blive det, saa maa I blive borte. Thi saadan maa man optræde, hvis man virkelig mener noget med dette kristelige Program; ellers bliver det en Frase, der ingenting betyder, og som saa — som saa meget andet — kun virker til at svække Ansvarsfølelsen og styrke Folk i Opfattelsen af, at den Slags siger man jo, saa det behøver man ikke at tage saa nøje. Nej, Ungdommen skal føle sig fuldkommen fri og tryg: her kan vi gaa ind, fordi vi er danske Mennesker, for hvem intet dansk og intet menneskeligt bør være fremmed.

En saadan Deling af de unge, som et sligt Programpunkt for Skolens Vedkommende maatte afstedkomme, var dog virkelig ikke Grundtvigs Mening med Folkehøjskolen og Tilbudet til dansk Ungdom om historisk-poetisk Oplysning. Saa maa man have en snever parcellistagtig Opfattelse af denne Oplysningens Kæmpe med hans vældige Vidsyn og et ringe Begreb om hans dybe rodfæstede Tro paa, at hvor det stærkeste Liv rører sig, dér er Sejren, og det gælder da blot om, at et Menneske gribes af det, som ædle kaldes Livets Lyst, saa kan der ikke kræves mere af Skolen. Og saa maa det overlades til Gud om den Bevægelse, der saaledes er vakt i den enkelte, skal føre vedkommende ind i Menigheden. For Grundtvig turde tro paa Kraften i selve dette at blive vakt til Menneskelighed. Han turde tro paa, at det for Folkets Ungdom var den sundeste og sikreste Vækkelse, ogsaa som Forberedelse til et sundt Kristenliv.

Og saa bringer Bredsdorff nogle meget interessante Eksempler. Først *V. Birkedal.* Han har udtalt, at han gennem *Oehlenschläger*

fik en saadan menneskelig Vækkelse. Siden han gennem ham fik det afgørende Stød, har han aldrig sluppet den dybe Følelse, at man skal leve i og af Aand; ja, siger Birkedal, »jeg har i Grunden fra den Stund, han greb mit Barnesind, stedse følt, at Livet er og skal være en Adelskamp for at vinde Kransen og Kronen som et virkeligt Menneskeliv . . . Han holdt mig i Aande i Ungdommens brusende Aar — og bidrog mægtigt til, at det i min Ynglingealder aldrig glemtes af mig, at et Menneskeliv skal være omværnet af Idealet. Ja, selv om *Vilh. Beck* gælder noget lignende; han siger: »Hvad der i min Studentertid reddede mig fra at synke ned i Skarnet, var væsenlig min Sans for Æstetik og alt, hvad der kan gøre Livet skønt. Navnlig havde Shakespeare en umaadelig Indflydelse paa mig«. Endelig fortæller Bredsdorff meget gribende om en ung Mand, hvem de moderne Herolder for den saakaldte fri Kærlighed havde paavirket saa stærkt, at han følte, han maatte give dem Ret i deres Betragtning af Driftslivet, men saa hørte han Bjørnson tale om dette Emne i en poetisk Magtfylde, han aldrig havde hørt Mage til. Og han talte ikke som Kristen men som Menneske. Da gik det op for den unge Tilhører, hvad det vil sige at være blevet et Menneske: hvilket forpligtende og herligt Adelskab det betyder. Det blev et Gennembrud af alt, hvad der var af virkelig Ungdom i den unge Mand. Han havde set Idealet lyse over Tinderne. Og han syntes, da han den Aften gik hjem, at han var blevet frelst fra Undergang.

Derfor skal vi ikke bekymret forsigtigt snuse rundt for at se, om vort Ungdomsarbejde foregaar paa kristelig Grund. Thi det betegner i Virkeligheden Mangel paa Tro, baade paa Kraften i det Menneskelighedens Ideal, Gud har nedlagt i os, og paa Gud selv og hans Magt til at føre og lede Mennesker gennem de indre Oplevelser derhen, hvor de hører hjemme. Skal man hele Tiden holde saadan et kristeligt Kontrolapparat i Gang, ender det altsammen i Vantro. For saa betegner det, at Kristendommen er noget underligt noget, som Mennesker mister, hvis de ikke hele Tiden bliver holdt under Kontrol.

Nej, siger Bredsdorff, det er paa Tide, at vi, der her uden Frygt tør følge Grundtvig, rejser os og tilbageviser Forsøgene paa at forkvakle hans store frie Skole-Idé, saa det hele Oplysningsarbejde hyppigere og hyppigere ender i en gudelig Husflidsmoral.

Han mener, at det er en Misbrug af *Chr. Kolds* Metode, som var *hans* personlige Ejendom, der har bragt saa mange til næsten helt at tabe Grundtvigs ungdomsstærke, folkesunde Skole-Ideer af Syne og ført dem ind i den besynderlige Blanding, som man kunde kalde *indre-missionsk Grundtvigianisme*, og som ikke er helt uden Slægtskab med den runde Firkant. Derfor maa Højskolen og Ungdomsoplysningen overhovedet komme som det bredt menneskelige Tilbud til Folkets Ungdom, uden at denne Ungdom skal deles efter Tro og Anskuelser. Den grundtvigske Ungdomsoplysning vil hjælpe al dansk Ungdom til at være *helt* ung. Og *at være helt ung i sin Ungdom, det betyder, om muligt at blive gennemspillet gennem alle Sjælens Strenge, saa det taknemligt føles, hvad Livet er værd.*

»Den ægte Følelse af denne Livets Værdi, Kærligheden, der saaledes vækkes, og Angsten for at miste, hvad der føltes som et uerstatteligt Eje — med et Ord: den inderlige Livskærlighed, det er den, som med Guds Hjælp fører til Spørgsmaalet: Hvorledes bevarer jeg Livet evigt?

Og *det* Spørgsmaal bliver der svaret paa i den kristne Menighed. Folkehøjskolen som saadan kan ikke gøre det.

Denne veltalende Hævdelse af det grundtvigske Synspunkts Ret, naar det gælder Spørgsmaalet om Forholdet mellem det menneskelige og det kristelige, specielt for Ungdomstidens Vedkommende, betog mig i sin Tid stærkt. Men jeg havde alligevel en Følelse af, at der manglede noget. Og jeg forsøgte ogsaa paa at sige det, men det lykkedes ikke ret. Ingen, heller ikke Bredsdorff, tog Traaden op. Men Spørgsmaalet maa tages op igen, og naar der tales om Grundtvigs Arv kan det umulig forties. Jeg vil da prøve paa at fremsætte de Overvejelser, som hele dette Spørgsmaal og særlig Bredsdorffs Behandling af det giver mig Anledning til.

For det første vil jeg da sige, at selve Formuleringen: »Menneske først og Kristen saa« kan opfattes paa en Maade, ja vil uundgaaeligt af mange blive opfattet paa en Maade, der leder vild og fører i en Retning, som næppe har været Grundtvigs egen Mening og i hvert Fald ikke er rigtig. Nemlig saaledes, at det skulde betyde, at man først skulde blive færdig med at være Menneske, før man kunde tænke paa at blive Kristen. Men naar bliver man færdig med at være Menneske? Naar er ens

menneskelige Udvikling afsluttet? Bliver saa ikke Følgen den, at man aldrig faar begyndt paa det kristelige? Og dermed rejser det Spørgsmaal sig: skiller man her ikke altfor skarpt mellem det menneskelige og det kristelige, nemlig saaledes, at man synes at lægge det kristelige helt udenfor det menneskelige? Men maa Sagen ikke snarere, just fra et grundtvigsk Synspunkt, ses saaledes, at det menneskelige netop ikke kommer til virkelig Udfoldelse og Fuldendelse uden i og med det kristelige? Men er dette sidste Tilfældet, saa kan man ikke nævne noget Punkt i Menneskelivets Udvikling, hvor der ikke skulde kunne være en Tilknytning for det kristelige, ja, hvor Savnet af det ikke netop betyder, at det menneskelige her ikke kommer til fuld Udfoldelse, nemlig fordi det kristelige fattes? Jeg mener dermed ikke, at man paa en plump Maade skal se at putte det ind til alle Tider, som om det at blive Kristen var en mekanisk Proces og ikke en levende organisk Vækst, hvor det ikke bliver til noget, hvis Modtageligheden ikke er til Stede. Men jeg mener, at selve Slagordets Formulering: „Menneske først og Kristen saa« frister netop til at opfatte det kristelige som et udvortes Tillæg til det menneskelige, saa man kan særdeles godt være Menneske i fuld Betydning uden det kristelige, og dette kommer saa til at staa som noget unødvendigt, hvilket jo dog paa ingen Maade var Meningen. Og selv om man uden Tvivl forarget vil afvise en saadan Opfattelse af Slagordet, saa tror jeg alligevel, at noget af den halvt ubevidst lister sig ind, naar man vælger det som sin Fane. Slagord er strenge Herrer, og er der en Ufuldkommenhed i det Udtryk, de giver for Tanken, saa skal den nok i det lange Løb gøre sig gældende.

Men der er en anden Fare ved dette Slagord, og det er den, som i det hele kan klæbe ved den grundtvigske Opfattelse af Forholdet mellem det menneskelige og det kristelige, hvor sand den end er i sig selv, nemlig den, at der glides altfor let fra det menneskelige over i det kristelige, saaledes at den Kløft, som jo dog her er til Stede og som med et Ord betegnes som Synden, overspringes eller dog udglattes. Der kan gemme sig en Tendens til at forstaa Forholdet mellem det menneskelige og det kristelige i ensidig enfødt Retning, saaledes at det menneskelige ikke skilles tilstrækkelig skarpt fra det verdslige og det syndige, og saaledes, at der ikke bliver Plads for Kravet om Brud-

det med ens selviske Væsen og for den dog saa nødvendige Hævdelse af Viljen til at kunne sige det afgørende Nej, naar det, der kalder paa Viljen, ikke mere er Livets Herlighed, men noget ganske andet, som kan have en overfladisk Lighed dermed og tit giver sig ud derfor. Naar Bredsdorff siger, at hvis et Menneske aldrig har lært at føle Menneskelivets, Jordlivets Rigdom, hvorledes skulde han da kunne haabe paa og længes mod Livets evige Fylde, saa er jeg fuldkommen enig med ham deri, men Sagen har dog ogsaa en anden Side, som er lige saa unægtelig, nemlig den, at hvis man ikke faar lært at se, hvor skrøbeligt og fattigt et Menneskeliv dog, dybest set, er i sig selv, trods al den Skønhed og Rigdom, det kan byde paa, saa vil man næppe længes efter den Kraft, det Haab, det Liv, som alene Kristus kan skænke. Men dermed er endnu slet ikke sagt noget, som behøver at betyde en Omstyrtelse af Sætningen: »Menneske først og Kristen saa.« Forstaaelsen af Ordet er kun uddybet. Til den Oplevelse af Menneskelivet, der maa være en Forudsætning for en sund Oplevelse af Kristendommen, hører blot ogsaa den Indsigt, at mit, den enkeltes, Menneskeliv ikke staar Maal med det Menneskeideal, som vises mig, og at jeg derved fyldes med ikke blot en Higen efter en evig Fuldendelse af det, jeg har, men ogsaa med en bitter Følelse, en Følelse af et bittert Savn, som har sin Brod indefter, mod mit eget Hjærte, idet jeg bliver klar over, at det er galt fat med mit Forhold til dette Ideal. Jeg mener derfor rigtignok, at en ægte og fuldstændig Tale om Menneskelivet maa ogsaa gøre det klart for den unge — naturligvis ikke i Form af en kedelig, direkte Moralpræken, men i Form af en indlysende Sandhed, som Livet selv viser os, naar vi spejler os i dets Historie, at Livet stiller store Krav, som vi ingensteds indenfor vor Erfaring ser fyldestgjort, men som vi maa dømme os selv i Lyset af, — at uden Tugt og Selvovervindelse, uden virkelig Kamp f. Eks. med det ulyksalige Hang til Sløseri og Uorden, som vi finder i vor Folkekarakter som en af dens værste Lyder, kommer vi ikke igennem.

Fremdeles er der endnu en tredje Ting at mærke. Det er rigtigt nok, at det er ganske forkert at trænge sig ind paa Ungdom med en direkte kristelig Tiltale i Tide og Utide; det kan virke frastødende og sløvende, saa Kristendommens Tanker tilsidst bliver til slappe Fraser; det er unaturligt og kunstigt og

er derfor baade umenneskeligt og ukristeligt, men der er ogsaa noget kunstlet i at ville saa vidt muligt skjule, hvad man dog personligt er, af Frygt for at paavirke andre for stærkt dermed. Der gives ogsaa en kunstig og unaturlig Tilbageholdenhed. Jeg mener nu og da at spore denne blødsødne Tolerance, som tager med det samme Smil mod alle de tit dog mer end mærkelige Udslag af et gærende Ungdomssind, hvor daarlige og overmodige de end maaske er. Hvis en Ungdomslærer er Kristen af sit Hjærtes Overbevisning, saa kan det vel ikke være hans Pligt at proklamere det tydeligt og direkte til enhver Tid og overfor alle Mennesker, men han kan lige saa lidt have Pligt til at holde det tilbage. Det *maa* træde frem, ogsaa naar han taler om Menneskelivet, naar han belyser Historien saadan, at de, der hører ham, faar Indtryk af, hvilken Værdi det har for ham. Ellers faar de unge virkelig med indre Nødvendighed det Indtryk, at det menneskelige i sig selv, ogsaa bortset fra Kristendommen og uden den, er det ideale, og hvad skal saa Kristendommen til?

Jeg vil derfor mene, at hint Løsen: Menneske først og Kristen saa, kan sammenfattes i et endnu kortere Løsen, der i Virkeligheden siger det samme, men som ikke er saa udsat for Misforstaaelse eller for at der, som Bredsdorff selv siger, skal gaa Dogmatik i det, nemlig dette simple: »*Menneske helt*«. Vi skal være Mennesker; det er vi skabt til, men vi skal være det helt ud, og det kan vi ikke blive uden det kristelige. Uden dette lever vi kun halvt, og det er jo, som Grundtvig sagde, meget for lidt. Og med dette at være helt Menneske menes naturligvis ikke det kvantitative, at vi skulde være Eksperter i eller dog have Kendskab til alle Aandens Enemærker; hvor ofte er dette ikke forbundet med den Overfladiskhed, der i sin Spredthed under Beskæftigelsen med alle disse Ting, mangler Forstaaelsen af, hvad det dog inderst inde drejer sig om, men det betyder dette, at Menneskelivet skal leves helt ud efter dets virkelige Væsen og ejendommelige Værd; at man ikke bliver staaende i Lives Forgaard, men kommer ind i dets Højsal, ja i dets allerhelligste. Og vel at mærke: det er Kristendommens Paastand, at Menneskelivet trænger til Kristendommen paa alle dets Trin, altsaa ikke saaledes, at man først ret skal blive Menneske for saa, naar det er sket, maaske i Manddomsaarene at blive Kristen, men alle Livsaldre, baade Barndommen og Ungdommen, Manddommen

og Alderdommen faar først deres fulde, menneskelige Karakter ved at komme ind under Kristendommen, baade dens Velsignelse og dens Tugt. Samtidig med at vort Øje er lysvaagent for alt stort og godt herneden, skal det tillige være himmelvendt. Hvor kan man sige, at Barnelivet er et fuldstændigt Menneskeliv, naar Barnesjælen ikke faar Lov til paa sin barnlige Vis at se Himlen aaben over sig og faa dybe Indtryk af og Anelser om noget højt og helligt, som drager os til sig! Men saa Ungdomstiden? Ja, her møder vi jo særlige Vanskeligheder, fordi det ganske vist ofte, som Bredsdorff siger, er Menneskelivets hedenske Tid, ɔ: det, der i Virkeligheden er Vanskeligheden, det er dette, at den unge maa placere sig selv og klare for sig og bane sig Vej igennem det Kaos, som den uhyre, vildsomme Verden, der nu paa en ny Maade aabner sig for ham, driver ham ind i. Men det betyder jo ingenlunde, at det menneskelige Ungdomsliv er inkommensurabelt med Kristendom. Det betyder snarere, at Ungdomstiden allermest trænger til Kristendom, men at det dog (det er det paradokse) har allersværest ved at naa en harmonisk Forening af det menneskelige og det kristelige, netop fordi den i det hele er den Tid, da der er »Sturm und Drang«, da det er allersværest at finde Harmonien gennem alle Disharmonier. Og det betyder derfor, at for den, der vil hjælpe den unge til et helt Ungdomsliv ved at lede ham hen imod Kristendommen, er Vanskelighederne her særlig store. Og derfor kan det sikkert være rigtigt, at den unges Vejleder her ofte maa træde tilbage, til det Punkt kommer, da den unge selv gennem sin Livserfaring faar en Følelse af, at hans Menneskeliv paa et væsentlig Punkt er brudt og ufuldstændigt, at han ikke kan blive helt Menneske uden at faa Del i den Virkelighed, der kan hindre hans Liv i at synke ned i det dyriske eller endog i det djævelske. Men denne Tilbageholdenhed overfor Ungdommens hedenske Livslyst betyder altsaa ikke, at den unge først selv maa klare sig og blive Menneske i fuld Betydning, før Kristendommens Tid er inde, men det forudsætter netop, at ogsaa den unges Liv først bliver, hvad det skal, rigt og ædelt, helt og ægte menneskeligt, naar det af Kristendommen løftes op over al den Storm og Strid, som vel let kan fornemmes som en herlig Kamp, men som dog, hvis den ikke føres igennem til Sejr, snarest vil ødelægge mange lyse Kræfter, som ellers kunde være brugt til noget bedre.

Og endelig. Det samme maa gælde Folkene og Kristendommens Forhold til dem, altsaa *Missionen.* Det Folk, der endnu staar paa Barnestadet, trænger dog til Kristendom og *kan* modtage den. Det har Missionen selv bevist. Selvfølgelig har Grundtvig Ret i, at der maa være en menneskelig Tilknytning. Men Kristendommen kan her ogsaa løse den menneskelige Opgave, som den altsaa maa paatage sig, at give det Folk, der maaske endnu fattes tydelige Udtryk for Gud eller Aand, Forestillinger og Ord, som saa kan blive Bærere for de Tanker, som det endnu fattes; og det har ogsaa Grundtvig selv engang sagt. Grundtvigs noget haanlige Ord om, at man »tvætted Morianer«, skurrer noget i ens Øre, naar man tænker paa hans dejlige Digt (ganske vist fra Tiden før 1825): »Kammersvenden fra Morland«:

O Blaamand, hvilket herligt Skin
dit Øje har,
ej rødme kan din sorte Kind
men glimre klar,
paa favre Ting end Syn du fik,
for Aandens Øje vist opgik
en Sol i Østerlide.

Men hvor klart lyser alligevel ikke Grundtvigs Grundtanke igennem, naar vi tænker paa den Mulighed, som vel nok tit er blevet til Virkelighed, at man i sin kristelige Iver gør den hedenske Folkenatur Fortræd, idet man kultiverer Folket paa amerikansk eller engelsk eller tysk osv. og derved forvandler hele dets Liv til noget rodløst, til et kunstigt Væsen, der kun kan blive et paaklæbet Skin.

Og til allersidst maa der mindes om Herrens Ord, at det dog er bedre at gaa ind i Himmerig som Krøbling, end slet ikke at komme derind. Der kan dog altsaa komme en saadan Konflikt mellem det kristelige og det menneskelige, at noget menneskeligt maa opgives for det kristeliges Skyld. Men dette Ord kan aldeles ikke benyttes til overhovedet at konstruere en Modsætning mellem det medfødt menneskelige og det kristelige, men det udtrykker kun Syndens uhyre Alvor, at den kan altsaa i den Grad ødelægge et menneskeligt Forhold, at det helt maa opgives, for at Menneskelivet ellers kan reddes. Det vil altsaa netop sige, at hvis det kristelige var kommet til i rette Tid, da vilde ogsaa det menneskelige være reddet, og det kunde altsaa og skulde altsaa have været reddet.

Men forsvinder da ikke det ejendommelig grundtvigske, naar Sagen opfattes saaledes, at vi samler det i Løsenet: »Menneske helt«? Nej, det tror jeg ikke. Thi hans kraftige Hævdelse af hvert enkelt Modersmaals, hvert enkelt Folks, hvert enkelt Menneskes rent menneskelige Ret og Menneskenaturens blivende, trods Synden bevarede Slægtskab med Gud, hans Tro paa Kraften i dette at vækkes til Bevidsthed om Menneskets Værd og hans Kamp mod al Tvang og Unatur, den bliver staaende og er en stadig Manelse til os, der er grebne af hans Tanker. Men Sagen er i det hele den: Grundtvigs Arv skal ikke være forstenede Doktriner, men levende Problemer, fører os, *skal* føre os ind i Livets mangfoldige og indviklede Gaader, saa de klarer sig for os ud fra de store, lysende Synspunkter, han giver os med paa vor Vej. Kun naar vi stiller os saaledes, inderlig bundne og dog prøvende os frem ad vor egen Vej, er vi i Sandhed Disciple af ham, for hvem de Ord: Aand og Frihed var uadskillelige.

VIII.

Ord og Skrift.

Man har i vort Sprog dannet Udtrykket »Læseverdenen«. Det er et meget ejendommeligt Ord. Jeg tror, det er ganske uden Sidestykke. Man taler f. Eks. ikke om »Høreverdenen«, heller ikke om »Trosverdenen« eller »Elskeverdenen« eller »Spiseverdenen«. Men Læseverdenen! Hvor det lyder pompøst! En Verden, hvis Liv bestaar deri, at den giver sig af, ikke med Livet selv, men med det, der højst kan være Skildringer af Livet. Selve dette Ord vidner højlydt om, med hvilken Respekt man herhjemme har staaet overfor alt det, der er trykt eller skrevet, hvilken uhyre Betydning man har tillagt det. I Grunden et ynkeligt Syn, en saadan »Læseverden«, naar man rigtig levende prøver paa at forestille sig det! En Masse Mennesker, der sidder bøjet over Bøgerne eller magelig henslængt paa en Lænestol eller en Sofa med Aviserne og anden Døgnliteratur, medens en stadig voksende Syndflod af Bøger og Blade svulmer op omkring dem. Ja, hvor har dog Bogtrykkerkunstens Opfindelse forandret Verden! Den har bragt uendelig meget godt med sig; den har været en væsentlig Betingelse for det uhyre Fremskridt, Ver-

den har gjort i Kultur og Videnskab, det kan der ikke tvistes om. Men den har ogsaa haft onde Følger. Den lange Vej, som Mennesker nu maa vandre gennem Bøgerne, har gjort mange fremmede for det virkelige Liv. Man ser paa Livet gennem de Briller, som Læsningen giver én, og kan blive helt blind for Virkeligheden, ude af Stand til at lære af Livet, idet man tager kejtet og famlende paa alle dets Foreteelser. Bogtrykkerkunsten har skabt nogle snurrige Væsener, de saakaldte Bogorme, og der kommer let noget komisk over de Mennesker, hvis Liv bliver et Læseliv. Det komiske viser sig i den Modsætning, der kommer frem mellem den Bunke Viden, som vedkommende skal have lært af Bøgerne, og saa den utrolige Mangel paa Forstaaelse af det virkelige Liv, som Bøgerne har gjort dem fremmede for. Erasmus Montanus er en udødelig Skikkelse. Det er hændt flere lærde end ham, at naar det virkelige Liv kaldte paa dem, saa er de i Stedet for at gaa ind i Huset, hvor deres Livsopgave laa, havnede i Kostalden, hvor de ingenting havde at gøre, saa man unægtelig fristes til at sige med Jakob: Drollen splide saadan Lærdom!

Meningen med denne Indledning er nu just ikke den at lade Grundtvig optræde som en ny Jakob! Han har jo dog lidt højere Synspunkter, end Jakob havde. Men han har som ingen anden set, hvilken umaadelig Forskel, der i Virkeligheden er mellem det skrevne eller trykte Ord, som jo kun er et vedtaget Tegn, og saa det virkelige Ord, som er det Ord, der tales, og som er levende, fordi det er det umiddelbare Udtryk for og Bærer af al aandelig Livsbevægelse, al Selvmeddelelse i Personlighedens, i Aandens Verden. Han har her som en ny *Rousseau* kaldt Menneskene tilbage til Naturen, nemlig bort fra Bogstavvæsenets Unatur til selve det naturlige Liv, som ubarmhjertigt skyder alle indstuderede, indlæste Fraser af Vejen og kræver af den enkelte, at han taler med sin egen Røst ud af det, der virkelig er blevet hans Hjærtes Ejendom, hvis han da ellers ejer noget selv! Ja, det er det, Grundtvig har set og slynget den saakaldte Læseverden i Ansigtet, at al Skrift er død. Bogstaverne er døde Tegn, en sindrig, men kunstig Opfindelse af Mennesket; det er kun Skygger af Ordet; det er i Grunden en Misbrug, naar man taler om det skrevne eller det trykte *Ord*, for det er jo ikke Ord, men kun Tegn, hvormed man vil betegne Ordet, der som Ord

kun er til i den levende Brug, der gøres af det i Talen, hvor Ordet lyder. Bogstaven er i sig selv død; en Bog, der bestaar af Papir og Tryksværte, er en stendød Ting, og at det, der er dødt i sig selv, umulig kan skabe Liv, maa dog være indlysende. Og derfor, kun i Ordet, som det lyder, strømmer Livet, lever Aanden; hvor det levende Ord forstummer, kan ingen nok saa store Bogdynger kalde det flygtende Liv, den døende Aand tilbage.

Forstaar man ikke denne Grundtvigs Tale om den vældige Forskel paa det skrevne, døde Ord og det talte, levende Ord, saa forstaar man unægtelig intet af det, som Grundtvig har villet med og efter 1825, da denne Forskel stod klart for ham i de store Træk. Derfor maa det i høj Grad forbavse, at f. Eks. Striden mellem *H. Scharling* og *Fr. Nielsen* i sin Tid gik ganske uden om dette Hovedpunkt. Naar det ikke tages op, er al Strid om og mod Grundtvigianismen ganske hen i Vejret. Det er om denne store Grundtanke: det levende ɔ: det lydelige, talte Ords Højhed og Herlighed, at alt andet samler sig. Og naar saa mange i vore Dage har ment at maatte lade Grundtvig ligge som et overvundet Stadium, som en Mand, hvis Tanker vi ikke mere har nogen Brug for, naar det gælder vor Tids Vanskeligheder, saa tror jeg, at Grunden er den, at man ikke har forstaaet eller evnet at følge ham i dette Midtpunkt for alle hans nye og virkelig nyskabende Tanker. Vi har allerede talt om Grundtvigs Syn paa det menneskelige og set, at det var just i Ordet, han fandt Udtryk for det blivende Slægtskab mellem Gud og Menneske; det var det vidunderlige, at det syndige, det nedbrudte Menneskeliv dog i Ordet, i Modersmaalet har det Middel, som den himmelske Gæst kan bruge, naar han besøger Folket, og som han kan fylde med sin Aand. Og saaledes vil vi se det fremdeles. Vi staar i Sandhed overfor et Aandens Storsyn, og det er mig ubegribeligt, at man virkelig i saa mange Kredse kun har haanlige Ord tilovers for denne Grundtvigs Tale om de døde Bogstaver og det levende Ord. Man maatte dog i alt Fald, synes jeg, kunne stille sig saadan, at man, selv om man vilde dømme det som ensidigt, dog kunde finde i det mindste et Gran af Sandhed deri, men i Reglen møder man kun en haanlig Vrængen ad dette »levende Ord« og »det lille Ord af Herrens Mund«, og saa er man færdig med Grundtvig. For mig, det maa jeg bekende, har Grundtvigs Paavisning af den dybe, den afgørende Forskel mellem Ord og Skrift

haft den mest afgørende Betydning, den har ramt mig som et Lyn og i et Nu ændret hele Stillingen, skænket mig det klare Syn paa Grundforholdet mellem Skriften og Menigheden, stillet hver Ting paa sin rette Plads, som vi skal se det, lært mig, at det saakaldte skrevne Ord, lad os hellere sige: al Skrift er ikke Ordet, men Hjælpemidler for Ordet, saaledes, at kun naar det, der former sig i mit eget Indre, udtrykker sig i lydelige Ord, Ord, der virkelig udsiger, hvad den Aand, der bor i mig, har paa Hjærte, er jeg virkelig selv levende i Ordet, og kun da er mit Ord et levende Ord. Naar det er skrevet ned, da er det kun et, ofte tvetydigt, Tegn for, hvad der i sin Tid bevægede sig i mig.

Naar Grundtvig kunde naa frem til dette Syn, saa var det fordi han selv, som han siger, var Bogorm, men tillige Skjald. Han kom til at lide under sit Bogormevæsen og han følte, at han var en anden, naar han som Skjald frit udsang, hvad der boede i hans Hjærte. Og saa fik han aabenbart ogsaa en Hjælp i selve den hellige Skrift. Thi det er jo al Skrifts Betydning, at den kan pege paa Sandheder, saaledes, at hvor Spørgsmaal ulmer i mit Indre, der kan det skrevne Ord ligesom kaste Ved paa Baalet, saa det blusser højere og lyser klarere, og saaledes har aabenbart Grundtvigs Kendskab til Biblen banet Vejen for hans Storsyn, naar han hæver sig til dette, at ikke blot er Ordet altsaa Midlet for det virkelige Liv i Aandens Verden, men det er overhovedet kun Ordet, der kan skabe Livet. Verden er jo skabt ved Ordet, hedder det i Biblen: han talede, saa skete det; han bød, saa stod det dér; »sig kun et Ord, saa bliver min Tjener helbredet« osv. Saa er det da i Kraft af Ordet, at hele den Verden er til, hvori mit Liv bevæger sig. Derfor kan han i den Salme, som samler hele hans Storsyn, synge:

Herrens Røst var over Vandet,
Herrens Røst med Aand og Liv,
Herrens Røst og intet andet
var det store Almagts-Bliv,
deraf skinner Sol og Maane,
deraf Sky og Bølger blaane,
deraf blomstrer Mark og Eng,

eller vi kan ogsaa nævne den mindre kendte, men højt benaadede Sang: »Ordet var fra Arilds Tid«; der begynder han ikke oven

fra, men ganske simpelt med den Sandhed, at det fra Arilds Tid er Ordet, der gør vor Sjæl mild eller blød, knuser eller opliver den. Det kan lyde som et Tordenbrag, men ogsaa som et Harpeslag, naar det strømmer fra Hjærtet som et Kærlighedens Ord, ja, Talens Strøm er Livets Flod, som den hernede kan rinde baade som Rislebæk ved Blomsterfod og som Fos fra Klippetinde. Men Ordet gaar ikke blot fra Mund til Mund, det farer ogsaa som et Bud fra to Verdener, som et Julebud ovenfra, som Bønnen hernedefra, og altid og overalt er det Ordet af Guds Mund, der er Livets Brød og skænker Sjælestyrken. Og saa hedder det:

Af Guds Ord blev Jorden grøn,
af det Bølger blaane,
af Guds Ord blev Himlen skøn,
skinner Sol og Maane,

og af dette Skaberord er da vort Modersmaal en herlig Efterklang, som det hedder i det underskønne Vers:

Af Guds Ord en Efterklang
alle Fugle sjunge,
af det lagdes Ord og Sang
paa vor bløde Tunge:
Ordet som en Klokkeklang,
Ordet som en Vuggesang,
Ordet, som det lyder.

I det Programdigt, hvormed han 1851 sluttede sit Tidsskrift »Danskeren« staar der nogle mærkelige Linjer om Ordet, hvor han skelner mellem det store Ord og det lille Ord. Det første er det Ord, der har Storhedspræget, højrøstet i sin Billedpragt, nærmest vel Almagtsordet; det lille Ord er Hjærteordet, den jævne Tale med den sagte Lyd, som gaar til Hjærte allevegne og dybest, hvor de danske bo. Saa skildrer han dem i følgende storladne Strofer:

Det store Ord som Bjærgets Fugl
fra højen Sky slaar ned i Dalen,
det lille Ord i Løvtags Skjul,
det fløjter sødt som Nattergalen!
Det store Ord gaar ud paa Rov
og kan de stærke overvinde,
det lille Ord i Lavlands Skov
tillokker alt som Edens Kvinde!

Det store Ord er Aandens Røst,
hvoraf Alverden maa genlyde,
det lille Ord er Hjærtets Trøst,
hvorved sig Jord og Himmel fryde!
Det store Ord er som Guds-Armen,
dets Værk er Nederlag til Fred,
det lille Ord er som Guds-Varmen,
dets Værk er Liv og Salighed!
Det store Ord alt synligt skabte
til Billed af, hvad Støv ej ser,
det lille Ord til de fortabte
er Livets Kildevæld i Ler!
Det store Ord os aabenbarer,
at Himmerig er Jorden nær,
det lille Ord i Muldet svarer:
Guds Paradis er jo nu her.

Utallige Gange er Grundtvig kommen tilbage til dette Spørgsmaal om Forholdet mellem Ord og Skrift, som for ham blev Nøglen til Forstaaelsen af Kirkespørgsmaalet, Ariadnetraaden, ved hvis Hjælp han fandt ud af alle de sære, indviklede Labyrinter, som Protestantismen havde forvildet sig i, ja mer end det, som blev ham Nøglen til al aandelig Forstaaelse overhovedet.

Jeg vil da blandt disse mange Udtalelser vælge en fra Indledningen til »Nordens Mytologi«, hvor han vil søge at indprente sine Læsere den uhyre Forskel, der er mellem Ord og Skrift under ellers lige Betingelser; dette sidste maa tilføjes; thi man forvilder aabenbart sig selv, naar man sammenligner en genial Bog med mundtlig Vrævl eller Talerens Skrift, naar han er begejstret, med hans Tale, naar han fordøjer. Men just fordi Forskellen er saa uhyre stor, som mellem Liv og Død, just derfor maa jeg regne paa, at mit døde Skriftbevis for det levende Ords Fortrin, lidet eller intet har udrettet mod den levende Forsikring, Læserne vel tusinde Gange har hørt, om de døde Bogstavers utrolige Fortrin for den levende Røst. Jeg maa derfor igen begynde med at vælte min Sisyfos-Sten og bede Læserne betænke, at det er jo dog en unægtelig filosofisk Sandhed, at Livet forplantes ej ved de døde, men ved de levende, altsaa lige saa lidt ved døde Ord som ved døde Sild, lige saa lidt ved afstumpede Gaasefjer som ved tilspidsede Staalpenne, lige saa lidt ved Skygger af Ord som ved Skygger af Folk.« — — — Han har som sagt ingen stor Tillid til Pennens Evne her; men skulde

Læseren ved et Lykketræf opdage den store Hemmelighed, vi knap kan lukke vor Mund op uden at røbe, den for Latinerne gruelige Hemmelighed, at Ordet har hjemme i Munden og ikke i Pennen, saa det virkelig ikke er med Haanden, men med Munden, man kort og fyndig, klart og levende, udtrykker, meddeler og forplanter sine Tanker og Følelser, sin Tro og Anskuelse; har Læserne gjort eller gør dog snart dette Kæmpeskridt op af Graven, da vil han straks uden min Anmærkning se, *hvilket forunderligt Lys der ved dette ene Skridt opgaar over hele Menneskelivet.* Man har jo nok set Børn fødes med Tunge og Øren, men ikke med Bøger under Armen eller med Pennen i Haanden, og man kan jo da ikke ret begribe, hvad Folk egentlig havde at skrive op, naar der ikke først var sagt noget. Men det nytter alligevel slet ikke, om jeg afnøder Læseren den Bekendelse, at baade er det mundtlige Ord det første og naturligste, og at selv Iliaden var hørt, længe før den blev læst, thi har han ingen levende Forestilling om det begejstrede Ords mageløse Kraft og Herlighed, naar det svinger sig let i Sky paa Røstens Vinger, fremfor naar det skyggevis aftegnes paa Papiret, da kan jeg maaske være til hans Tjeneste ved en anden Lejlighed, men her kan jeg ikke hjælpe ham, og han *maa lige saa godt lukke Bogen først som sidst, thi ærlig talt, han forstaar ikke et Ord deraf.*« Dermed er Bøgerne jo slet ikke vragede, nej, men vi gaar til Bøgerne, ikke som Bogorme, der vil leve af dem: leve af Lig og Aadsler, men som levende Mennesker, der af Bøgerne vil lære, hvad vi ikke kan sige os selv: hvorledes Menneskelivet ytrede sig i de forbigangne Tider, hvad Hindringer det mødte, hvordan det overvandt dem, og hvad vi deraf kan slutte, saa vel om Menneskelivets Natur og Beskaffenhed, som om den bedste Maade at fortsætte og benytte det paa. Saaledes skal alle Bøger betragtes: som Bidrag til Menneskelivets Historie i hele Slægten, i de forskellige Folkefærd og i Enkeltmanden; saa faar vi et levende Begreb om Videnskabelighed.

Jeg fremdrager særlig disse Udtatelser af Grundtvig, fordi de gav Anledning til at *Ingemann*, der ellers frydede sig over Bogen, netop paa dette Punkt modsagde ham. Han syntes just, at Bogen var levende, at den bragte ham en god Slump af Grundtvigs Aand og Liv, og han siger saa, at »med al Respekt for Munden og det levende Ord, som jeg ønsker maa faa mange

dygtige Røster, saa mener jeg dog, du har gjort Pennen Uret. Var end alle Digtere og Tænkere skaarne for Tungebaand som du og Steffens og — jeg ved ikke flere at nævne — vilde dog Livsrøsterne i vor Tid og med hele vor kunstige Verdensindretning hverken naa langt eller tone længe, hvis Aanden ikke kunde gøre Blækket til Livsblod og Flammeskrift for levende Sjæle. *Shakespeares* ene Pen — mener jeg — har bragt os mere Liv og Aand end fast alle hans Landsmænds Røster og Parlamentstaler tilsammen. Jeg undtager naturligvis de første kristelige Missionærer. Kirkeordet maa være umiddelbart levende, og Kristus var ikke Skribent; men saa snart Aanden kom over Apostlene, kom der ogsaa Aand og Liv i deres Skrifter. Jeg nægter ikke, at Folkenes poetiske Liv rører sig herligst i den levende Tradition gennem Folkepoesien; men hvad Liv vi har modtaget gennem Kunstpoesien og den hele Videnskabelighed, maa vi jo dog, næst de bortfarne Aander, takke Penneordet for; og var det stendødt, kunde det jo lige saa lidt vække Liv, som det uden Liv og Aand kan modtages. Jeg maa formodentlig have misforstaaet dig, hvad denne Sag angaar.«

Hvad svarer nu Grundtvig paa dette? Foreløbig kun, at han ikke med Pennen kan gøre Folk indlysende, hvilken Misforstaaelse de lever i, naar de ikke kan se den mægtige Forskel mellem den døde Skrift og det levende, mundtlige Ord. *Naturvis kan Bøger gøre Gavn*, naar de duer noget; det mener Grundtvig tilvisse ogsaa, men han paastaar blot, at *hvad Liv vi under Boglæsning sporer, maa nødvendig være i os selv* og ej i Bogen, hvis Dødhed er unægtelig; selv om dette Fænomen er nok saa uforklarligt, saa maa vi ikke forklare det af noget saa umuligt, som at en stendød Ting skulde være en Livskilde. Det kan være trist nok, at vi er henvist til at humpe Landet om paa den Helhest, som Pennen er; men derfor kan det ikke nytte at tage Pennen for en Slejpner. Kort sagt, han kan ikke ønske Ingemann nogen bedre Nyaarsgave end Opdagelsen af det Kogleri, hvormed Dødens Aand længe forblindede os og vore Fædre, saa vi tog Tegnet for Tingen og Skyggen for Legemet, tog Skrift for Ord og smurte hinanden om Munden med Blæk for at faa til at tie stille, hvad der ene kan tale baade for Aanden og alt dens Værk.

Nogle Aar efter tager Ingemann Traaden op igen i Anledning

af, at Grundtvig i sin Verdenskrønike efter Ingemanns Mening har undervurderet den bildende Kunst, der jo dog ogsaa, ligesom Skriften er Haandens Værk. Grundtvig vil vel, skriver han, ikke spilde flere Ord paa hans Vantro angaaende den totale Død og Aandløshed i al menneskelig Skrift og i alt Billedværk, men han beder Grundtvig ikke blive træt af hans Indvendinger; han vil gerne, at de skal forstaa hinanden ogsaa i dette Stykke. Alle Sanser og Lemmer er jo dog kun Organer for Livets og Aandens Rørelser; hvad skal vi med den skarpt adskillende Rangorden mellem disse Aandens og Livets Tjenere? Øjet og Haanden kan jo endogsaa gennem Tider og Slægter være virksommere Organer for Aanden og Livet end Kødtungen og Bruskøret, saa sandt den aandelige Røst og Hørelse har hjemme i Sjælen og ikke i Legemet, hvis Organer kun er Aandens og Livets temporære Tjenere. Alle Rafael'ers mundtlige Veltalenhed skulde kun hjælpe os lidet, naar ikke Aanden og Livet hos de Godtfolk havde fundet Udgang gennem Fingerenderne. Hvert mundtligt Ord fra Saksos og *Shakespeares* Tunge er jo nu dødt og usagt for os, medens det Liv og den Aand, der har rørt sig i dem, endnu taler levende til os fra hvert Blad i deres Bøger. Ingemann kan ikke forstaa at de kan være af forskellig Mening her!

Paa denne indtrængende Opfordring fra Ingemanns Side syntes Grundtvig, at han maatte svare, og dette Svar er særlig betydningsfuldt for Forstaaelsen af Grundtvigs Syn. Han siger nemlig først, at hans Forhold til Historien i det hele og særlig til Biblen maa jo borge for, at han ikke tvivler om end sige nægter, at *Skrift i Aandens Tjeneste er et stort, uundværligt Middel til at forbinde Aandens Virkninger i Tidens Løb*, og at Aanden, hvor den findes, med stor Fornøjelse genkender og vedkender sig sine forrige Virkninger, saa derom er de aldeles enige. Det samme gælder ogsaa Kunstværkerne, selv om han synes, at Ingemann lægger alt for meget Vægt paa dem. Men saa kommer han til Hovedsagen og erklærer da, at naar han taler om Aandens Virksomhed og Forplantelse, da forstaar han ved Aand: Kraftytringen af en højere Synsmaade for Livet og skelner derfor skarpt mellem Spor af Aand eller Tegn dertil og selve det levende Udtryk deraf og paastaar, at det eneste under Solen, hvori *denne* højere Betragtning af Verden og Livet kan udtrykke, forplante og meddele sig, er det mundtlige, lydelige Ord. Det er *for ham en Er-*

faringsvished og en Naturlov, saa han kan ikke tænke anderledes; men da alle vore Begreber kun efterhaanden klarer sig, saa kan det være, at hans Udvikling af Paastanden kan være dunkel for andre, skønt den nu synes ham selv soleklar. Hvad nu Erfaringen angaar, saa viser hele Universalhistorien, at en begejstret Røst var aldrig magtesløs, men at alle Kunstværker og selv de saakaldte aandfuldeste Bøger altid var det, saa der *herskede det største Barbari og den grueligste Aandløshed med de ypperste Kunstværker for Øje og de aandrigste Bøger mellem Hænderne, ja Historien viser, at naar Aanden ej mere havde levende Røster til Tjeneste, da blev Hyldningen af Kunstværker let til Afguderi med det haandgribelige og Beundringen af de skriftlige Mesterværker det mest aandsforlærende Bogstavvæsen*, jfr. Grækernes og Romernes Historie. — Men hertil kommer saa, og dette er en meget vigtig Paavisning, at Ordet paa vore Læber er *det eneste usynlige*, som med Liv kan udtrykke Tanker og Følelser, *altsaa det eneste levende og sanselige paa Jorden, hvori den usynlige Aand virkelig selv kan være*, og deraf synes det Grundtvig nødvendigt at følge, at det lydelige Ord ogsaa er det eneste, hvorigennem Aand kan virke levende. Vel er Tungen og Læberne af Kød, ligesom Hænderne, men det kan ikke her komme i Betragtning, thi den store og vigtige Forskel er, at Hænderne ej kan frembringe noget usynligt, som falder sammen med Aanden, saa hvor megen Aand end Haandens Værker *forudsætter*, saa *besidder* de dog ingen, men er kun Tegn og Billeder, som, naar de tages for Aanden selv, forudsætter og nærer Aandløshed; medens det ene er Tungerne og Læberne givet: i Aandens Tjeneste at frembringe et usynligt Storværk i »det vingede Ord«, der sammensmelter med Aanden selv. —

Det er aabenbart, at dette Syn paa Forholdet mellem Ord og Skrift er vokset frem, samtidig med at han i sin Grublen over den sørgelige Tilstand, som Striden om den hellige Skrifts Fortolkning førte Menigheden ind i, fandt frem til det faste Stade i Menighedsordet, Menighedens egen lydelige, mundtlige Trosbekendelse ved Daaben, der saa at sige i et Nu løftede ham op over disse Vanskeligheder. Hvorledes det har udviklet sig i det enkelte, vil vel næppe fuldt kunne udredes, men det synes dog at være sikkert, at det først er Klarheden over det principielle Forhold mellem Ord og Skrift, der efterhaanden har løst sig ud af Dunkelheden; i alt Fald har jeg saa tidlig som 1818

fundet en Udtalelse, der viser, at han var ved at blive klar over Pennens Mangler, nemlig i Digtet: Kærmindebladet, hvor han kalder Pennen for »Tungeskyggens kolde Færgemand«. Ja, i »Kirkespejl« siger han, at han »ikke en Gang 1812 delte den Overtro paa Bogstavskriften, som endnu i det 19de Aarhundrede begyndte ogsaa hos os at spores gennem Bibelselskaberne, som han aldrig en Gang er blevet Medlem af.« Men det er her som altid: Grundtvig har peget paa et stort Problem, har efter lang Grublen i et genialt Øjeblik fundet sin Løsning og saa ladet det nye Lys skinne ind i alle Kroge, og det kan ikke nægtes, at han, saa vidt han kom, naaede til store og betydningsfulde Resultater — og dog er der ogsaa her en Arv at løfte; der er Dunkelheder og Vanskeligheder tilbage, som bl. a. Ingemanns Indvendinger viser; saa Arbejdet er ikke færdigt, men Hovedsagen er, at der er aabnet nye Veje, som det er frugtbart at vandre ad; Grundtvig er paa sin Vis brudt igennem, men vi, som vil følge hans Spor, maa gøre det frit, saaledes som han selv ønskede, at hans Lærlinge skulde gøre.

Hvad er da Skrift i Forhold til Ordet, og hvad kan Skrift udrette? Her er det da jo for det første unægteligt, at al Skrift i Forhold til Ordet er det sekundære. Skriften er et *Kunstprodukt*, som Mennesket, der som saadant har Talens naturlige Brug, har skabt. Det er da ingenlunde paa Forhaand givet, at dette sekundære Kunstprodukt har samme Egenskaber eller kan udrette det samme, som den levende Tale kan.

Og dernæst: for nu yderligere at klare det mundtlige Ords Fortrin gør Grundtvig en Adskillelse mellem *Ordet* og *Røsten*. Røsten er Udtrykket for, at Mennesket ikke er en Grammofon, en Talemaskine, en Opfindelse, som Grundtvig vist vilde have afskyet, hvis han havde oplevet den. Røsten betyder det personlige i Ordet; det er Klangen i Talen. Hvert Menneske har sin Røst; det Ord, der kommer fra Hjærtet, faar derved sin særlige Klang, der sætter det i Stand til at bevæge det Hjærte, der tales til. Derved faar det et særligt Liv. Der rører sig i det levende Kræfter, og i samme Grad, som Mennesket tydeligt vil noget med sit Ord, i samme Grad virker det ogsaa ind paa den eller dem, til hvem det rettes. Men Skrift har ingen Hjærteklang. Naar jeg synes at høre en Klang deri, saa er det i Virkeligheden mig selv, der føjer den til i Mindet om den, der har skrevet den Skrift, jeg læ-

ser, hvis jeg da kender vedkommende. *Jeg* digter Klangen, *jeg* lægger det personlige ind i det skrevne, men om jeg digter ret, det kan Skriften ikke bekræfte for mig. Den *er* virkelig død. Den kan intet *selv* sige. Hvis jeg ikke selv besad den Aand, hvori Skriftstykket formentlig er skrevet, selv sad inde med den levende Forvisning, som det personlige Bekendtskab, der ganske hviler paa det talte Ord som Midlet, ene kan bringe, saa kunde det skrevne umulig skabe den. Det er i sig selv kun Tegn, hvis Tydning beror paa den læsendes Forudsætninger. Grundtvig udtrykker det selv saaledes i Søndagsbogen: »De dybeste, dejligste Ord, som er allerbedst skikkede til at udtrykke aandelige Ting og levendegøre Tanken derom hos Tilhørerne, de falder dog til Jorden, mister deres Liv og deres Kraft, naar de maa savne den rette Klang og Tone; thi *Lyd er Ordets Liv* og *Klang er Lydens Kraft*, som aabenbarer Aanden. — Hvem ved saaledes ikke, at naar vi taler sammen, da er Tonen Livet og Sjælen, som kan give Ordene en Mening, de ellers aldrig har, gøre selv Skældsord fortryllende og forvandle de udtrykkeligste Lovtaler til Haan og Spot.«

Videre: Grundtvig har, som vi hørte, selv gjort opmærksom paa dette betydningsfulde Træk, at Ordet er det eneste usynlige, og dog sanselige, nemlig med Ørets Sans opfattelige, Udtryk for Aanden. Derfor maa det være den usynlige Aands »Livudtryk«. Ordet er »den tungebaarne Fugl«, som ingen Skytte kan ramme paa dets Flugt. Det flyver paa Aandedrættets Vinger, frit — kan ikke hindres paa sin Vej mod Maalet. Al Skrift er gjort med Hænder, og Gud bor ikke i Huse, der er gjort med Hænder; den usynlige kan ikke bindes til det synlige. Hvilken Betydning end Skrift kan have; det bliver skæbnesvangert, naar man tillægger den en Betydning, som jævnstiller den med Ordet; det kan ikke andet end medføre Forviklinger og Misforstaaelser. I Skrift kan vi søge og maaske finde Aandens Spor, kende, at her *har* en Aandsmagt efterladt sig et storladent Produkt, men selve den Aand, som skabte det, finder vi ikke dér; den lever kun i de levende Mennesker selv, og den dør med dem, hvor stolte Mindesmærker den end har efterladt sig. »Ej i Bøger Aanden bor.« Forgæves da at ville finde Livet i Bøgerne; det findes lige saa lidt dér som paa Bavtastene. Dér findes kun Mindet om det Liv, der var. Det usynlige skaber det synlige, ikke omvendt.

Fremdeles. Kun Livet kan forklare sig selv. Det levende Menneske kan gennem sin Røst, som vi før hørte, men ogsaa paa andre Maader, gennem nye Udtryk for sine Tanker, gennem Svar paa Spørgsmaal sikre sig, at hans Vidnesbyrd tydes paa den Maade, han mener det. Men en Bog er stum. Den læses da, som hver har Forstand til at læse; den kan ikke selv sige, hvilken Forstaaelse der er den rette; den kan det mindre, jo personligere Indholdet er. Det er alle skrevne Vidnesbyrds, om man vil, sørgelige Kaar: deres Klarhed afhænger ganske af, om der stadig er et Liv, der svarer til det skrevne; kunde man tænke sig, at Mennesket ikke mere gjorde de Oplevelser, som søgtes udtrykte i en bestemt Skrift, saa var denne blevet ganske uforstaaelig. Kun Livet kan forklare Skriften; Skriften kan ikke forklare Livet. Vel kan Livet forstærkes ved at man arbejder med de gamle Runer, søger at tyde dem og prøve dem; thi Livet vokser ved alt Arbejde, men det er dog til syvende og sidst Livet selv, hvor det levende Ord pulserer frit i Tankens som i Talens usynlige Verden, der maa arbejde sig frem til at finde sin Forklaring, *benyttende* dertil den Skrift, som dertil kan benyttes, og at Skrift under denne Udvikling kan have stor Betydning, det hverken kan eller skal nægtes. Men det beviser bare ikke, at det er i Skriften, at Livet ligger, eller at Liv kan fødes gennem Skrift, hvor det ikke i Forvejen er. Jeg skal ikke her komme nærmere ind paa de Indvendinger, der hentes fra, at den døve jo er udelukket fra det lydelige Ord, men blot bemærke, at sørgelige Undtagelsestilfælde formentlig ikke kan omstøde den almindelige Regel.

Endelig vil jeg tilføje, hvad Grundtvig selv, saa vidt jeg kan se, ikke særlig understreger, maaske fordi det er ham for selvfølgeligt, men hvad jeg mener bør siges med alt Eftertryk, nemlig at det mundtlige Ord er det samfundsstiftende, det stiller mig ind i Samlivet med Mennesker; det er jo dog kun i gamle Teaterstykker, at Mennesker taler højt med sig selv — ellers kendetegnes det som en komisk Aandsfraværelse. Talen nøder mig til at tage Stilling til de andre, der taler til mig; her maa jeg sætte mig selv ind; i Skrift kan jeg ganske anderledes skjule mig selv (jfr. *S. Kierkegaard*, der skjuler sig i sine Pseudonymer), netop fordi jeg dér ikke kan kendes paa Røsten, ikke saa let røbes for den, der vil prøve mit Værd. Med Talen vender jeg mig nødven-

digt *til* selve Livet, med Skriften vender jeg mig *fra* det. Det forhindrer ganske vist ikke, at jeg med min Læsning kan ville og ogsaa opnaa at tjene Livet, men saa længe jeg læser og skriver, er jeg alene, isoleret, og det vil sige, at al Skrift indeholder den uhyre Fare, at den, der gaar op deri, bliver fremmet for Livet, for Virkeligheden, saa naar det gælder at træde handlende op overfor Livet, saa griber han fejl, saa famler han, eller han gør Fortræd, nemlig naar han vil paatvinge Livet sin døde Lærdom. Hvor ofte er det ikke gaaet saaledes i Menigheden, at den forlæste og med sin Læsning isolerede Teolog har gjort sig selv fremmed for Menigheden og dens Liv; er man blevet en Bogorm, saa kan man ikke tjene Livet mere. Man bliver virkelig ikke levende, fordi man æder Papir og Sværte i Alenvis. Hvad vilde Livet blive, hvis det stadig var en Læsning til Eksamen, hvor man ikke fik andet at se end et Fantasibillede af Musernes Dans ved Lampelyset, men aldrig kom til med egne Øjne at opdage, at »Verden er lys, og Pigen er saa smuk«.

Der er et pragtfuldt Digt af Grundtvig, der hedder »Englen og Bogormen«, hvori han først lader en Engel komme flyvende, og han synger saa i Kor med Fuglene om, hvad hin Engel skuer, om Ordets Vej med Aanderne fra Slægt til Slægt i Bue, om Gudsordet, som blev vor Immanuel, om Gudsordet, som lyslevende, skønt det klinger over Støvmunden, alligevel gør Under over Under fra Slægt til Slægt paa Jorderig, og som i Kraft af Guddomskræfterne, det rummer, bænker os lyslevende i Himlens gyldne Sale. Men saa kommer Bogormen:

Der sad en Borgorm gnavende
og mumled: hvilken Kætter!
Guds Finger kun er kendelig,
hvor sort paa hvidt den sætter.

Thi sidder her jeg granskende
og graver efterhaanden
mig baade gennem sort og hvidt,
til jeg annammer Aanden.

Saa farer op jeg pavelig
med Aanden i Fornuften;
hvo intet tror, men tror kun mig,
han leve skal af Luften.

Kun sort paa hvidt i Bøgerne
for mig er Guddomsordet,
det lever i Bogstaverne,
paa Tungen dødt og jordet.

Men hvilken Betydning har da Skrift? Grundtvig ynder at sige, at Skrift er Ordets Grav; dér jordes det. Men han kan ogsaa sige, at Aanden kan kalde Ordet frem af Graven. Og det er jo ogsaa erfaringsmæssigt aldeles unægteligt. Al Skrift er Mindernes store Rige. Og alle Minder er jo unægtelig døde, naar de ikke lever i Menneskehjærter, der holder fast ved disse Minder. Men Aanden kan gøre *de* døde Minder levende, som vi gør til vore gennem Læsning. Grundtvig siger selv i hint Digt:

Af Bogen Ordet jublende
opstaar, naar Aanden kalder. —

Men der maa jo dog altid i Forvejen være et Liv, som Minderne kan knyttes til; hvis ikke dette Liv gør Minderne levende i os, saa bliver de jo dog kun døde Kuriositeter. Og hvor har man dog ikke syndet ved at trække døde Kuriositeter frem af Bøgerne og saa kræve af Mennesker, at de skulde tilkende disse Kuriositeter en Livsværdi, som de jo dog umullg kan have! Alt det gode, man kan sige om Bøgerne, ogsaa dette at de gennem de Minder, der er optegnet i dem, bevarer Sammenhængen i Menneskelivet, kan dog ikke omstøde dette, at det er i selve Menneskelivet med dets umiddelbare Livsytringer, at Livet pulserer, saa dér maa man virkelig hen, hvis man vil leve.

Men et Brev, som en Ven skriver til en Ven, er det dog ikke lige saa levende et Ord som det mundtlige? kan det ikke bevæge os lige saa dybt? Jeg tilstaar, at her ligger Sagen noget anderledes. Et saadant Brev ɔ: en direkte personlig Henvendelse er det Surrogat for det talte Ord, der ligger dette nærmest. Men et Surrogat er det dog! *Dickens* har et Par morsomme Brev-Figurer, om jeg saa maa sige: *Toots* i »Dombey og Søn«, der skriver Breve til sig selv, men han er jo ogsaa lidt til en Side, og saa naturligvis *Micawber*, der elsker at skrive Breve, saa han endogsaa skriver Breve til en Person, der sidder lige over for ham i samme Stue — og det smiler vi ad. Ak, men hvor ringe er Brevet i Sammenligning med den personlige Nærværelse! Hvor langt lettere mistydes Brevet end den mundtlige Forbindelse!

Hvor hurtigt bliver ikke Brevet selv til et Minde om det, der en Gang var Liv! Intet Surrogat, selv ikke Brevet, maa stilles paa lige Linie med Virkeligheden. Og i Forhold til al Skrift er den levende Tale Virkeligheden. Dér leves Livet, som er en Betingelse for al Skrift.

Og jeg mener altsaa virkelig, at Grundtvig her har faaet Øje for og væsentlig løst et Problem, som ikke eksisterede og ikke kunde eksistere før Bogtrykkerkunstens Opfindelse, men som saa ogsaa ganske vist blev til, og som stedse mere og mere om end dunkelt følтes med de voksende Bogdynger, der mere og mere flyttede Vægten fra det talte Ord til det trykte.

Men dermed fødtes saa naturligvis ogsaa et nyt Syn paa Menigheden og den hellige Skrift.

IX.

Skrift og Menighed.

Foruden Ordet »Læseverden« har vi et andet lige saa mærkeligt Ord, nemlig »Læseselskab«. Det mærkelige er, at disse »Selskaber« er noget af det mest uselskabelige, som tænkes kan. De bestaar jo i, at et vist Antal Mennesker bliver enige om at lade nogle Bøger passere i Rækkefølge fra den ene til den anden; man ser intet til hinanden, kender maaske ikke Spor til hinanden, og dog kaldes det et »Selskab«. Det er et morsomt Eksempel paa, at netop hvor Læsningen virker mest isolerende og antisocialt, der maa man dog i sin store Respekt for det trykte Ord indbilde sig, at man danner et Samfund! Men i en saadan Retning føres man jo, naar man vil bestemme Menighedens Væsen efter dens Forhold til den hellige Skrift. Hvis Skriften er Menighedens Livsgrund, saa maa jo Menigheden bestaa af dem, der paa en eller anden Maade er komne i Forhold til Biblen, saa det egenlig kristelig bestemmende bliver dette, om et Menneske tror paa og læser i den hellige Skrift. Heroverfor har Grundtvig formet den afgørende Grundsætning, at Menigheden er ikke et Læseselskab, men et Trossamfund. Den er ikke en nærmere begrænset Del af den saakaldte Læseverden, men noget ganske andet. Og det er let at se, at for Grundtvig

maatte hans nye Erkendelse af Forholdet mellem Ord og Skrift her have den mest indgribende Betydning.

Grundtvig havde været den mest afgjorte »Bibelkristen«, som tænkes kan. Der var jo, da han blev vakt til personlig Kristentro, intet andet Valg: for eller imod Biblen. Mellemstandpunktet: det rationalistiske, det, der, som han siger, flittigt brugte Akkommodationskammen til at kæmme Haar ned over Biblens klare Aasyn, var ham en Gru. Han maatte have et fast, urokkeligt Grundlag for sin Tro, og saa var der jo, som Forholdene laa, intet andet at vælge end den hele Bibel. Og saa gennemfører han det konsekvent: man maa tro paa hvert Ord, hvert Bogstav i Biblen; det er den mest absolute Kulsviertro, men anderledes gaar det ikke! Biblen er ham da kristelig set et og alt. Det er den, der udretter det hele! Saaledes siger han i en Præken fra 1813: »Vi er født ved Biblens Side, den talte til os, da vi endnu var spæde(!), før vi endnu kunde adskille dens Ord, den lyser Guds Fred og Velsignelse over os i den hellige Daab, den vinker, den kalder os daglig, og vil vi kun oplade Øre, Øje og Hjærte for dens Herlighed og Guddomstale, da er den vores, vores med al sin Trøst.« Eller følgende Udtalelse: »Det sande System, den sande Kirkebygning er Biblen, thi den er som Ordet aabenbaret i Kød, den er Kristi aandelige Legeme(!)! Han kalder altsaa dér Biblen for det, som efter Biblen selv Menigheden er. *Begtrup* har nu vist, at han efterhaanden nødes til at modificere dette sit absolute Standpunkt. Vel fastholder han til en Begyndelse Paastanden om Biblens absolute Troværdighed, men han føler dog, at det umulig kan gøres til Salighedsvilkaar at anse hver Sætning i Biblen for Guds Ord, og han arbejder da paa at finde den Bibelkærne, der kan tjene som et kort Udtryk for selve Evangeliet, kan gøre Tjeneste som Trosregel. Han skelner først mellem klare og dunkle Steder i Skriften. Men dernæst føres han til, først indenfor det gl. Test., at skelne mellem de forskellige Bøgers Værdi: Jesus har udtrykkelig henvist til Loven, Profeterne og Salmerne; de skal da tros paa Ordet; de øvrige, som er brugt af Frelseren og hans Apostle, skal tros i Tingene, og de øvrige betragtes som blot menneskelige Bøger. Men dermed var han jo dog inde paa et subjektivt Skøn, hvad ogsaa hans Modstander *H. C. Ørsted* lod ham høre. Imidlertid arbejder han videre, søger ogsaa at finde Evangeliets Kærne i

enkelte Skriftsteder (Joh. 3. 6.), men kommer saa til en helt ny Adskillelse indenfor Skriften, idet han deler dens Indhold i et dobbelt Vidnesbyrd, nemlig et guddommeligt og et menneskeligt. Det guddommelige Vidnesbyrd er da Jesu ordret anførte Taler. Resten er et troværdigt menneskeligt Vidnesbyrd af dem, der saa og hørte Herren fra Begyndelsen til hans Himmelfart. Paa dette Standpunkt stod han 1823. Alt dette viser, hvorledes Grundtvig arbejdede med Problemet. Det er ikke løse Indfald, det er en aarelang Grublen over, hvorledes man maa bestemme Grundlaget for den Kristnes Tro og Liv, naar man gaar ud fra den Sætning, at det er Biblen, hvorpaa alt her maa bygges. Men han føler det selv mere og mere tyngende og smerteligt i sin Præstegerning, at naar han prøver paa at gaa videre fra denne rent almindelige Grundsætning, at det er Biblen, der er Kristendommens Grund, saa føres han ud i Famlen og Usikkerhed; han maa jo saa dog selv danne sig en Opfattelse af, hvorledes det nærmere er at forstaa, og hvad Ret har han saa til at erklære sin Opfattelse for den eneste sande? Ja, han kan naturligvis selv som lærd Bibelteolog staa fast paa og hævde sin Anskuelse, men hvorledes skal det gaa med de smaa, de enfoldige, som jo ikke er i Stand til selv at danne sig en Anskuelse, men maa tage den paa andres Autoritet, f. Eks. den Præsts Autoritet, de ved Sognebaandet er bundne til — og de fleste af dem er jo Rationalister. Det er derfor saare betegnende, hvad han siger i »Den kristelige Børnelærdom«: »Jeg husker godt i hvilken Vaande jeg i mine første Præsteaar fandt mig stedt, naar jeg vilde lægge mine Konfirmander paa Hjærte, at de endelig, for deres Sjæls og Saligheds Skyld, maatte blive ved, hvad jeg har lært dem, uden at bryde sig om, hvad man enten paa Aandens eller Skriftens Vegne vilde indvende derimod, men at de dog ingenlunde maatte bygge deres Tro paa et syndigt, skrøbeligt og dødeligt Menneske som mig og mine Lige.« Forfølgelsen af de vakte paa Fyn gjorde netop denne Betegning for de smaa særlig brændende i ham, og han sysler, som hans efterladte Papirer viser, ivrigt med et stort Forsvarsskrift for Kristendommen. Men det vil ikke forme sig for ham. Alt imens kan man se af hans Prækener, at med hans i 1821 atter optagne Præstegerning, der jo paany nøder ham ud fra Bøgerne til den virkelige Verden, begynder han at pege paa Kirkeordet, paa Daaben og Nadveren,

og Trosbekendelsen kommer nu efterhaanden paa Tale. Dog formaar han stadig ikke at løsrive sig fra sit Bibelstade, og det er ejendommeligt at se, at han endnu saa sent som Efteraaret 1824 vender sig mod dem, der kalder Biblen et dødt Bogstav, altsaa netop hans egen Grundsætning efter 1825! »Kalder du end Guds Ord, som det staar skrevet, et dødt Bogstav, saa lær mig dog, hvad Livet og hvad Aanden er; eller kald dog kækt min Tale og Præken død og magtesløs; thi kan du, tør du ikke det, da har du gjort dig selv til Løgner ved at erklære Ordet, som det staar skrevet, for et dødt Bogstav, der stred mod Aanden; thi det er vitterligt, at paa dette Guds skrevne Ord grunder og bygger jeg al min Tro, mit Haab og min Præken, og er der noget Liv, nogen Aand, nogen Kraft i min Tale, da er den unægtelig udsprunget af, hvad Verdens Visdom kalder det døde Bogstav, den krasse, aandløse Bibelfortolkning.« Ja, endnu 24. Juli 1825 erklærer han, at det eneste Middel, som enfoldige Kristne har til at kende den falske Kristendom fra den sande og vogte sig for disse Ulve i Faareklæder, der siger, at deres Kristendom er den eneste sande, skønt de bortfortolker alle de store bibelske Sandheder, er dette at læse flittigt i deres Bibel. Men faa Dage efter er det saa, at Lyset kommer, og han gør det store Skridt fra Biblen over til Menigheden, som førte til »Kirkens Genmæle.«

Jeg kan ikke tro andet, end at dette Gennembrud er sket paa den Maade, at det er Tanken om Pennens Dødhed i Forhold til Livet og den levende Tale, der er brudt igennem det Gærde, hvormed han i sin Ærbødighed for Biblen, der jo stadig stod for ham som Troens Grund, søgte at holde denne udenfor den Lov, som ellers gjaldt alle skrevne Ord. Det mener jeg, kan sluttes af den Fremstilling, som han selv har givet Aaret efter i Afhandlingen »Om den sande Kristendom og Kristendommens Sandhed«. Her siger han, at han som Skriftklog af den lutherske Skole havde sat sig fast i Hovedet, at det store, alle falske Kristne beskæmmende Vidnesbyrd nødvendig maatte findes i Skriften. Saa ledte han dér med al Flid, og vel var det en velsignet Ting, at han saaledes lærte at kende sin Bibel ud og ind; men det, han søgte, fandt han ikke; og saa havde han jo kun sin egen Bibellæsning og Skriftklogskab at sætte op mod Rationalisternes. Men dette hans Vidnesbyrd var jo overfor Rationalisternes kun

som et mod Tusinde. Og han kommer saa med en Ytring, som viser, at han senere blev klar over, at det, der var i Vejen, var netop dette, at han ikke gennemførte sit Princip om al Skrifts Dødhed paa Biblen. Han siger nemlig: »Det faldt mig altsaa ikke ind, at det *nødvendig maa gaa med Biblen som med enhver Bog, man læser*, at man læser, som man er, og forstaar, som man har Forstand til, at hvad man ikke synes om, det springer man over eller skriver det, hvis man har nogen Agtelse for Skribenten, paa Tidens, Sprogets, Afskriverens og, læser man Bogen i Oversættelse, paa Oversætterens Regning.« Af denne Udtalelse følger jo, at først da han stillede Biblen ind under den Lov, der gælder for alt, hvad der er skrevet eller trykt, Loven om Pennens Afmagt i Forhold til Ordet, naaede han frem til sit nye Syn, thi da *maatte* han finde Svaret paa sit Spørgsmaal andetsteds end i Biblen. Det er det ene. Men der er ogsaa et andet Motiv, som nøder ham til at opgive at søge det afgørende Vidnesbyrd i Skriften, og det er dette, at det bliver ham klart, at *hvis* Skriften var den kristne Menigheds Trosregel, saa vilde Vantroen nu, da næsten alle Skriftkloge hyldede den, have et langt stærkere og gyldigere Vidnesbyrd end Troen, som kun nogle enkelte Skriftkloge bevidnede. Og saa bryder det endelig igennem. Herom hedder det saaledes: »Endelig hviskede en god Engel til mig: *hvi leder du om den levende hos de døde?*« Denne Udtalelse lægger jeg den største Vægt paa. Thi den viser, hvor Løftestangen er til det nye Syn. At søge Livet i Biblen, altsaa i Bøger, er at søge det i de dødes Rige. Det kan aldrig findes dér. Saa løfter han da omsider sit Hoved op fra Bogen. Da besinder han sig paa, at han hører jo da selv ikke til Bogen, men til Menigheden; den og ikke Bogen er jo da Kristi Legeme — og saa er det, Englen hvisker til ham: Er du en Lærer i Israel og ved ikke, hvor du skal finde de Kristne, naar du vil høre deres Vidnesbyrd om, hvad de tror? Hvorledes kan du døbe Børn, naar du ikke har lært at faa dem, der vil bære dem, til at sige Ja, saa Fadderne kan høre det! — Eller, som han siger det i »Kirkespejl«: »Da slog det mig i et velsignet Øjeblik, at det mageløse Vidnesbyrd, jeg saa møjsommelig ledte om i hele Aandens Verden, det gennemlød som en Himmelrøst hele Tiden og Kristenheden i den apostolske Trosbekendelse ved Daaben. Hermed var for mig Lyset tændt og Lodden kastet.«.

Hvad der her skete, var for Grundtvig selv ikke mindre end en Revolution. I 15 Aar, fra 1810—25, har han, først med sin Vækkelses vældige Kraft, bundet sig til og kæmpet for det ortodoks-lutherske Bibelsyn, næsten alene, som »Biblens ensomme Kæmpe«, selv bekæmpet og foragtet som Sværmer og Fanatiker af saa godt som alle; har dernæst under sin ensomme Kamp mer og mer følt Livet svinde og Kræfterne mattes, indtil atter paa en forunderlig Maade hans Haab oplives; der tændes et Ny, der bryder frem for ham en straalende Nytaarsmorgen med de rigeste Forjættelser. Det er jo det mærkelige og vidunderlige, at dette poetiske Gennembrud i »Nyaarsmorgen« er sket før hans kirkelige Gennembrud i 1825. Hvad betyder det? Det betyder, at det er som Skjald, han gør sin store Gerning. Det er den digteriske Inspiration, der, naar den falder i et religiøst bevæget Sind, opløfter Sjælen til høje Himmelsyner og fører den derhen, hvor den ivrigste Forsken i Bøgerne aldrig vilde føre den. Nyaarsmorgen viser os, at han føler sig dunkelt, men stærkt bevæget, som Aandens Redskab. Og saa bryder da Lyset omsider igennem; det er virkelig, som vaagner han op af en lang, urolig Slummer i Drømmens døde Skyggeverden og finder sig selv, midt i det virkelige Liv, ser sig selv som den, der jo da *er* ført ind gennem Døren til Guds Rige og er paa Vejen til de levendes Land.

Og jeg bruger med velberaad Hu dette Udtryk. Thi det er jo Titlen paa et af Grundtvigs herligste og mest beaandede Digte. Det er, efter hvad der meddeles i Udgaven af de poetiske Skrifter (V. 283) aldeles sikkert, at det er skrevet i 1824. Det staar absolut paa Højde med Nyaarsmorgen fra samme Aar og maa nævnes sammen med dette. Det er et ganske forunderligt Vidnesbyrd om, hvor højt Grundtvigs Haab har løftet sig i dette mærkelig frodige Aar, hvorledes han da har haft de rigeste Stunder, da Livet har løftet ham langt over Bøgernes Skyggeverden, ind i de saligste Drømme; Drømme ganske vist, men dog Drømme om en Virkelighed, der er blevet Menneskenes Børn tilgængelig. Han begyndte med at sige, at han kender det Land, som alle Aander længes efter at gæste (V. 1—3), længe var det kun en flygtig Drøm (V. 4—6), men saa blev Drømmen til Virkelighed; Guds Kærlighed viser os det bag Afgrundsdybet og fører os derind. Det maa læses i sin Helhed:

Jeg kender et Land
hvor Haaret ej graaner og Tid har ej Tand,
hvor Solen ej brænder, og Bølgen ej slaar,
hvor Høsten omfavner den blomstrende Vaar,
hvor Aften og Morgen gaa altid i Dans
med Middagens Glans.

O, dejlige Land,
hvor Glasset ej rinder med Taarer som Sand,
hvor intet man savner, som Ønske er værd,
hvor *det* ikkun fattes, som smertede her!
hvert Menneske søger med Længsel i Bryst
din smilende Kyst.

Forjættede Land!
Du hilses i Morgenens spejlklare Strand,
naar Barnet mon skue din Skygge fuld skøn
og drømmer, du findes, hvor Skoven er grøn,
hvor Barnet kan dele med Blomster og Siv
sit Smil og sit Liv. —

O, flygtede Drøm
om Evighedsøen i Tidernes Strøm,
om Templet for Glæden i Taarernes Dal,
om Halvgudelivet i Dødningesal!
Med dig fra de fleste henfarer paa Stand
de levendes Land.

O, skuffende Drøm!
Du skinnende Boble paa Tidernes Strøm!
forgæves dig Skjalden, med Mund og med Pen,
af glimrende Skygger vil skabe igen,
naar Skyggen er ligest, da hulke de smaa,
som stirre derpaa.

Fortryllende Drøm
om Evigheds-Perlen i Tidernes Strøm!
Du gækker de arme, der søge omsonst,
hvad Hjærtet begærer, i Billed og Kunst,
saa varigst de kalde, hvad sikkert forgaar
som Timer og Aar. —

O, Kærligheds Aand!
Lad barnlig mig kysse din straalende Haand,
som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld
og rører vort Øje med Fingre som Guld,
saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand
det dejlige Land.

O, himmelske Navn,
som aabner for vores din hellige Favn,
saa Aanden usmittet kan røre ved Støv
og levendegøre det visnede Løv!
O, lad mig nedknæle saa dybt i mit Ler,
at Gud mig kun ser!

O, Vidundertro,
som slaar over Dybet den hvælvede Bro,
der Isgangen trodser i buldrende Strand,
fra Dødningehjem til de levendes Land!
Sid lavere hos mig, du højbaarne Gæst,
det huger dig bedst.

Letvingede Haab
Gudbroder, genfødt i den hellige Daab!
For Rejserne mange til Landet bag Hav
for Tidender gode, for Trøsten, du gav,
lad saa mig dig takke, at Glæde jeg ser,
naar Haab er ej mer.

O, Kærlighed selv!
Du rolige Kilde for Kræfternes Elv!
Han kalder dig Fader, som løser vort Baand,
al Livskraft i Sjælen er Gnist af din Aand;
dit Rige er dér, hvor man Død byder Trods;
det kommer til os!

Vor Fader saa huld!
Du gerne vil trone i Templet af Muld
som Aanden opbygger i Midlerens Navn
med rygende Alter i Menneskefavn,
med Himmellys-Bolig af Gnisten i Løn
til dig og din Søn.

O, Kristelighed!
Du skænker vort Hjærte, hvad Verden ej ved;
hvad svagt vi kun skimte, mens Øjet er blaat,
det lever dog i os, det føle vi godt;
mit Land, siger Livet, er Himmel og Jord,
hvor Kærlighed bor.

Her nævnes Troen og Daaben jo, og vi forstaar, at alt er lagt til Rette for den Oplevelse, der skulde løfte Grundtvig selv helt ud af de dødes Rige i Bøgerne til de levendes Land i Guds Menighed.

Og naar vi nu skal søge at gøre nærmere Rede for den Løs-

ning, han nu efter mange Kampe og lang Grublen kom til i et benaadet Øjeblik, saa maa vi altsaa tage vort Udgangspunkt i hans principielle Adskillelse mellem Ord og Skrift. Det er da klart, at naar Biblen som Bog nødvendig maa være sekundær i Forhold til det levende Ord, som den afspejler og betegner, saa maa den skydes til Side, naar det gælder Spørgsmaalet om Grundvolden for den Virkelighed, vi som kristne holder os til og lever i. Afbilledet kan da ikke bære Virkeligheden; det, der selv er Livets Produkt, kan ikke være det, der skaber Livet. Kort sagt, jeg maa da gaa fra Bøgernes Verden til Livet selv.

Hvor findes da Livet hernede paa Jord? Det naturlige Liv findes hos os alle, men det Liv, hvorom det her drejer sig, det findes kun hos en Del af Menneskene, nemlig dem, der tilsammen danner den kristne Menighed. Her strømmer der et særligt Liv, mere eller mindre stærkt, her virker der en særlig Aand, Guds Helligaand, og det Liv, der her leves, det leves i Tro paa ham, der giver Livet, i Haab om, at han vil føre det til Sejr i mig og i Verden, og i Kærlighed, der er Kilden til Livet, og saa at sige det Leje, hvori Strømmen gaar.

Denne Menighed har efterladt sig mange Skrifter. Men taler den ikke ogsaa? Har den ikke et Ord til mig om, hvad det er for en Tro, den lever paa og kalder alle Mennesker til? Jo, det er netop det, den har. Her er det, det begynder at lysne. Du ser det jo for dine Øjne, hvorledes den fører de smaa til Daaben. Her aflægger den et levende mundtligt Vidnesbyrd om sin Tro og sit Liv direkte til hver enkelt, der døbes. Her er det ikke noget enkelt Menneske, der med sin Lærdom og sine Anskuelser staar til Ansvar for Bekendelsen; nej, det er Menigheden selv, der staar til Ansvar for Ordet, der lyder ved Daaben. Hvor kunde jeg dog et eneste Øjeblik søge Herren selv i de skrevne Bogstavlabyrinter, hvor jeg dog højst kan finde hans Billede! Se, her er han jo selv lyslevende til Stede. Hvor skulde han vel være uden midt i den Menighed, der lever af hans Liv? Det er det store Skridt, han nu som Kristen gør, fra Dødningehjem til de levendes Land.

At det forholder sig saaledes; at Grundtvig virkelig har levet i den Tro, at det i Virkeligheden var af Bogen, af Biblen, at Menigheden hentede den Jesus, som skulde være dens levende Grundvold, og at han derfor maatte blive borte for dem, der

omsider kom til at forstaa, at i døde Bøger kan dog den levende Frelser umuligt være, det viser os først og fremmest det nu ret bekendte dejlige Digt: »Jesus, hvor er du dog henne.« Dér har vi vistnok den smukkeste Fremstilling af Grundtvigs kirkelige Syn og dets Tilblivelse. Desværre har jeg ikke kunnet finde, naar det er skrevet, men det er i alle Tilfælde før 1837. Det store Spørgsmaal stilles straks: Hvor er Jesus?

Jesus, hvor er du dog henne?
Hjærtet søger dig omsonst,
selv hvor dig Apostelpenne
tegned af med himmelsk Kunst,
som du gik og stod hernede,
nem at finde, god at bede,
trofast Ven og Taler sød,
Herre over Liv og Død.

Du har jo lovet, du vil være hos dine alle Dage, men hvor *er* du da *nu*? Vel er det sagt os: leder kun, saa skal I finde, men ak, jeg fandt jo kun dit Spor! Naar jeg bekender dit Navn, vender Verden mig spodsk Ryggen og spørger: hvor *er nu* din Gud?

Har du ham i Guddoms-Fylden?
Staar han i din Bog paa Hylden?
Taler dér han himmelsk sødt?
Blæser dér han Liv i dødt?

Ja, jeg mindes nok at have hørt af fromme Kvinder, at du har mødt dem paa deres Kirkevej og i det dunkle Bedekammer, og selv mindes jeg dunkelt sødt, at du har mødt mig som lille, og der gaar jo en dejlig Saga om, at du i de 40 Dage mødtes med dine, gik gennem lukte Døre, bød lydt Guds Fred i Kredsen og kendtes, da du brød Brødet; men nu tykkes det mig kun en sværmerisk Fabel:

Og vil jeg paa Bogstav bygge,
jeg omfavner kun din Skygge,
soleklar og englefrom,
men for Hjærtet tavs og tom,

men saa udbryder han:

Engel ved min højre Side,
hvorfor skænder du saa smaat?
Hvad er det, jeg selv kan vide,
naar jeg tror paa Kirkens Drot?

Hvad var det, han selv mig sagde,
da han Hænder paa mig lagde?
Hvad er det, han selv har sagt,
da med ham jeg gik i Pagt?

Ja, med dette Ord, Pagt, gaar Lyset op for mig; nu véd jeg, hvor og naar du var til Stede; du lagde jo selv din Haand paa mit Hoved:

Grant jeg ved nu, hvad du sagde,
hvor jeg døbtes med dit Ord,
hvor du bød mig til dit Bord.

Endnu en Gang vender han tilbage til Modsætningen mellem Ord og Skrift. Aanden bor ikke i Bøger, Skriften er kun Skygge, medens Lyd er Ordets Legeme. Det var Børns og Kvinders Lykke, at de tog dig paa Ordet, men det var vores Skam og Skade, at vi ligesom lukkede Munden paa Jesus med vore Bogblade, saa vi ikke hørte hans Guddomsrøst og derfor savnede Liv og Trøst. Men

nu staar Sjælen op af Døde,
for os lyser Kristus nu,
daglig kan vi Herren møde,
kommende hans Røst i Hu,
og naar Klokken ringer sammen
dybt vi føle da med Gammen,
Jesus er, hvor to og tre
tro, hvad kun Guds Engle se.

Jesus, ja, nu har jeg vundet,
du er min, og jeg er din,
nu har jeg din Bolig fundet
mellem os saa favr og fin;
du er med os alle Dage,
naar vi dig paa Ordet tage,
som det lever, Død til Trods,
som det lyder, sagt til os.

Saaledes ser vi altsaa, at Grundtvig omsider har gjort det store Skridt, som betyder et helt nyt Kirkesyn, idet han har flyttet sig over paa den anden Side af den Kløft, der skiller Biblen som Bog fra den Virkelighed, hvis Afskygning, Afspejling den er. Men inden jeg nu gaar videre i Udviklingen af Grundtvigs Kirkesyn, vilde jeg gerne først prøve at fremstille, hvorledes han fra sit nye Stade i Menigheden ser tilbage paa den Skrift,

han for saa vidt har forladt, som han har indset, at det ikke er i den, han kan finde Virkeligheden. Saa meget bliver ham da umiddelbart klart, at den gamle lutherske Paastand, at Skriften er ikke blot Grundlaget for Læren, men ogsaa Grundvolden for Troen, den maa opgives. Livet kan ikke bygges paa det døde, Virkeligheden ikke paa dens Skygge, Troen maa have sin levende Grund i Virkeligheden selv; og naar nu en Gang det Skridt er taget, at det maa være Menigheden, der bliver det omfattende Udtryk for den Virkelighed, som Skriften kun er en Afspejling af, saa maa altsaa Troens Grund søges dér. Men det andet, at Skriften bliver Grundlaget for Læren, det fastholdes. Her møder vi da den næste Konsekvens af Grundtvigs afgørende Skridt: det gaar op for ham, at der maa skelnes skarpt mellem Kirken og »Skolen«, eller hvad der praktisk er det samme, mellem Tro og Lære. Biblen hører ikke med til Kirkebegrebet som saadant, ɔ: man kan tænke sig Menigheden uden Skriften; den nye Pagts Menighed er jo i hvert Fald ældre end den ny Pagts Skrift og har altsaa eksisteret en Tid uden denne. Deraf følger ikke, at Kirken i det lange Løb kunde undvære Skriften. Kirken trænger til Skriften, fordi den trænger til en *Kirkeskole* ɔ: et Sted, hvor de Tanker, som Mennesker tænker om og ud fra den levende Virkelighed, som de i Menigheden lever med, kan gennemtænkes og prøves efter deres Sandhed og Lødighed; kun for saa vidt hører Biblen med til Menigheden, den er Grundlaget for Læren. Hermed er det da virkelig lykkedes Grundtvig at bryde med den falske Opfattelse, som gennem *Melankton* satte sig fast i den lutherske Kirke, nemlig at Kirken var at sammenligne med en Skole, hvor Lærerne skulde udvikle og fremsætte den sande Lære for de umyndige og af dem altsaa fuldstændig afhængige Elever. I sig selv et stort Fremskridt! Nu kan Teologerne strides om Skriften, baade om dens Beskaffenhed, de enkelte Bøgers Ægthed og Troværdighed osv., og om Skriftens Lære uden at disse Stridigheder og Tvivlsmaal behøver at rokke Menigheden det allermindste, da den hviler paa en helt anden Grundvold. Hvilken uhyre Frigørelse! Nu er det, Grundtvig formulerer den i Virkeligheden epokegørende Sætning, at *Teologien har Dogmer, men Kirken som saadan har ingen.* Her maa Forskningen altsaa have den frieste Bane; kun hvis den — hvad den imidlertid umulig for Alvor kan tænke paa, hvis den er sig selv og sin Stilling

bevidst — vilde vende sig mod Menigheden selv, maa Menigheden vise den tilbage — egentlig ikke saaledes, at den dømmer dens Resultater, men saaledes, at den overhovedet maa erklære Teologien for inkompetent til med sine Midler at rette ved den Virkelighed, som Menigheden véd sig at være og at eje.

Men betyder ikke dette Syn en saadan Nedværdigelse af Biblen, at den hjemfalder til de troendes Ligegyldighed, saa man ikke mere læser den, ikke mere bryder sig om den? Grundtvig er selv opmærksom paa Muligheden af dette Konsekvensmageri og tager det op til Behandling. Utallige Gange er han baade i Prosa og paa Vers kommet tilbage til Spørgsmaalet om Skriften. Saaledes siger han meget skarpt og bestemt, at »naar man vil gøre det til min Paastand, at fordi Daabspagten, Kristendommens Grundudtryk, i Henseende til sin Gyldighed er aldeles uafhængig af Apostelskriften, derfor skulde Apostelskriften heller ikke have noget med Daabspagten at gøre, enten til dens Bekræftelse, Oplysning eller Forklaring, saa tager man sin egen Paastand og gør til min, uagtet jeg med al Flid har søgt at vise, at Apostelskriften helt igennem forudsætter netop denne vor Daabspagt og Trosbekendelse og bekræfter dens apostelige Ægthed, ligesom at den samme Apostelskrift bidrager saa usigelig meget til Daabspagtens Oplysning og rette kristelige Forklaring, at vi dertil maa finde den uundværlig.« Allerede i Afhandlingen om den sande Kristendom og Kristendommens Sandhed er han opmærksom paa Faren; han siger, at vel var det nødvendigt, at det rette Forhold mellem Skrift og Ord blev opklaret netop i vor skriftkloge Tid, da det ellers vilde endt med, at vor aandelige Rigdom: vor Tro, vor Kraft, vort Haab, vor Kærlighed, vort Liv og vort Lys var kun til paa Papiret; men han ser godt, at hvad han derom skriver, kunde ved en ikke mindre sørgelig end latterlig Misbrug blive Kilden til et forargeligt Ord om Skriften. Og derfor maa han, hvis han vil være uskyldig i, hvad han saaledes forudser, baade mundtlig og skriftlig aabenbare Skriftens Rigdom og advare alle kristelige Lærere mod Slangen, der altid lurer ved Kundskabstræet og frister til Hovmod. Og derfor hævder han, at selv om han alvorlig maa indskærpe, at Biblen som Bog ingenlunde er væsentlig forskellig fra andre Bøger og undtaget fra den Dødhed og Afmagt, der er fælles for al Bogstavskrift som Ordets blotte Tegn og Skygge, saa maa vi dog lige

saa alvorlig understrege, at Biblen som et Værk af Aanden over alle Aander, ogsaa er en Bog over alle Bøger, og det saa vel i Henseende til Liv og Kraft som til Lys og Visdom. Selv om Skriften ikke har noget med Genfødelsen at gøre, som sker ved Daaben, saa er den derfor ikke overflødig, thi der kan være tusind Ting nødvendige til dette Livs Opholdelse, Vækst og Udvikling, som var aldeles overflødige ved dets Begyndelse. Og selv om den nu umulig uden troende Lærere og særdeles udrustede Tolke kunde blive til det store Redskab, den skulde være, til Livsnæring og fremskridende Oplysning i den kristelige Menighed, saa var det dog ingen Ufuldkommenhed, at den trænger til begge Dele, da den aabenbar er derpaa beregnet, vidner selv derom . . . Og har nu Biblen, selv i det Tidsrum, da den blev brugt saa bagvendt og forsvaret saa aandløst, virket usigeligt meget til Troens Bestyrkelse og de troendes Oplysning, da har den unægtelig selv paa det klareste bevidnet, at den hører Herren til og er et Mesterværk af hans Aand, hvis Tanker og Veje er saa højt over vore, som Himlen er over Jorden . . . Saa vist derfor som Bibelstaven kun da gør store, forbavsende Jærtegn, naar den ses i sit rette Lys og man ej tilskriver den, men Guds Aand og Guds Ord, de Blomster og Frugter, som udspringer paa den i Tabernaklet, ligesaa vist er selv den stiveste Tro paa Biblens Bogstav langt foreneligere med levende Tro og Menighedens Tarv end den mystiske Selvklogskab, der fornemt hæver sig over Skriften.« Derfor binder han, saa stærkt han kan, den kristelige Lære-Stand til Skriften; den skal grunde paa Skriften Dag og Nat. Derfor kan han vedblivende tale om »Skriftens Guddommelighed«, og idet han saa i denne Sammenhæng kommer til at nævne *Luther*, siger han, at for en profetiserende Præst som Luther bliver Skriften nødvendig straks en Guldgrube, et Lyshav, en Livskilde, et Orakel over Cherubim, og alt, hvad Aand, Ord og Skrift sammensmæltede kan være. Og saa gælder det da, at

Skriften læst med Øjne vaade,
Herrens Bog, med Barnetro,
den er rig paa Lys og Naade,
den er fuld af Fred og Ro —
her som hist i Blomsterhaven,
sidder hos Guds Ord i Graven
Englevagt med Himmelnyn.

og i et af sine dybeste Læredigte (»Dødninggud er ej vor Drot«) udtrykker han Tanken om Skriftens Betydning med et andet Billede end det, han ellers sædvanlig bruger, naar han siger, at Ordet ligger Lig i Skriften, idet han nemlig her sammenligner det levende, mundtlige Ord med Klokken, der ringer sine Toner lydelig ud, mens Malmen, hvoraf Klokken støbes, jo maa hentes op af Gruben; en saadan Malmgrube er Skriften, men saalænge Malmen ligger dernede i Gruben, kan den jo ikke ringe Mennesker til Kirke.

Altsaa, har man ad anden Vej faaet Aanden og Livet (modsat de boglærde, der »sætter sig haardnakket fast i den Indbildning, at det er ved Ransagelsen af en eller anden Bogstavskrift, at de har fundet eller finder dog en af Dagene det evige Liv, og at hvis de ulærde og ustuderede kan faa lidt Del i det evige Liv, da er det ene ved at tro paa de skriftkloge og lære deres Bogstavtro og Tankegang udenad), saa kan man have saare megen baade Nytte og Nydelse af gode Bøger, som — og her gør han en meget aandrig Bemærkning — *netop fordi de er døde Ting, kan trodse Døden* og kan være baade de varigste og de sikreste Mindesmærker om Menneskelivet i den forbigangne Tid. Nu har Vorherre begavet os med to mageløse Bøger og derved givet os til Kende, at han vilde have baade Boglæsning og Boglærdom eller Skriftklogskab hos sit Folk paa Jorden; det gale er kun, naar man i Stedet for af Skriften at lade sig drive til ham, som har Livet at meddele, vilde med Skriften gøre ham overflødig. Derfor maatte han vel som Luthers ægte Barn lade de Paastande falde, som han fandt uforenelige med Sandheden om Gudsordet og den Helligaand, og han gjorde det med Glæde, fordi Tiden havde vist, at de uforsvarlige Paastande om Skriften som Trosgrund og Trosregel kun forvirrede Menighedens Tankegang og gjorde den enten overtroisk eller tvivlraadig, enten lunken eller voldsom, altid aandløs og hartad livløs. Men til hvad Nytte er saa den hellige Skrift for Menigheden, naar den hverken er Trosgrund eller Trosregel? »det er det Spørgsmaal, hvormed Bogormene plager os, og skønt vi ikke skylder dem andet Svar end, at det maa Vorherre vide, og det maa Tiden vise, naar Skriften ikke længere er Menigmand til mere Skade end Gavn og bliver benyttet i Herrens Aand og ved hans Lys«, saa vil han dog gerne sige derom, hvad han formaar. Og han hævder

da atter dette, at Gudsfolkets Skriftkloge til alle Tider behøver den hellige Skrift for at være sunde i Lærdommen, da det i mange Tilfælde kun er ved Hjælp af den, at de kan skelne mellem den Helligaands og deres egen Aands og andre vildfarende Aanders Indskydelser. Men egentlig gælder dette kun det nye Testament og atter her i Grunden kun Apostelbrevene og Herrens Taler hos Evangelisterne. Men det gamle Testament? Ja, herom gør han den aandfulde Bemærkning, at det skal betragtes som det gamle Menneskes Historie i sine bedste Klæder og i sit højeste Forhold, sit Forhold til Gud og Næsten, baade efter Loven og efter Naaden. Naturligvis bliver det ny Testament det nye Menneskes Historie, hvortil han saa knytter nogle Bemærkninger, vi ikke her kan følge videre.

Gang paa Gang kommer Grundtvig i sin Digtning ind paa Spørgsmaalet om Skriften. Saaledes hedder det, at »Granskning i Skriften tjener til Rustning, men er ej Bedriften«; alt, hvad en synlig Haand kan gøre, er »tro paa Mundens Vegne Gudsordet at betegne.« Den er »en Tegning ren med Pen og Blæk, som har paa Jord ej Lige.« Og videre:

Den Tegning er os dyrebar,
for den paa Jord afbilder,
alt, hvad vi i Guds Rige har
af begge Naadens Kilder.

I det mærkelige Digt: »Lyset og Livet er Tvillinger bolde« lægger han Vægt paa, at Ordet og Skriften maa ikke skilles: »Aanden som et bruger Røsten og Skriften; læse og skrive med Livet for Øje, det lærer Præster paa Bibelens Vej.«

Han kalder den i et Digt fra 1856:

Bogen over Bøger alle,
Bøger med Støvfingre gjort,
Runeskrift af Mesterskjalde,
som stod Vagt ved Himlens Port,
forudsaa, hvad vore Sjæle
lede om og pønse paa,
og gav ham sit Eftermæle,
for hvis Domstol vi skal staa.

Om det Underværk fra Blade,
gaadefuldt som Løv i Lund,
hvor sig Himlens Fugle glade
Rede gør i allen Stund,

ingen Skjald for højt kan sjunge,
ingen Tanke er for dyb — —

og glimrende siger han i Digtet »Folke-Aand«, at Aanden vil, at hans Værk ɔ: Skriften skal prise ham og sin Mester: ej forguder han sin Skrift, men *gør klar den med Bedrift*

Saa med Aandens Vid og Sans,
Gylden-Skriften, ret fortolket,
paa sig selv ej kaster Glans,
men paa Kongen og paa Folket,
sætter, naar vort Liv fornys,
sig i Skygge, det i Lys;

og derfor, lad kun det sprænglærde Lag ophøje Pennen og sig selv, som om de til Dommedag var Stenen i Guds Forsyns Øje:

Glimmer kun er dødfødt Glans,
Liv og Fred er Aandens *S*ans.

I et langt Digt: »Den levende Røst« siges der om Skriften, at den er »Guds Mærketegn«, der sættes til, hvad der udrettes, i Guld-Runer paa Blad; og det hedder, at Bogen kom bagefter »i tvangløse Hefter« i Tungernes Spor. I det hele drøftes i dette Læredigt Spørgsmaalet udførligt. Præker, spørger han, Skriften nu for Jøder og Græker, skønt den blev skrevet just med deres Haand? Vel er den herlig:

Til os kom afrundet,
inddelt og indbundet
den Bøgernes Bog,
som Engle ransage,
Guds Bog uden Mage
paa Menneskesprog;

og med et nyt Billede siger han, at

for os er Skrifttegnet,
Talsmanden tilegnet,
hans Fotografi,
hans Digten og Tragten,
Røst-Tonen, Ord-Takten
sig spejler deri,

men mer kan der heller ikke siges. Dens Pen er giort med Englevinger. Den kaldes i et Digt om »Bøgernes Bog« (fra 1839) for en Dagbog, som Aanden har givet os:

Saa har du os givet
i Skriften saa prud
en Dagbog for Livet
paa Jorden i Gud,
og over Guds Rige
et Landkort tillige,
som aldrig slaar fejl.

Kun din er Bedriften
med levende Røst,
men din er og Skriften
til Lærdom og Trøst;
saa, hvor den ej skattes
saa sikkert du fattes,
som hvor den er alt;

den er en Tegning af Guddommens Haand, en Tegning af vort rette Stamtræ, og dejligt hedder det:

Stadig du peger paa Sandhed og Ret,
aftegner Taaren, som Naaden har grædt.

Hvor derfor Biblen ikke er Præsternes daglige Haandbog og uskatterlige Jordebog over Kirkegodset, siger han med et nyt Billede, endsige da, hvor den lægges paa Hylden og laases for Menigheden, der er Troen død og Aanden opgivet, saa dér er Bedehuset blevet til en aaben Begravelse.

Lad mig dog endnu, i Betragtning af Sagens Vigtighed, meddele to udførlige Udtalelser af Grundtvig; den ene fra 1830, den anden fra 1842. Den første lyder saaledes:

»Selv kan Biblen ikke gøre sig gældende, thi den er hverken en Gud eller et Menneske eller en Aand, men kun en Bog, altsaa en død Ting, der ikke ved af sig selv at sige, og maa lige saa vel aandelig som legemlig lade sig behandle efter Tykke af Menneskene, saa, naar vi taler om Biblen, som om den kunde tænke og tale og gøre Mirakler, da er det netop en Levning af Middelalderens Overtro, og er det end ikke saa iøjnefaldende latterligt, som hvad de gamle Præster og Munke fortalte om deres talende og grædende og frelsende Mariebilleder, og om alle de Mirakler, som skete ved Herrens og ved Apostlenes haandgribelige Efterladenskab (Relikvier), saa er det dog i Grunden hverken kristeligere eller klogere, men netop det samme.

Naar vi derimod indskrænker vore Lovtaler over Biblen til,

hvad der med Rette kan siges om den ypperste Bog i Verden, der hverken har fundet sin Mage, eller fundet noget i sit Slags, der paa mindste Maade kunde maale sig med den, da kan vi aldrig fejle i at løfte en Bog til Skyerne, der saa vist som Kristus sidder ved Guds højre Haand, er fuld af himmelsk Visdom, ja, er det uudtømmelige Forraadskammer, hvoraf den Helligaand, som levende besjæler Menigheden, uddeler til enhver, hvad de behøver, og hvoraf han lærer det nye Testamentes indviede Tjenere, som Skriftkloge oplærte til Guds Rige, at tage baade nyt og gammelt til Kirkens Oplysning og Opbyggelse.«

Den anden lyder i al sin Korthed saaledes: »Saalidt som jeg tør tillægge Apostelskriften de Egenskaber, den selv fralægger sig, til at være enten Kirkens Grundvold eller Livskilde, saa bestemt antager jeg den for alt, hvad den vil være: en mageløs og lydeløs Lærebog i Kirkeskolen om de Ting, der hører til Guds Rige.«

Saaledes viser han Gang paa Gang, at selv om Skriften bliver draget ned fra den Højde, hvorpaa Bogstavforgudelsen har stillet den, mod Skriftens egen Vilje, saa at sige, saa kan den indenfor hans Kirkesyn med Lethed finde sin fuldgyldige og nødvendige Plads. Men den første Plads faar den ikke mere:

> Vi forstod halvkvæden Vise,
> fandt i Kirken brat Guds Ord,
> fatted Mod til højt at prise,
> hvad kun Barnehjærtet tror,
> fandt i Ordet, som det lyder,
> alt, hvad Skriften kun betyder,
> evigt nok at kvæde om.

Saaledes er der ogsaa her en Arv at løfte. Maa vi end følge Grundtvig i den Grundbetragtning af Skriften, som nødvendig følger af hans Syn paa Forholdet mellem Ord og Skrift, saa maa vi ogsaa med ham bestræbe os for at vise, hvorledes Skriften, naar den saaledes sættes paa sin rette Plads indenfor Menigheden, dog derfor ikke mister det mindste af sin praktiske Betydning til Menighedens og den enkeltes Opbyggelse. Og her er der sikkert endnu et positivt Arbejde at udføre. Skriftens Rigdom og enestaaende Herlighed maa ikke ligesom stilles i Skygge, men skal netop ud fra det rette Syn faa sit sande Lys.

Og jeg vil da slutte med et Vers af den vidunderlige Sang: »Lyslevende fra Himmerig«:

Lyslevende, trods hvert et Nej,
hans Røst stod op af Døde
og baner over Bjerge Vej
sig nu som Morgenrøde,
forgylder op hver Runeskrift
og vækker op til ny Bedrift
hans hele Folkeskare
og lyser Fred ved Korsets Fod,
ved Livets Træ og Livets Flod
med Toner himmelklare.

X

Kirkesynet.

Vi har nu set, hvorledes Grundtvig følgerigtigt gjorde den klare og bestemte Adskillelse mellem Kirken og Skolen, fjærnede Skriften og Teologien fra selve Kirkens Begreb som saadan og flyttede den over i Skolen. Naturligvis hører Skriften med til Kirkegodset. Men det grundvigtige er just at indse, at man finder ikke Kirken i Skriften, men omvendt: man finder Skriften i Kirken; Skriften er Menighedens Ejendom. Selvfølgelig er Menigheden ikke bygget paa nogen Bogstavskrift; det er, som vi saa, i Virkeligheden en utænkelig Forestilling; men den ligger opslaaet paa Altret i Menighedens aandelige Hus. Men for nu at se, hvorledes Grundtvig yderligere udvikler og befæster sin Stilling, vil vi undersøge, hvorledes han stiller sig til de nærliggende Indvendinger, som rejses imod ham, nemlig dels, at han har svigtet Lutherdommen, og dels, at hans Standpunkt fører lige over i Romerkirken.

Ogsaa her er Stoffet overvældende. Og det er i Virkeligheden ganske utroligt, at man har kunnet afhandle Spørgsmaalet »*Grundtvig* eller *Luther*« uden at tage ringeste Hensyn til, hvad Grundtvig selv har sagt i den Sag. Man paastaar naturligvis, at naar Grundtvig har opgivet den Grundsætning, at Skriften er ikke blot Lærens men ogsaa Troens Norm og Kilde, saa har han dermed opgivet den vigtigste lutherske Trossætning. Men Grundtvig bliver ikke Svar skyldig og tager denne Paastand op til den grundigste Behandling, ja skriver et helt Skrift derom, nemlig: »Skal den lutherske Reformation fortsættes?« fra 1830. Det ligger allerførst nær at bemærke, at Grundtvig alle Dage har sat Luther

overordentlig højt, saaledes allerede jo i den kendte Sang: »I Wittenberg, i Saksenland«. Han følte sig aandelig i Slægt med ham: var ikke ogsaa han den vældige Troens Forkæmper i en død Tid, havde ikke ogsaa han Aandskæmpens mægtige Dimensioner, var han ikke ogsaa den gudbenaadede Skjald, den store profetiske Seer, for hvis aandeligt opladte Øje Skriften blev det store Lyshav, den uudtømmelige Guldgrube, Oraklet over Cherubim, som han siger. Ja, han siger om Luther, at hans Storhed er som Bjergenes, der bliver synligere, jo højere Solen kommer op, og om Reformationen siger han, at det var intet Under, at den ikke fuldførtes i én Menneskealder, hvori Luther ovenikøbet var for det meste ene om det hele; men at én eneste troende Munk havde baade Mod og Magt og Lykke til at gøre en Begyndelse, hvorfra vi, skønt Værket afbrødes, nu kan se til Enden, det er et af de største Underværker i Menneskehedens Levnedsløb. Denne sin Vurdering af Luther som Aandens gudbenaadede Redskab opgav Grundtvig ikke; ogsaa efter 1825 var Luther hans Hjærte lige dyrebar. Men han mente unægtelig og med Rette at handle i Luthers egen Aand, naar han ikke vilde sværge til alle Luthers Paastande. Naar han tænkte paa, hvor uhyre meget der laa paa Luthers Skuldre og saa, hvorledes Luther Gang paa Gang greb det rette, saa fyldtes han med dyb Undren, og det er ikke for meget sagt, at han ikke blot ærede, men elskede Luther og følte sig som hans aandelige Søn og Arving. Men derfor var det jo alligevel muligt, at naar han paa visse Punkter afviger fra Luther, sae kunde disse Afvigelser være saa skæbnesvangre, at de, konsekvent forfulgte, førte bort fra Luther og den lutherske Retormation. Derfor tager Grundtvig ogsaa Spørgsmaalet op: Har jeg, ved at bestride, at den hellige Skrift er ikke blot Lærens (deri er jeg enig), men ogsaa Troens Norm og Kilde, i Virkeligheden forladt det lutherske Standpunkt?

Det benægter han. Thi, siger han, hvorledes skal vi her i den danske Kirke faa at vide, hvad der har Ret til at gælde for luthersk? Dog vel ikke ved at lytte til, hvad nogle ortodokse eller maaske endogsaa rationalistiske Teologer finder paa at paastaa, men ved at undersøge de Dokumenter, der skal garantere og bestemme vor danske Kirkes lutherske Karakter, nemlig de saakaldte Bekendelsesskrifter ɔ: Luthers lille Katekisme og den augsborgske Konfession. Staar der i dem noget om, at Skriften

skal være Troens Norm og Regel? Nej, ikke et eneste Ord. Kirkebegrebet er i den augsborgske Konfession (Art. 7 og 8) udelukkende bestemt som de troendes Samfund, der findes dér, hvor Daab og Nadver forvaltes, men Skriften bringes ikke paa noget Punkt i Forbindelse med Kirkens Begreb. Hvad andet gør jeg, spørger Grundtvig tørt. Jeg gør jo i Virkelighen kun Alvor af Konfessionens Bestemmelser. Jeg har i en Tid, da Herrens Sakramenter netop i den lutherske Kirke var sunket ned til at blive tomme Ceremonier, atter bragt dem i Ære som Troens Livskilder, og jeg har klart vist hen til, hvor vi finder Evangeliet forkyndt og bekendt saaledes, at det ikke kan forveksles med Enkeltmands subjektive Paastande og Fortolkninger, men lyder til os netop som Menighedens egen Tale. Er det uluthersk? Men Grundtvig bliver ikke staaende ved denne simple og klare Afvisning. Han vender Spydet om! Idet han foreløbig lader Rationalisterne ligge — naturligvis fordi han mener, at de næppe har synderlig Adkomst til at tale med om det ægte lutherske — saa gaar han over til Angreb paa de ortodokse, særlig Mænd som *Rudelbach*, hans gamle Vaabenfælle, som ikke havde fulgt ham i hans afgørende Skridt fra Skriften og over til Menigheden, og erklærer, at det er dem, der ikke er lutherske. Han erklærer dem for Kalvinister.

Grundtvigs historisk skolede og religiøst skærpede Øje saa nemlig snart den afgørende Forskel mellem Luther og Kalvin, og lige saa højt som han beundrede og elskede Luther, lige saa meget bød Kalvin ham imod. Grundtvig, som ikke var bange for stærke Udtryk, kaldte ham endog en Vindspiller. Han følte jo godt, at hos Luther var der en opladt Sans for det dybe og dunkle, en stærk Fornemmelse af, hvad der er Virkelighed i Aandens Rige, medens Kalvin frastødte ham ved sin altfor logiske Klarhed, der førte ham ind paa luftige Konstruktioner. Og det slaar ham nu, at hele denne Paastand om Skriften som Trosgrund i Virkeligheden har sit oprindelige Udspring hos Kalvin. Ja, han gaar endnu længere tilbage; det gaar nemlig op for ham, at Læren om Bogstavinspirationen stammer fra den jødiske Rabbinisme, det man nu kalder Senjødedommen, idet han kalder den for et aandløst rabbinsk Paafund.

I den fortrinlige Afhandling: Den hellige almindelige Kirke (Værker, VIII, 370 ff.), udvikler han sit Syn her. Allerede i »Kir-

kens Genmæle« havde han overfor Prof. *Clausen*, der vilde springe hele den kirkehistoriske Udvikling over og begynde forfra med Skriften, erklæret, at det var det samme som at ride paa et Kosteskaft gennem Luften, nej, man maatte blive ved den historiske Vej; man kunde ikke lave en ny, uhistorisk Kirke med Overspringelse af al historisk Sammenhæng. Det vilde Luther heller ikke. Og her faar han atter Brug for den augsborgske Konfession; den erklærer nemlig, at der er og bliver kun én hellig, stedsevarende Kirke. Ja, der erklæres højtideligt, at der intet findes i dens Lære, som afviger fra den katolske eller den romerske Kirke; »naar man derfor kalder os Katoliker, fordi vi holder os til den stedsevarende historiske Kirke, som er kommet til os gennem Rom, da forbyder Konfessionen os at protestere mod Navnet, men forvisser os tillige om, at vi er Katoliker med, ikke mod Luther.« Nej, siger han, Spilfægteriet med den protestantiske, uhistoriske, splinterny Kirke efter Skriften, det er ingenlunde udklækket hos Lutheraner, men hos Kalvinister og Socinianer. Derfor erklærer han om Dr. *Rudelbach*, at han bringer Biblen og dens Anseelse i Marken ganske i kalvinistisk Stil, som om Biblens Duelighed til at være Trosgrund og Trosregel, dens Omfang, Ægthed, bogstavelige Indblæsning, aandelige Liv, Sikkerhed, Tydelighed og Klarhed for alle var aldeles uomtvistelige. Medens Luther samlede Kristendommens Indhold i »Børnelærdommen«, i den lille Katekisme, en Bog, som Grundtvig siger, han altid har elsket, og som var ham en Støtte paa hans Vej fra Skriftbogstaven til Kirkeordet, saa havde Luther dog ingeu faste Grænser draget, og efterhaanden udvidede man da Børnelærdommen med Skriftkundskaben, saa at Kirkebegrebet for de lutherske Teologer tilsidst faldt sammen med deres Skolebegreb (»Skole« er her vel at mærke at forstaa ved Kirkeskolen ɔ: Teologien), som om det hørte til Kristendommen enten selv at være »*summus theologus*« eller dog at være enig med ham. Men der staar i den augsborgske Konfession intet, som antyder, at alle Kristne skulde egentlig være Professorer i Teologi eller dog tro alt, hvad Professorerne lærer om Biblen og hvad skrevet staar; der findes ikke i den et eneste Ord om enten at udlede eller bevise sin Tro af Skriften, men den kristne Tro efter det »apostoliske Symbol« forudsættes som det, man med Modstanderne er enig om, saa intet bliver Kristendom, fordi det staar i Skriften, men staar netop

i Skriften, fordi det er Kristendom. Selv Skriftens Omfang, Oprindelse og hele Beskaffenhed lades ubestemt, saa den er aldeles fremmed for det »Skriftprincip«, hvorefter teologiske Professorer og Doktorer takker deres Gud, fordi han skal have aabenbaret de »højlærde«, hvad han har skjult for de umyndige.

Og i »Kirkespejlet betegner han det som kalvinistisk, naar man egentlig kun betragter Kristi Menighed som det største og bedste, sædelige og gudelige Læseselskab i denne Verden; derfra stammer ogsaa den gruelige Sprogforvirring; thi ligesom i Middelalderen »kirkelig«, »kristelig«, »gejstlig« og »aandelig« agtes for enstydige Ord, saaledes er i Nyaarstiden hos os »bibelsk« og »kristelig«, og i hele den dannede Verden »aandelig«, »boglig« og »videnskabelig« kommen til at gælde for et og det samme. Ligeledes bemærker han, at det er Kalvinismen, der i det 18de Aarhundrede har udklækket Rationalismen som en uhistorisk Fornuftkristendom; og — for at vende tilbage til den »lutherske« Kirke: da saa efter de heftige Lærekampe den saakaldte »Enighedsformel« kom (1576) og man tvang Præster og Professorer til at underskrive en Bog, hvorefter bl. a. Bogstavskriften paa kalvinsk blev ophøjet til at være Trosregel, saa bandlystes den sidste Gnist af Luthers Livsaande i den saakaldte lutherske Kirke, og med det 17de Aarhundrede, med Kristian IV og de to myndige Biskopper *Jesper Brochmand* og *Hans Povlsen Resen* indtraadte saa hos os den latinske og skolastiske, hjærteskærende og aandsfortærende, saakaldt strengt lutherske Stivkrampe, og betegnende er i saa Henseende Kristian IV's sidste kirkelige Forordning, at der skulde beskikkes Vækkere i alle Kirker, som med deres Kæppe skulde forstyrre Kirkegængernes søde Søvn; denne søde Kirkesøvn, der i Danmark ordentlig blev til kirkelig Sovesyge. Men altsaa: det, som disse ortodokse Teologer som Rudelbach gør til det væsentlige i det ægte lutherske, nemlig det saakaldte lutherske Skriftprincip, det er i Virkeligheden et ikke-kristeligt, nemlig rabbinsk, af Kalvin optaget, i den kristne Kirke indsmuglet og i den lutherske »Enighedsformel« optaget Paafund, som vi her i Danmark lykkelig har undgaaet, fordi det lykkedes os at holde os fri af »Enighedsformlen«, saa vi netop her, med Støtte i den augsborgske Konfession, der ikke kender noget til dette Skriftprincip, dristig han bekæmpe det, hvorved vi, saa langt fra at komme udenfor det evangelisk-lutherske, tværtimod fører

Udviklingen tilbage til det ægte lutherske. Dette har Grundtvig set og sagt.

Men selv om han saaledes føler sig i det inderligste aandelige Slægtskab med Luther, hvem han kalder den eneste kristelige Reformator, fordi han ikke som *Zwingli* og *Kalvin* vilde konstruere alt forfra, men var sig bevidst, at han, trods alle Kirkens Brøst, dog havde fundet sin Kristendom i den, saa mente han dog ikke, at man kunde blive staaende dér, hvor Luther var standset. Den lutherske Reformation skulde fortsættes. Luthers Reformation bar Præg af, at det var i Klostret, han havde fundet Livet, i den stille Klostercelle, begravet i Bøgernes Verden. Han havde ikke opdaget Forskellen mellem Ord og Skrift. Vel greb han med en vidunderlig, ja, næsten mirakuløs Sikkerhed Gang paa Gang det rette. Men fordi det ikke lykkedes ham at skelne klart mellem Ord og Skrift, fandt han ikke det klare Skel mellem Herrens eget Ord i Menigheden og den rene Lære, han gennem sit Studium af den hellige Skrift drog frem fra Lyset. Og derfor skete der dette mærkværdige, at da de ved ham reformerede Menigheder maatte danne deres eget Samfund, saa blev Luthers teologiske Opfattelse gjort til Trosregel i disse Menigheder. Det vil næppe mere ske, at en enkelt Mands Opfattelse bliver gjort til kristelig Trosregel, og det er selvfølgelig ogsaa efter Grundtvigs Mening ganske forkert, men i dette Tilfælde var Ulykken dog ikke uoprettelig, netop fordi Luther ved sit store Grundsyn paa Ordet og sin dermed følgende stærke Fremhævelse af Daab og Nadver frelste disse store Livskilder uforandrede over i sin Menighed og derved holdt fast ved Forbindelsen med den sande, almindelige og apostoliske Kirke. Kæden blev ikke brudt, trods det farlige Skriftprincip; var Kæden blevet brudt, havde vi bortkastet denne levende Forbindelse, saa havde vi med Skriften kun beholdt Skyggebilleder af Kirken, og alle vore Taarer havde ikke kunnet græde den sunkne Kirke op igen. Men den væsentlige Forandring, der nu skal gøres, er netop den, at Biblen faar sin rette Plads. Han udtrykker det et Sted saaledes, at Luther stillede Biblen ind mellem Aanden og Ordet, idet det Ord, hvormed Aanden skulde følge, kun skulde kunne være det af Biblen hentede eller med Biblen begrundede Ord, medens den rette Rækkefølge er den, at Aanden umiddelbart forbinder sig med Ordet, nemlig med Ordet, som det lyder ved

Herrens Indstiftelser, og saa først kommer Biblen til med det klare Grundbillede af den Menighed, hvori Herren levende virker med sin Aand gennem Ordet, der da gennem Biblen yderligere befæstes og forklares. Men det er netop denne Omordning, der er afgørende. Thi skyder man Biblen ind mellem Aanden og Ordet, da følger Bibelfortolkningen med ind paa dens Plads ɔ: da bliver Teologernes Paastande gjort til Trosartikler og Livet bindes til Bogstaven og til Bogstavtrælles døde Meninger. Og hermed følger aandelig Død og Opløsning. At det maatte gaa saaledes, kunde Luther umulig se; og han bebrejder ikke Luther det allermindste; men vi, som har oplevet hele denne Udvikling og set, hvorledes det kom til Opløsning over hele Linjen, vi ærer ikke Luther ved haardnakket at fastholde den Fejl, som er Skyld deri, og som han ikke fik rettet. Saa maa *vi* rette den. Og det er den lille Katekismes og den augsborgske Konfessions mageløse Fortrin, at vi *kan* rette den, uden at det behøver at komme til noget kirkeligt Brud. Ja, selv med det stive lutherske Statskirkevæsen kan vi bryde uden at fjærne os fra den augsborgske Konfession, som vi nærmere skal se det, naar vi skal udvikle Grundtvigs Frihedstanker.

Men der er ingen Beskyldning, man mere haardnakket har rettet mod Grundtvig end den, at hans Standpunkt fører lige over i Romerkirken. Hermed staar vi ved den anden af de nævnte Indvendinger. Thi, siger man, Romerkirkens Grundsætning lyder jo paa, at Traditionen skal sættes over Skriften, og hvad gør Grundtvig andet, naar han sætter Trosbekendelsen over den hellige Skrift? Men denne Beskyldning har Grundtvig mange Gange taget op og afvist paa det kraftigste. Han hævder, at hans Anskuelse saa langt fra er papistisk, at den snarere er det stærkeste Værn mod Papismen. Thi naar man som han tager sit Stade i Daabspagten som ægte apostolisk, saa vinder man derved en Selvstændighed, der udelukker alt Pavedom, ikke blot den romerske men alle mulige Paver. Netop efter Grundtvigs Opfattelse kan der ikke blive Tale om nogen anden Kristi Statholder paa Jorden end den Helligaand; netop han opstiller, som han siger, teologiske Grundsætninger, der udelukker alle Slags Pavedom og betager alt Slags Papisteri sit kristelige Skin, saa vor Herre Jesus Kristus ses i Sandhed at være sit Folks eneste Konge, Lovgiver og Dommer. Men den Gang Grundtvig fremtraadte, var over-

hovedet alene den Omstændighed, at der blev lagt Vægt paa Kirken tilstrækkelig til at fremkalde Beskyldninger for Papisme, og Grundtvig ironiserer over den »barnagtige Skræk for Kirken, der endnu sidder snart i alle Protestanter«, men det faar ikke hjælpe; det er netop i det falske ærkeprotestantiske Kirkebegreb, at Skaden stikker, og derfor vender Grundtvig igen Spydet om og gaar angrebsvis til Værks mod sine Modstandere. Det var paa dette Punkt, at han allerede i »Kirkens Genmæle« i 1825 rettede Angrebet mod Professor *Clausen*; nemlig mod den protestantiske Opfattelse af Kirken som et usynligt Luftkastel, som ingen Steder i Virkeligheden lod sig gribe, men var en luftig Konstruktion af teologiske Professorer. Og nu viser han, at netop det ortodokse Skriftprincip, der vil bygge Troen paa Skriften, det fører lige lukt ind i Pavedom. Thi saa bliver den enkelte, de smaa, de umyndige afhængige af de forskellige Teologers Skriftlærdom, som de umulig selv kan kontrolere. Og saa rejser sig det berømte af Grundtvig formulerede Begreb: det *eksegetiske Pavedømme.* Netop det fører lige lukt ind i Romerkirken; thi det er da aabenbart langt fornuftigere at holde sig til én ufejlbar Fortolker end til mange indbyrdes stridende, altsaa ofte fejlende. Kun da bliver der Mening i at bygge paa Skriften, hvis den kunde opfattes som en skreven Fuldmagt, der henviste os til en levende Statholder for Herren og en ufejlbar Fortolker af hans Ord. At bygge paa Skriften er ingenlunde Vejen til aandelig at undgaa Paven, men fører os lige i hans Arme. Thi naar Paven paastaar, at hvor enhver fortolker Skriften efter sit eget Hoved og bygger sin Tro paa sin Skriftklogskab, dér er Kirken opløst og uendelig Tvivl traadt i Stedet for den fælles Tro, da har han aabenbart sund Fornuft og hele Kirkehistorien paa sin Side. Derfor netop var det, Grundtvig maatte opgive dette falske Standpunkt: at bygge Troen og Menigheden paa Skriften ɔ: paa Skriftfortolkningen, og han hævder, at han kun fortsætter den lutherske Reformation ved at vise Betydningen af, at Luther fastholdt Troen og Daaben, som han fandt den i Romerkirken; det bliver nemlig ved det lutherske, at den hellige, almindelige Kirke er et Trossamfund af levende Mennesker; men det har den samme apostolske, urokkelige Grundvold som den ældste Kirke, har den renere end Bispekirken i England, klarere end Pavekirken i Rom og langt mere levende end dem begge; og dette Samfund er ikke et ukende-

ligt Luftkastel; vel er det usynligt, thi det levende Ord, som bærer det, kan ingen se, men høres kan det, og derfor er Kirken kendelig, og den har en mundtlig Kirkehistorie ved Daaben, som er langt sikrere end nogen skreven Kirkehistorie kan være, da den har været alle Kristne bekendt og er af dem alle bevidnet, fra Slægt til Slægt og fra Dag til Dag. Og nu bringer Grundtvig en meget aandfuld historisk Betragtning, idet han viser, hvorledes Kirkehistorien stadig har bevæget sig mellem de to Poler: Biblen og Bispen. Allerede i det 3dje Aarhundrede har vi Modsætninger, idet *Tertullian* og hans bispelige Discipel *Cyprian* er Pavedømmets store Profeter, medens de samtidige Skolemestre *Klemens* og *Origenes* er Bibel-Rytteriets berømte Bannerførere; saa her møder vi tydelig de to store modsatte Aandsretninger, der først har klaret sig i Papismen og Protestantismen. Denne gennemgribende Modsætning fordeler sig i Oldtiden paa Østen og Vesten, idet Østen foretrækker Biblen og Skriftlærdommen, medens Vesten foretrækker Bispen. Og her staar vi da ved den store Modsætning, som atter kom frem ved Reformationen. Medens man i Østen blev træt af sin Grublen over de bibelske Hieroglyfer og derfor skabte en stiv og død Ensformighed ved at gøre det for Øjeblikket herskende Lærebegreb til en uforanderlig Trosregel, saa hvilede man i Vesten i Troen paa Bispen og Indvielsen, lod Trætten om Bibelsteder fare og søgte kun at sikre Troens Renhed og Menighedens Enhed ved at stille den romerske Biskop som Apostoliker og Kristi Statholder i Spidsen. Nu traadte Protestanterne tildels i de byzantinske Grækeres Fodspor, og det var deres Fejl. Det har Kirkehistorien vist. Et af to, saa er det bedre at betro sig til Bispestaven end til Skolemesterpennen; thi under Bispestaven kan man dog leve, men skal man leve af Pennen, da dør man. Som Historien har vist, kunde de nye paa Skriftprincipet grundede Kirker ikke modstaa Opløsningen. Skolemesterpennens Herredømme fører til et Bogstavtyranni, til et Pavedom værre end det gamle, et Pavedom, der kun kan holdes oppe ved den verdslige Magts Hjælp, som man da ogsaa rigelig benyttede sig af.

Vel kan man finde Mangler ved dette kirkehistoriske Syn, og navnlig synes det, som Grundtvig ikke ret faar Plads til de kalvinistiske Frimenigheders unægtelige Energi og Handlekraft, men det forekommer mig dog, at denne Sammenstilling mellem Bib-

len og Bispen er overordentlig lærerig. Grundtvig havde en Tid lang en vis Forkærlighed for det bispelige, som i England havde imponeret ham noget, men den slap han tilsidst ganske. Men det faar ikke hjælpe, hvad man saa siger: overfor Ærkeprotestanterne med deres abstrakte Skriftprincip har han Ret. Han kan virkelig støtte sig til den augsborgske Konfession, naar han hævder, at Reformatorene ikke vilde danne nogen ny Kirke, men fastholdt Forbindelsen med den gamle Kirke gennem Historien, trods alt Pavevæsen. Og han har Ret i, at dette samme abstrakte Skriftprincip fører lige over i herskesygt Pavevæsen. Naturligvis er det sket, at Grundtvigs nye Betoning af Kirken har ført enkelte ubefæstede Sjæle videre fra Grundtvigs aandelige til Romerkirkens uaandelige Kirkeautoritet. Men hvem kan tælle de mange, som ved Grundtvigs Henvisning til Menighedens for alle fattelige Vidnesbyrd i Daaben har fundet Hvile i den her med Herren selv stiftede Daabspagt og derved er blevet reddede enten for Ligegyldighed eller Vantro, naar de nemlig ikke mere kunde bøje sig for den herskende Teologi, eller netop for at flygte over i Romerkirken, der ellers var det eneste Sted, hvor de kunde faa den Følelse, de trængte til, at at staa paa fast Grund. Det kan ikke nægtes, at der er mange, der i Grundtvigs Stade har fundet den Forening af Fasthed og Frihed, de trængte til; den Fasthed, som deres religiøse Trang ikke kunde undvære, og den Frihed, de som selvstændige Personligheder maatte kræve.

Men nu kommer Angrebene paa Grundtvig fra Skrift og Kirkehistorie. Trosbekendelsen staar jo ikke i Skriften. Kirkehistorien viser, at Grundtvigs Opfattelse er ganske ukendt i Kristenheden, og at man i den ældste Kirke har tumlet ganske frit med Trosbekendelsen. Det vil være interessant at iagttage, hvorledes Grundtvig stiller sig hertil. Her er nu allerførst at bemærke, at hans Angribere aabenbart som Regel ikke har forstaaet hans Standpunkt, idet de som oftest ikke har begrebet eller ikke regner med den afgørende Forskel, der for ham bestaar mellem det skrevne og det talte Ord. Saa længe de ikke har gendrevet ham her, maa Grundtvig paa Forhaand anse deres Angreb for forfejlede. De ser ikke, at de overhovedet ikke kan naa ham, naar de bliver indenfor det skrevne Ord. Han har jo stillet sig selv paa den anden Side af den Kløft, der skiller det talte, det lydelige Menighedsord ved Daaben fra al Skrift. Han siger selv, at

han i en hel Menneskealder ikke har kunnet faa selv Professorer til at forstaa, at naar han henviser til Arilds-Kirkens Trosbekendelse ved Daaben, saa er det Menighedens eget lydelige Ja og Amen, han mener, og ikke, som *Lessing*, nogle gamle Opskrifter af *Symbolum Apostolicum*, eller enkelte Ytringer om Menighedens Trosbekendelse i de saakaldte Kirkefædres Skrifter. Grundtvig er jo, trods al sin historiske Lærdom, ikke kommet til sin Opfattelse ad historisk Forsknings Vej, den har han udtrykkelig forladt. Hans Opfattelse hviler ikke paa, hvad man historisk mener at kunne slutte ud fra Studiet af visse Fortidsskrifter, men paa, hvad den med ham samtidige, eksisterende, levende og virkende Menighed siger ham: hvad den *faktisk* vidner i dette Øjeblik. Det er det, man maa tænke paa, naar man forarges over, at Grundtvig erklærer, at han altid kun har leget med de Papirslapper, som man med Skoleholder-Værdighed har lagt i Vægtskaalen mod det enstemmige Menighedsvidnesbyrd ved Daaben. For ham betyder det, han kalder den mundtlige Kirkehistorie ved Daaben, mer end den skrifttige Kirkehistorie, der hviler paa skrevne Dokumenter. Man kan maaske afbilde Forholdet ved at sige, at Grundtvig er traadt ud fra det rullende Fortov (jfr. Scharlings: det fritrullende Evangelium) og ind paa, hvad han mener, er fast Grund. De, der nu stadig ruller rundt med Fortovet, de kan naturligvis raabe Grundtvig an, hver Gang de passerer ham paa deres Fart, men de kan ikke faa fat i ham og ikke faa Ram paa ham, med mindre de da kan overbevise ham om, at han gjorde Fejl i at forlade Fortovet ɔ: i at gaa over fra Skrifttegnet, Bogstavernes Verden til det levende Ord.

Man siger, at Grundtvig har opstillet en historisk Paastand, og derfor skylder han historisk Bevis. Ja, men her maa man skelne mellem Grundtvigs forskellige Paastande, og vi staar her ved et vigtigt Punkt. Grundtvig har nemlig gjort to Ting: dels har han henvist til Menigheden og dens Tale og Handlen, særlig ved Daab og Nadver, men dels har han ogsaa paa denne Henvisning bygget sin særlige grundtvigske Teologi. Det første er en ganske simpel Henvisning til et umiddelbart samtidigt Faktum, en særlig Vurdering af de hellige Handlinger, Daab og Nadver, som faktisk er til Stede og virker indenfor Menigheden. Vi befinder os her i den lutherske Kirke i Danmark i et Samfund, der optager sine Medlemmer gennem en bestemt Handling, nemlig Daa-

ben, hvor den, der døber, foretager Handlingen i den Guds Navn, hvorom Samfundet som saadant samles, af hvis Aabenbaring det overhovedet lever. Det er dette Faktum, som Grundtvig træder over til fra det rullende Fortov! Ingen nægter dette Faktum. Men mange tillægger det ikke den Betydning, som Grundtvig tillægger det. Nu vel, det bliver deres Sag; men det bliver lige saa vel Grundtvigs Sag og Grundtvigs Ret at vurdere dette Faktum paa sin Maade, og det, der først og fremmest nøder ham dertil, det er altsaa det Grundsyn, han ikke kan fravige, nemlig Indsigten i det skrevne Ords sekundære Værdi i Forhold til det mundtlige.

Herfra vil han vanskelig kunne rokkes. Men nu har han dertil føjet, hvad han kalder sine Oplysninger ɔ: de Slutninger, han nu videre mener at maatte drage af sin Henvisning til Trosbekendelsen ved Daaben. Men de Slutninger drog han først efterhaanden. Til at begynde med skelnede han mellem Indholdet og Udtrykkene og følte sig ikke bundet til de sidste; men her blev han dog mere og mere betænkelig; det kunde til Nød gaa at sige Legemets Opstandelse i Stedet for Kødets Opstandelse, men ogsaa dette maatte han tilsidst finde absolut forkert og bebrejdede stærkt *Ingemann* hans Stilling her. Og at Luther havde sat *kristelig* i Stedet for *almindelig* i Leddet om Kirken var ham en saare bitter Ting. Men efterhaanden som Aarene gik, blev han mere og mere klar over, at han maatte hævde, at Daabsbekendelsen havde været den samme uforandrede lige fra Begyndelsen. Hans Argumentation var den, at vil man ikke anerkende Bekendelsen som den hellige, almindelige Menigheds uopgivelige Vidnesbyrd om sig selv, saa maa man opvise en Menighed med en anden Bekendelse, der *kan* være ældre end denne; men det kan man ikke. Og hvis man vil mene, at Trosbekendelsen i Tidens Løb er blevet forandret, saa beskylder man Menigheden for at have forfalsket sin Daabspagt, men derved kommer man ind i en umulig Selvmodsigelse; denne ærerørige Beskyldning maa simpelthen afvises. Og samtidig med, at han altsaa gennem denne Argumentation kommer til at fastslaa som sin Opfattelse, at Trosbekendelsen er givet Apostlene Ord til andet af Herren selv, og at der aldrig i Apostelmenigheden har været døbt paa nogen anden Bekendelse, en Paastand, som han saa udvider med, at til den oprindelige Daab hørte ogsaa Korstegnet, Fred-

lysningen og Fadervor, saa sætter han sig ogsaa mere og mere fast i dette, at Trosbekendelsen og Nadverordene er Lys- og Livsordene af Herrens egen Mund; kun fra dem kommer Livet og Lyset; baade Skriften og den mundtlige Forkyndelse afskæres ganske fra at have i hvert Fald *levendegørende* Virkning.

Men disse Oplysninger er Udtryk for Grundtvigs ejendommelige Teologi, og de hører ikke nødvendig og uopløselig med til selve den grundlæggende Henvisning til Daaben og Nadveren som de store afgørende Lejligheder, hvor vi i den hellige og almindelige Kirke mødes med Frelseren selv, der her personlig i Daaben velsigner os og i Nadveren mætter os med Livets Brød. Og det var Grundtvig ogsaa selv klar over. Han siger det selv adskillige Gange og betoner endnu saa sent som 1865, at »hvad man end kalder denne min Oplysning om Vorherres Jesu Kristi Trosregel, enten man kalder den Grundtvigianisme eller kirkelig Anskuelse, Opdagelse eller Opfindelse, Aabenbaring eller Opdigtelse, saa er denne Oplysning ikke meddelt som en kristelig Trosartikel, men kun som en aandelig Oplysning (nemlig Oplysningen om, at Udtrykket for Menighedens Fællestro og de kristelige Salighedsvilkaar er fra Begyndelsen til Enden uforanderlige og maa lige saa lidt forøges som forkortes). Denne Oplysning er altsaa kun en Genstand for Menighedens og dens enkelte Medlemmers fri Tro, i samme Mening som al den Oplysning, den Helligaand har givet eller kan give ved sine levende Redskaber, hvis Oplysninger følgelig maa prøves paa den samme Prøvesten som »Aandernes«, om de er af Gud.« Med andre Ord: Grundtvigs Oplysninger er hans særlige Teologi, der som al Teologi hører Skolen, ikke Kirken til. Om Pagtordene ved Daaben har haft en Udviklingshistorie; hvad vi skal tænke om Begrebet Salighedsvilkaar; hvad der følger eller ikke følger af det store Udgangspunkt, at det er i Daaben og Nadveren, at Herren i sin Menighed træder den enkelte i Møde, det er som alle teologiske Spørgsmaal aabne Spørgsmaal. — Men at den Trosbekendelse, der lyder ved Daaben, paa Grund af det nye Lys, hvori vi nu ser Daaben, maa faa en helt anden Betydning for os end de saakaldte Lærebekendelser, som Teologer senere har konstrueret, det er ganske vist en Selvfølge. Den nærmere Bestemmelse heraf hører imidlertid til de Problemer, der følger med Grundtvigs Arv, og som vi ærbødigt men frit maa søge at finde vor egen Stilling til.

Det kunde nu maaske til Slutning være ganske interessant at se lidt mere i det enkelte, hvorledes Grundtvig fra det nye Stade stiller sig til den hellige Skrift, hvis Uundværlighed i Kirkeskolen vi ovenfor saa, at han med stor Styrke hævdede. Paa flere Punkter gør Grundtvig Alvor af sin frie Stilling til Skriften. Saaledes forkaster han Jakobs Brev, men er her jo dækket af Luthers Autoritet. Han taler om Paulus som »den apostoliske Sildefødning« og siger, at han følger ham ærbødigt men frit. Særlig peger han paa, at Biblens Omfang er et ganske aabent Spørgsmaal. Men det mærkeligste, han har sagt herom, findes dog i en Afhandling: »Om det ny Testament i Grundsproget eller om Skole- og Bibelkritiken« fra 1836. Her erklærer han, at »Kritiken har gjort os gode Tjenester« (den samme Kritik, han før 1825 betragtede som den rene Vantros Værk). Nemlig følgende:

1) har den gjort det umuligt at grunde Kirken paa og udlede Troen af Skriften.

2) har Kritiken gjort det umuligt af forsvare vore Forgængeres Kanon.

3) har den gjort det umuligt at forsvare de lutherske Teologers Læresætning om Biblens Indblæsning fra Begyndelsen ttl Enden (en Grille, der savnede al Grund og burde altid været anset for, hvad den var: en fjendtlig Indskydelse til Guds Vanære og Oplysningens Forhindring).

4) har den gjort det umuligt at udgive vor Bibeltekst for saa godt som Profeternes og Apostlenes Grundskrift, og

5) endelig har den ogsaa gjort os det umuligt at paastaa vor Skriftklogskabs Ufejlbarhed og gøre den til en Trosartikel.

Saaledes har Kritiken arbejdet os i Hænderne, gjort, hvad vi burde, men sagtens ikke havde gidt eller turdet eller nænt!«

Denne Udtalelse er tilvisse værd at agte paa. Saaledes kunde altsaa Grundtvig for 100 Aar siden tale om Bibelkritiken. Vi er nok ikke kommet synderlig videre siden. Men samtidig lod Grundtvig sig ikke forstyrre i den praktiske Benyttelse af Skriften til Oplysning og Opbyggelse. Her kan vi altsaa ogsaa godt tale om en grundtvigsk Arv, vi skal løfte, nemlig Foreningen af en frimodig Stilling til de videnskabelige Undersøgelser og en fortrøstningsfuld Udnyttelse af Skriftens Rigdomme.

Endnu skulde vi dog høre, hvorledes Grundtvig stiller sig med Hensyn til Bevisførelsen ud fra det ny Testament for eller

imod hans Anskuelse. Han er egentlig principielt imod at indlade sig paa nogen Forhandling her, idet han mener, at det vilde være at bevise det mere sikre, Trosbekendelsen, med det mindre sikre Skriften. Det maa ikke faa Udseende af, at Forholdet til Menighedens Bekendelse gøres afhængigt af Skriften. Dog har han søgt at vise, at Skriften selv fralægger sig den Stilling, man vil tillægge den, naar man vil gøre den til Troens Grund og Kilde. Den viser netop fra sig selv hen til en Bekendelse, noget fast og uforanderligt. Paulus taler om et Evangelium, som selv en Engel fra Himlen ikke kan forandre, og han erklærer udtrykkelig, at Troen kommer derved, at man hører, altsaa er knyttet til et lydeligt Guds Ord: Ordet er dig nær, i din Mund og i dit Hjærte, det Troens Ord, som vi forkynder. Og Johannes forudsætter jo tydeligt nok, at Menigheden ved, hvad det er, den lever paa; noget, den har hørt fra Begyndelsen; ligesom der heller ikke kan opvises et eneste Skriftsted, der taler om, at Aanden kan faas ved Læsning; medens derimod Herren selv irettesætter dem, der vil finde det evige Liv i Skriften og ikke kommer til ham selv for at faa det. Dette er blandt andet Grundtanken i den skønne Salme: »Øjne, I var lykkelige«: vi har ikke ringere Kaar end de, der saa og hørte ham, mens han vandrede hernede, netop fordi vi ikke skal nøjes med at læse om ham; ogsaa vi kan komme ham nær:

Han, som Liv og Lys uddeler
med sin Aand og med sit Ord,
han, som alt det brudte heler
i sit Bad og ved sit Bord,
Jesus Kristus, med vor Glæde
er lyslevende til Stede.

Det er dette »lyslevende«, som Grundtvig har lært os: vi har mer end hans Billede, vi har ham selv.

Lyslevende vi sjunge da
alt her, i Kreds og Kæde,
din Fader et Halleluja,
for du er her til Stede,
er os saa nær i allen Stund
som i vort Hjærte og vor Mund
det Troens Ord, som lyder
i Aandens Kraft, i Jesu Navn
og aabner os sin Faderfavn
hvori alt Liv sig fryder.

XI

Friheden.

I sin Bog: »Halvgrundtvigianismen og Bogstavdyrkelsen« siger Professor H. Scharling blandt andre mærkelige Ting ogsaa, at »det grundtvigske Kirkeideal bestaar i, at man taler og prædiker, virker og handler ganske efter eget Forgodtbefindende, med andre Ord i en fuldstændig Opløsning af Folkekirken«. Unægtelig et temmelig negativt Kirkeideal! Fremdeles taler han i nævnte Bog om noget, som han kalder Grundtvigs Antinomisme, og den bestemmer han saaledes, at »alt, hvad der hedder Lov, Regel eller Pligt er for Grundtvig en utaalelig Tvang, og han kræver i alle Livets Forhold, i Stat saavel som i Kirke, en aldeles ubunden Frihed«. Nu var Prof. Scharling ikke blot Professor i Teologi, men ogsaa Digter, og dette digteriske Element gør sig i høj Grad gældende i hans Skildring af Grundtvig; der er ikke mange ægte Træk tilbage. Imidlertid har han vel nok gennem sin lange og utrættelige Kamp mod Grundtvig og det grundtvigske gjort adskilligt til, at Grundtvig for de førende Lag kom til at staa som den tøjlesløse Urostifter, hvis Indsats i dansk Aandsliv nærmest — nogle Salmer maaske undtagne — maa betragtes som en Ulykke, der bør bekæmpes med de skrappeste Midler; han betegner for saa vidt Fortsættelsen af de Domme, som alle pæne Mennesker med *Mynster* i Spidsen fældede over Grundtvig efter 1812. Den i ovennævnte Citat givne Skildring af Grundtvigs »Antinomisme« er jo nu saa langt fra Sandheden, at man næppe kan bruge for skarpe Udtryk om den; imidlertid lønner det næppe Umagen at komme ind paa hin gamle Strid; jeg nævner ogsaa blot Citatet, fordi det forekommer mig at være et klassisk Udtryk for den blandt Grundtvigs Modstandere populære Opfattelse af ham. Sandt er det jo, at Grundtvigs Kamp for Friheden, en Kamp, der saa afgjort ligger efter 1825, har haft den allerstørste Betydning for Danmarks nyeste Historie, og at den Frihed, han tog til Orde for, vel nok er blevet misforstaaet og misbrugt af adskillige af hans senere Tilhængere. Saadan gaar det jo som Regel de store Gennembrudsmænd, men der er maaske Anledning til i Forbigaaende overfor hans Kritikere at gøre den Bemærkning, at de, der ingen selvstændige Tanker har, er unægtelig fri for den Fare at give Anledning til Partidannelse. Man

skulde dog i det mindste kunne se historisk paa Sagen, og naar man betænker, at Tilstanden i Danmark, da Grundtvig traadte frem, var Enevælden og kirkelig set betegnedes ved en Statskirke med den mest afgjorte Religionstvang som sit Hovedpræg, saa maatte der dog, skulde man synes, falde et smukt Lys paa den, der under disse Forhold kæmpede for kirkelig Frigørelse, lige saa vel som de Mænd beundres, der under Enevælden kæmpede for Bondestandens Frigørelse.

Det var vel særlig under sine Englandsrejser, at Grundtvig lærte, hvad Frihed betød og hvad den er værd, men hans Frihedstanker var dog allerede før begyndt at modnes under hans Erfaring fra den af ham 1825 indledede Kirkekamp. Da han begyndte den, havde Frihedstanken endnu ikke faaet Magten i hans Sjæl. Thi hans Angreb med »Kirkens Genmæle« gik jo ud paa, at Rationalister havde ingen Ret til at være i Statskirken, og de Professorer og Præster, som bekendte sig til Rationalismen, skulde derfor gaa ud af den eller dog nedlægge deres Embeder. Sagen var jo den, at skønt Statskirken havde til Formaal at værne om den ortodokse, den gammeldags Lutherdom, saa havde den dog fundet sig i, at Rationalismen bredte sig i den, medens Fritænkerne spillede sig op under Trykkefrihedsperioden; og gamle Biskop Balle var stor i det Stykke, at han ikke vilde vide af aandelig Tvang i Trossager. Men da hele den statskirkelige Indretning mere og mere syntes at komme til at betyde, at de gammeldags troende blev hjemløse i den, da de redningsløst ved Statskirkens Tvangsindretning blev overleverede til de herskende Rationalisters Behandling, saa var det, at han, drevet dertil ogsaa af sin Præsteed (hvor han havde svoret: ikke blot selv at fly og sky enhver mod Guds Ord stridende Lærdom, men ogsaa efter Evne bekæmpe den og hellere lade sit Liv end give falsk og fanatisk Lærdom Medhold) i »Kirkens Genmæle« krævede, at da Statskirken, som den var, ikke kunde rumme begge, saa maatte det dog være de moderne Fornuftkristne, der skulde rømme Pladsen, og ikke de gammeltroende, for hvem den jo var bestemt. Hertil kom, at Forfølgelsen af de gudelige Forsamlinger allerede var begyndt før 1825, en Forfølgelse, som oprørte ham i hans Inderste, saa meget mere, som det jo var Statskirkens Præster, der var Sjælen i den. Vi ved alle, hvorledes dette Skridt, Udgivelsen af »Kirkens Genmæle«, der vakte uhyre

Opsigt og i hvert Fald havde den Fortjeneste at bringe Røre i de døde Vande, førte til, at Professor *Clausen* anlagde Sag mod ham, og at Grundtvig blev dømt som Injuriant, stillet under Censur og nedlagde sit Embede. Men denne for ham uventede Sagernes Udgang bevirkede naturligvis, at hans Tanker yderligere fæstnede sig ved Spørgsmaalet om Religionsfriheden, og han skrev da herom tre Artikler, af hvilke de to første blev trykt i »Teologisk Maanedsskrift« 1827, medens den sidste blev undertrykt af Censuren og først »løsladt« 1866. Her udtalte han det som sin Opfattelse, at der maa skelnes mellem Kroppens Frihed, som altid gør Skade, og Aandens Frihed, som altid gør Gavn; at Frihed er Aandens Element, ligesom han i sit 1827 udgivne »literære Testamente« erklærer sig for en svoren Fjende af al Samvittighedstvang og af alle Dæmninger for Menneskeaandens fri Udvikling, som uden levende Gæring og Kamp er umulig. Han er klar over, at Sandheds Tro lider Vold af sine egne Bekendere, naar de verdslig tvinger deres Fjender til at hylde den eller dog lade den uanfægtet. Men paa den anden Side finder han, at den Religionstvang, man nu udøver i Kristenheden, naar de beskikkede Religionslærere, *til hvem Folket ved Loven er bundet*, nedbryder Statens Religion, som de kaldtes til og edelig havde lovet af al Magt at befæste og forsvare; at den Religionstvang, hvorved kristne Forældre, selv om de vil gaa i Tugthuset, ej kan frelse deres Børn fra at undervises tværtimod Statens egen Religion, den er himmelraabende, og deri maa man dog vel give ham Ret. Medens der den Gang var sat Tugthusstraf for Udtrædelse af Statskirken, saa kræver han nu Religionsfrihed i den Forstand, at de, der ikke vil være Kristne, ogsaa faar Lov til at holde sig borte fra Kirken, og at gammeldags Kristne maa faa Lov til at træde ud af den. Og naar man saa skreg op om al den Fanatisme og alt det Barbari, der vilde udspringe af en saadan Religionsfrihed, saa finder han det kun latterligt og hævder i en ypperlig Udvikling, at intet er saa skikket til at avle og nære jesuitiske Grundsætninger som Religionstvang og intet saa mægtigt til at begrave dem i dyb Foragt som Religionsfrihed, og netop for Statsmanden maatte da Religionsfriheden være Løsnet, fordi den med psykologisk Nødvendighed nærer den Ærlighed og Ordholdenhed, der er Staten saa uundværlig, altsammen Ting, som vi nu undres over, at nogen nogen-

sinde har kunnet bestride. Derfor søgte han og nogle ligesindede 1831 om Lov til at træde ud af Statskirken, men Tilladelsen blev ham nægtet, og Grundtvig siger selv, at Staten kunde vel heller ikke gøre andet, da den ellers havde indrømmet, at der ikke indenfor Statens Kirke var Plads for de gammeltroende, for hvem den overhovedet var bestemt. Men at der skulde kunne findes en Ordning, i Følge hvilken begge Parter kunde blive i Statskirken, det var endnu den Gang ikke blevet ham klart, og den Klarhed gik først op for ham efter hans Rejser til England 1829—31.

Først i England, Frihedens og Foretagsomhedens Land, gik det ret op for Grundtvig, hvad vi herhjemme trængte til. Idelig kommer han i sine Skrifter tilbage til sine Oplevelser i England, morsomst i »Bragesnak«, hvor han fortæller, hvorledes han blev helbredet for sin kritiske Overlegenhed overfor alt, hvad Englænderne gjorde, ved det simple Spørgsmaal: Men hvad gør da I?, idet dette forbistrede Spørgsmaal nødte ham til at indrømme, at vi gjorde ingenting, som var værd at tale om. I England lærte han, at det her i Livet ikke kommer an paa Drømme, men paa Virkelighed, samt at der, for at der skal komme noget ud af Virkeligheden, fremfor alt kræves Frihed. I Frihed maa Kræfterne kappes; kun da kan de udvikle sig. Men fremfor alt maa der Frihed til paa Aandens Omraade. Her er al Tvang af det onde. Og det er da dette Frihedsprogram, han proklamerer i det udødelige Indledningsdigt til »Nordens Mytologi« 1832. Det er i dets Slutning, at de Ord lyder, som til alle Tider vil give Genlyd i fribaarne Menneskers Bryst. Her tiltaler han da Nordens Folk:

Ja, i Sønner af Kæmpeæt!
lad os forstaa vor Fordel ret!
Slagne er vi over hver sin Læst.
Frihed er, hvad os tjener bedst.

Men hvilken Frihed? Det er saa langt fra, at Grundtvig hylder en ubegrænset, lovløs, respektløs og pligtløs Frihed, at han straks tilføjer:

Frihed, men ikke som Ild og Vand
Pest og Hunger og Ødeland.
Frihed, men ikke som Ulv og Bjørn,
ikkun som voksne Menneskebørn,

thi der er mange, der bærer Vilddyret i sig, og som

kan ej begribe, hvad Frihed er til,
uden at gøre det onde, man vil,
hævne sig frit, ej paa Uvenner blot,
men paa dem alle, som har det godt,
og mellem Dyr tør brovte af
aandelig Byrd og Adelskab.

Altsaa, Grundtvig ser godt, at en lovløs Frihed vilde opløse Samfundet, Misundelsen vilde styrte sig over alle, der havde det bedre end en selv, og særlig over dem, der repræsenterer Slægtens aandelige Adel. Nej, men det er netop her i denne Aandens Verden, at Friheden fremfor alt maa raade, og saa kommer de berømte Ord:

Frihed, lad være vort Løsen i Nord,
Frihed for Loke, saa vel som for Tor,
Frihed for Ordet i Verdenen ny,
som til sig selv det har skabt under Sky:
Tankens og Troens og Vidskabens Land,
ligest af synlige Ting dog en Strand,
hvor kun i Blæst man ser Skumtoppen hvid,
og hvor kun Livet sig rører i Strid,
hvor, selv om Kraften sig hyller i Damp,
lydt den udraaber: mit Liv er i Kamp;
Tankens og Troens og Vidskabens Hav,
som uden Frihed er Asernes Grav,
men som, naar Kræfterne kappes om Rang,
ligner en blomstrende, bølgende Vang,
pranger med Borge og skyhøje Bjerge,
vrimler af Aser og Alfer og Dværge,
hæver sig over, hvad Hænder kan naa,
og hvad selv Ørnen i Højheden saa,
vækker som Asernes Odel i Nord
Ærefrygt dyb for *det levende Ord.*

Det er altsaa Frihed for Aanden, han kræver, og det vil atter for Grundtvig sige: Frihed for Ordet; thi det er Ordet, som har skabt hele den nye Aandens Verden: Tankens og Troens og Vidskabens Land. Men den Frihed, det her gælder om, er kun Frihed, naar den er det for alle: her, hvor der kæmpes med Aandens Middel, med det levende Ord, maa man kræve Frihed for alle, ogsaa for sine Modstandere: Frihed for Loke saa vel som for Tor! Thi

kalde *det* Frihed kun, hvo som har Lyst,
Fenris at løse til Ragnaroks Dyst,
naar dog ej Fenris, men Faderen kun
vinder Forlov til at bruge sin Mund!
Fri være Loke som Brage og Tor,
Jætter kun fængsler det vingede Ord.

Men — det gælder kun Aandens Omraade. Her maa der være Frihed, thi vil man binde den Aand, man vil bestride, da gør man ondt værre, da øger man netop dens Magt; Betingelsen for at kunne besejre den er just, at man kræver den fulde Frihed for den som for sig selv, og derfor kræver han altsaa

Frihed for alt, hvad der stammer fra Aand,
som ikke ændres men arges ved Baand,
virker skinbundet det værste i Løn,
tæmmes alene ved Tor-Karmens Døn.
Derfor, I Ædlinger, fjærne og nær,
lad os ej strande paa Særhedens Skær,
men kun bestride med Ord og med Aand,
hvad ej kan røres og gribes med Haand.

Men dér ligger altsaa ogsaa Grænsen. Den Magt, der med Vold vil kvæle og dræbe Aanden, den skal bindes:

Bundet kun være det glubende Dyr,
som i sit Svælg vil det ædle begrave!
énarmet standse med Æren da Tyr,
magtesløs spotter kun Loke den brave.

Man maa vel spørge: er der ikke i dette stolte Frihedskrav talt, ikke blot ædelt og højsindet, men ogsaa betænksomt? Er der ikke her gjort Forsøg paa at drage Grænserne og skelne den aandelige Frihed, som maa kræves, fra den vilde Tøjlesløshed, som maa holdes nede? Her er der ikke Tale om at løse alle Baand og slette alle Grænseskel! Her er ikke Spor af Vilje til at aabne alle Sluser for Vilkaarlighed og Selvtægt! Nej, det er Aandens og Ordets Frihed, det gælder. Atter her ser vi, hvorledes Grundtvigs Tanker krystalliserer sig om *Ordet*, det levende Ord. Ligesom hans Syn paa Menneskelivet bliver dette, at i Menneskeordet er Gudsbilledet bevaret, saa ved Ordet fra oven kan og skal Mennesket atter fornyes og genfødes til evigt Liv, saaledes er hans Frihedstanker Tanker om Ordets ubetingede

Frihed. Overfor alle de ængstelige Sjæle, som ikke tør lade det, der for dem staar som Uaander, have samme Frihed til med Ordet at kæmpe for deres Sag, som den, de selv kræver for deres egen, hævder han, at de er blinde; de ser ikke, at det er umuligt med Politiforbud eller værre udvortes Midler at dræbe en aandelig Bevægelse. Det forunderlige er jo, at binder man sin aandelige Modstander, binder man sig selv. Man hindrer den Aand, man dog selv vil tjene, i at udfolde al sin Kraft i Bekæmpelse af den Modstander, det gælder om at overvinde, ja mer end det: man gør alt, hvad man kan, for at berede sig selv et Nederlag, thi den første Betingelse for at sejre i en aandelig Strid, det er at tro paa sin Sags Ret, men man undergraver baade sin egen og andres Tro paa sin Sags Ret og Sandhed, hvis man forlanger sin Modstander bundet, inden man kæmper ham ned. Dette er jo nu dog saa indlysende, at de fleste, om end ikke i Praksis, saa dog i Teori vil indrømme det. Men for dem, der den Gang, midt under det gamle Samfunds Tvang, med dets Forbud og Censur osv., blev vakt ved disse gjaldende Lurtoner, maa det have været vidunderligt. Naturligvis, for saadanne Mennesker som *Mynster*, der var Børn af det gamle Tvangssystem og deri kun kunde se et Udtryk for den gode og nødvendige Orden, var Ord som disse Udslag af den tøjlesløseste Vildskab. Grundtvig var for dem baade Ulv, Bjørn og Loke paa én Gang, og de havde da ogsaa, mente de, nogenlunde faaet ham bundet — alligevel udstødte dette Vilddyr disse rasende Frihedshyl — saadan var nærmest deres Betragtning. Hvilke græsselige Omstyrtningslyster maatte man ikke vente fra den Kant, hvilke al god Samfundsorden opløsende Forslag maatte ikke komme fra den Side — ja, de var allerede begyndt at komme.

Samme Aar, som Nordens Mytologi udkom (1832), udsendte Grundtvig et lille Skrift om Daabspagten, foranlediget ved de ubehagelige Optrin, der havde fundet Sted i Frue Kirke i Anledning af, at Stiftsprovst *Clausen* døbte med en selvlavet Daabsformel. Her siger han, at han og andre Kristne jo havde frivillig tilbudt at gaa ud af Statskirken og selv sørge for deres Tros Vedligeholdelse, overladende Modstanderne af deres Fædres som af deres egen Tro alle de Fordele, Verden kan tage og give. Og han mener med Rette, at »Efterslægten vil have svært ved at tro sine egne Øjne, naar den ser, at vor Tros Modstandere,

i Stedet for deri at se et sjældent Offer, bragt lige saa vel paa Fædrelandets og Borgerfredens som paa Troens og Samvittighedsfrihedens Alter, tværtimod saa en skrækkelig Fornærmelse, som der vilde megen Kærlighed til at undskylde hos de rasende Zeloter, som begik den.« Men nu har han da fundet en anden Udvej, nemlig Sognebaandets Løsning. Løses dette kirkelige Stavnsbaand, der allerede i København af sig selv er blevet løst undtagen for Daabens Vedkommende, som ganske vist er et Hovedpunkt, løses det overalt for Sakramenternes og Konfirmationens Vedkommende, saa alle her stilles fuldstændig frit, *saa* kan han blive i Statskirken. Sker det, saa maa de nymodens Præster for ham forrette deres Embede, som de lyster, og bliver der Tale om Forandringer ved Alterbogen til deres Fordel, saa skal der ikke findes nogen mere eftergivende Præst i Kristenheden end han, og han foreslaar da allerede her dobbelte Formularer for Præsterne. Hermed har han da for første Gang hævdet den saakaldte Præstefrihed, som han vedblev at kæmpe for hele sit Liv og lagde den største Vægt paa, fordi den for ham var det nødvendige Pendant til Sognebaandets Løsning. Denne Tanke kunde han naturligvis kun hævde, naar han gjorde den skarpeste Adskillelse mellem Statskirken og den hellige, almindelige Kirke. Han udformer nu sine Tanker herom i den, som han selv senere siger, omhyggelig udarbejdede Afhandling: »Den danske Statskirke, upartisk betragtet« (1834), og begynder her straks med at sige, at medens Kristentroen og det Samfund, den skaber, er en vitterlig Kendsgerning fra Fortiden, som Mennesker ikke kan gøre om, saa er Statskirken ingen Kirkestat, men simpelt hen en Statsindretning (»establishment«), som Regeringen har Lov til at ende og vende efter sit eget Tykke, uden at nogen Præst eller Professor har Lov til at kny, naar derved intet Skaar gøres i Samvittighedsfriheden. Her hævder han da, i et roligt Sprog, men med aabenbar Begejstring sit nye Kirkeideal, velsigner den Lystanke, som Tanken om Sognebaandets Løsning med den deraf følgende fredelige Løsning af alle Vanskeligheder var, en Løsning, som vilde bevare ham selv og de gammeldags Kristne indenfor Statskirken, men som samtidig vilde give de nymodens Teologer og Præster den fuldeste dogmatiske og liturgiske Frihed, nemlig naar Præstefriheden indførtes. Det er det Ideal, han nu idelig kæmper for; det vil være muligt her i Dan-

mark at skabe en ganske vist ny, men herlig Tilstand, naar man blot vil aabne Øjnene for, at Statskirken er en blot menneskelig og borgerlig Indretning til Folkets Oplysning og Opbyggelse, som aldrig kan lykkes eller trives uden ved Frihed paa begge Sider. Naturligvis vandt dette Forslag ikke en eneste Stemme udenfor den lille Kreds, der sluttede sig til Grundtvig, og selv her var man betænkelig, vel ikke ved Sognebaandets Løsning, men nok ved Præstefriheden. Foreløbig var det imidlertid Sognebaandsløsningen, det første Skridt, det gjaldt, og den blev kun gennemført under den heftigste Modstand fra Gejstlighedens Side 1855 — altsaa efter 23 Aars Kamp. Grundtvig forudsaa naturligvis, at Gejstligheden vilde kæmpe af al Magt for at bevare det Privilegium, den Beskyttelse, som Sognegrænsen var for den enkelte Præst; naar Folk *skulde* søge til ham, havde han jo Krammet paa dem. Grundtvig talte derfor om *Stats*gejstligheden paa en Maade, som minder noget om *S. Kierkegaard*; han siger allerede i »Den danske Statskirke«, at en Statskirkes Gejstlighed, saa længe den borgerlig kan røre sig som Korporation, vil baade med Hænder og Fødder sætte sig imod virkelig Tros- og Samvittighedsfrihed. Det er nemlig en fiks Ide hos dette »Broderskab«, at sand Religionsfrihed bestaar i, at den sande Religion (med sin Fuldmægtig Gejstligheden) er fri, om muligt baade for Told og Skat, men især for enhver kraftig Modsigelse. Derfor, erklærer han, skal man aldrig ved slige Lejligheder regne Statsgejstlighedens Indvendinger og gør bedst i aldrig at spørge den om sin Mening, da det kun er at lede den i en Fristelse saa stor, at den endnu aldrig blev overvundet i denne Verden. »Saa vidt jeg ved, har nemlig endnu aldrig Mængden af beskikkede Læger anbefalet fri Udøvelse af, hvad de kaldte Kvaksalveri, eller noget privilegeret Laug med de fleste Stemmer anbefalet Privilegiets Ophævelse, om det saa end var nok saa skadeligt og maatte ganske sikkert forberede Laugets Undergang, og hvorledes kan man da vente, at en Gejstlighed, der har Brev paa at herske og har eventuelt stykket Herskabet ud, saa hver har faaet sin Part, skulde i det hele stemme for kirkelig Frihed? — — Nej, imod Statsgejstlighedens Vilje tog Kristendommen sig den Frihed at være til — —, imod Statsgejstlighedens Vilje tog Morten Luther sig den Frihed at reformere, imod Statsgejstlighedens Vilje fik Lutherdommen Indpas i Danmark og bemæg-

tigede sig Statskirken, imod Statsgejstlighedens Vilje er Religionsfriheden indført i England, og imod Statsgejstlighedens Vilje emanciperede Hertugen af *Wellington* og *Robert Peel* de irske Katolikker, saa hvis man vil vente paa Friheden, til den anbefales af en Statsgejstlighed i det hele, maa man sikkert vente, til Tusindaarsriget kommer.« — Det er jo drøje Ord, men deres Sandhed viste sig at være unægtelig, thi hverken Sognebaandets Løsning eller Valgmenighedsloven var blevet gennemført, hvis Statsgejstligheden med Bisperne i Spidsen havde faaet deres Vilje. Det er i det hele vidunderligt nu bagefter at se, hvordan Forholdene i Virkeligheden laa. Man ser i Grundtvig en Forkæmper for den mest tøjlesløse, ubundne, lovløse Frihed; i Virkeligheden har Grundtvig altid kæmpet for en lovfæstet og lovordnet Frihed. Han vil Frihed; men han vil ogsaa, at Friheden og dens Grænser skal fastsættes ved Lov. Det er uhyre betegnende, naar Grundtvig saa sent som i »Den kristelige Børnelærdom« bruger den Vending, at Friheden skal gennemføres saaledes, at den sætter sig selv sine lovlige Grænser. Han ser godt, at Friheden ophæver sig selv, naar den ikke bliver en bestemt, lovordnet Frihed. Det er ikke Forvirring, men »en ny Tingenes Orden«, han vil have gennemført. Derimod er netop enhver selvtagen Frihed ham i hans Inderste imod. Og hvem er det nu, der tager sig deres Frihed selv? Det er netop Grundtvigs Modstandere, Stiftsprovst *Clausen* og hans rationalistiske Meningsfæller, der gør, hvad de vil, med Kirkens lovbefalede Ritualer, ja gør det under den største dalevende Retslærdes, *A. S. Ørsteds* demonstrative Bifald. Det er næsten komisk, at det saa just bliver Grundtvig, der gøres til den lovløse Frihedssværmer! *Mynster* derimod, han er unægtelig den største og mest snæversynede Talsmand for Tvangen paa alle Omraader, som tænkes kan, Han vil drive Statskirketvangen saa vidt, at han vil tvangsdøbe Baptisternes Børn, hvad Grundtvig saa 1842 protesterede imod i sit Skrift om Religionsforfølgelse, og Sognebaandsløsningen var for ham en Forgribelse paa selve det hellige! Han kom da ogsaa i disse Spørgsmaal i ligefrem Konflikt med Grundtvig. Han lavede nemlig et Forslag til et nyt Ritual og en ny Alterbog, og der blev saa nedsat en Kommission til at bedømme det, en Kommission, hvor Mynster selv var Formand (!), og hvor ingen af Grundtvigs Venner havde faaet Sæde! Under disse Omstændigheder

skrev Grundtvig et fyndigt »Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny forordnet Alterbog«, med Mottoet: Vi har ikke annammet en Trældoms Aand; og her gennemkritiserer han det fra Ende til anden til stor Sorg for 131, skriver et Hundrede en og tredive, fynske Præster, der offentlig meddelte, at de havde følt deres Hjærter saarede derved. Dette Frisprog er vigtigt, fordi han dér med fuld Ret angriber det Mynsterske, om man saa maa sige, højkirkelige Kirkeideal, der bestaar i den mest haarrejsende Sammenblanding af Statskirken og den hellige, almindelige Kirke, saaledes at de Forskrifter, som den danske Statskirkes Myndigheder fastsætter, gøres til »Kirken«s Forskrifter i absolut Forstand. Paa Enkeltheder kommer det jo her ikke an; kun skal det nævnes, at det især var Ophævelsen af Spørgeformen ved Barnedaaben og Tvangsbestemmelser i de mindste Ting (f. Eks. Konfirmandernes Opstilling paa Kirkegulvet), som Grundtvig protesterede imod, naturligvis under den Forudsætning, at Biskoppens Forslag skulde være lovbefalet; thi blev det blot tilladt ved Siden af det gamle, havde Grundtvig intet at indvende. Men han tegner unægtelig Modsætningen mellem det Mynsterske Ideal og sit eget paa det skarpeste. Saaledes naar han siger, at vil man ikke løse, men binde, ikke gøre den præstelige Virksomhed friere og mere frydelig, hvor skulde man da undgaa omsider udelukkende at faa Skummet og Skrabet og Bærmen af Folket til Præster. Det er det, han hævder, at vil man ikke lovfæste Friheden, saa gør man Statskirken til et Tugthus, hvor fribaarne Mennesker ikke vil føre Ordet. Det, der er Kærnepunktet i det hele, er Kampen for, at baade Trosbekendelsen, Daaben og Nadveren efter Herrens Indstiftelse bliver en aldeles fri Sag; derfor er det, han er saa bedrøvet over, at »hos os endnu saa mange troende er frihedssky og skyder derved Herrens Aand fra sig, som kalder os alle i Frihed«. Det er særlig i sin Bog: »Den kristelige Børnelærdom«, at han, i det 17de Kap.: Præstefrihed i Folkekirken, har sagt sit afgørende Ord i denne Sag. I Modsætning til det, han kalder den »Mynsterske Præstefrihed«, nemlig Frihed til aabenbar at modsige sig selv paa Prækestolen og for Alteret, og Frihed til at nedrive Alterbogen, naar de kun tilsyneladende fulgte den, og Frihed til at lære tværtimod de symbolske Bøger, naar de kun svor paa dem, hævder han den Præstefrihed, som han mener, er blevet mulig-

gjort, ja nødvendiggjort ved Sognebaandets Løsning. I Stedet for Præsteeden vil han sætte en Forpligtelse for Præsterne til at lære overensstemmende med den hellige Skrift efter deres bedste Overbevisning, og at forvalte Sakramenterne sømmelig efter deres bedste Overbevisning om Herrens Indstiftelse. Saa løses Præsternes Tungebaand, saa staar de frit, og saa kan man fæste Lid til, at de mener, hvad de siger: »Jo mere almindelig nemlig den Oplysning bliver, at vil man agtes for et Sandheds-Vidne, da maa man først og fremmest vise sig som en ærlig og samvittighedsfuld Mand, og at vil man have sin Tale troet, maa man først og fremmest holde sin Mund fri og ikke for nogen Pris leje den ud enten til Kejser eller Pave — jo almindeligere og klarere denne Børnelærdom bliver, des umuligere bliver aabenbar en Statskirke med tvungen Lærdom og Gudsdyrkelse eller med tvetungede Præster, som ej kan have mindste sand Højagtelse hos et Folk og levende Indflydelse paa dets Tro og Samvittighed, og des umuligere bliver det for andre end Kødhoveder, Rænkesmede og Plageaander at føre Ordet i saadanne Tugthuse.« Overfor den Paastand, at man ikke med frelst Samvittighed kunde være Lærer i en saadan konfessionsløs Kirke, siger han, at dette, at de nok med frelst Samvittighed kan være Lærere og Sandhedsvidner i en tvungen Statskirke, hvor de har gjort Ed paa at føre en vis bestemt Lærdom og lønnes for at gøre det, men kan ikke med frelst Samvittighed være Lærere i en fri Folkekirke, hvor de kun lønnes for at lære og virke efter deres egen bedste Overbevisning, det er jo dog saa bagvendt, saa meningsløst og selvmodsigende, at man maa undres over, at nogen betænksom, end sige nogen oplyst Mand kan faa det over sine Læber.« Fremdeles krævede Grundtvig, hvad jo ogsaa senere er blevet gennemført, at man skulde »give Mindretallet i et Kirkesogn Lov til, uden Skade for Flertallet, at benytte Sognekirken, og hvis de ingen Præst i Nærheden kan slutte sig til, da selv at holde sig en Præst, som har opfyldt Statens Fordringer til Folkekirkens Præster.« Endelig kræver han »Bispefrihed« og udtaler sig herom saaledes: »Naar man giver Bisperne i den fri Folkekirke den dem uundværlige Frihed til at ordinere efter deres Overbevisning, følgelig ogsaa til at nægte Ordinationen, hvor de ikke tror med god Samvittighed at kunne meddele den, da give man ogsaa alle Kandidater, som har naaet den bestemte

Alder, Lov til at lade sig ordinere af hvilken Biskop i Folkekirken, de dertil kan formaa; og da er jeg vis paa, at i det mindste i Danmark, vil baade Folket i langsommelig Tid være vel fornøjet og Staten være særdeles vel tjent med sin fri Folkekirke, og at de vil have Ære af den i samme Grad, som man sørger for en folkelig Præstedannelse, der uden at tabe en passende Sprogkundskab og Boglærdom af Syne, dog først og sidst er beregnet paa det virkelige Liv, paa den levende Præstesyssel, med Ordførelsen paa Modersmaalet og med de alvorligste Ting og Tanker, som et Menneske kan hellige sine Aar og Evner.« Vel kunde ikke alle Grundtvigs Venner følge ham her, men han fastholdt lige til det sidste, at uden Præstefrihedens fulde Gennemførelse var hans Værk ufuldendt, saaledes paa Vennemødet 1869. Vil man ret forstaa Grundtvig, saa maa man vel huske, at hans praktiske Forslag hænger nøje sammen med det store Grundsyn, han gennem sit Livs Kamp vandt paa Frihedens Nødvendighed som den absolute Betingelse for alt aandeligt Liv, saaledes som han selv former det i følgende herlige Udtalelse: »Jo ældre jeg bliver, des klarere staar det for mig, at mit kirkelige Ærinde i min Kreds er ret egentlig af yderste Evne at klare det baade for Venner og Fjender: at den sande Kristendom, langt fra at staa i Forbund med nogensomhelst aandelig Trældom og Samvittighedstvang eller med nogetsomhelst Hykleri, Dølgsmaal eller Skuespilvæsen, ikke blot kan taale al menneskelig Frihed, saa vel som al menneskelig Oplysning, men kræver disse og kan kun trives, kan kun virke med sin fulde Kraft og ses i sin Glans, hvor dens Fjender har samme Frihed som den til at gøre sig gældende.«

Dette stolte og frie Grundsyn kan umulig opgives af dem, der vil løfte den grundtvigske Arv, men Spørgsmaalet bliver nærmest det rent praktiske, hvor vidt Folkekirken, som den nu en Gang er, virkelig kan bære Gennemførelsen af Præstefriheden, ɔ: det, som senere er kaldt den taalsomme Folkekirke, hvilket atter afhænger af, om man er i Stand til i sin Forstaaelse at Kirkens Væsen at gennemføre den skarpeste Adskillelse mellem den af Mennesker ordnede ydre Kirkeorganisation og selve den hellige, almindelige, alene af Ordet og Aanden afhængige Kirke. Her maa man gøre sig sin Stilling klar og overveje, om man kan blive i en Folkekirke, hvor Frihedsidealet endnu ikke er

fuldt gennemført, eller om man vil mistvivle om Muligheden af dets Gennemførelse, og saaledes gaa over til Frikirketanken. For mange vil det vel staa som sørgeligt, om Folkekirken, hvor vi dog gennem Grundtvigs Kamp har opnaaet saa megen Frihed, skulde opgives.

Men vi vil da til Slut vende tilbage til de Steder, hvor han som Skjald lovpriser Friheden. Og først og fremmest maa vi da nævne det Vers, som burde staa prentet i alle unges Hjærter:

Tvang til Tro er Snak i Taaget,
Hjærtet værger sig med Fynd,
Tvang til Skrømt som Romeraaget,
det er Tvang til Løgn og Synd;
kun til Helved kan der tvinges,
men til Himlen maa der ringes,
Frihed følger Sandheds Aand,

eller af Salmen: »Dig rummer ej Himle«:

De slet dig forstode
som ej med det gode
bød Sjæle til Gæst;
med Svøbe og Tøjle,
med Bast og med Bøjle
man gør ingen Fest.

Og nævnes maa ogsaa Verset fra den vidunderlige Salme: »Giv mig, Gud, en Salmetunge«:

Se fra dine Drivehuse
i det fri, hvor Storme suse,
Poder plantes ud;
og naar de som Sne er hvide,
finest Frugt ved Vintertide
bære de for Gud.

eller Salmen: »Guds Ord blev aldrig bundet«, en herlig Sang om dette, at det aldrig skal lykkes at binde Guds Ord, men der tænkes særlig her paa Ordets Fjender, der vil lænkebinde Ordet, hvad de aldrig kan. Eller Salmen: »Hvad forklarer Rigets Gaade«, hvor det hedder:

Derfor blues alle Paver,
som, trods Herrens Tjenerdragt,
ham til Konge over Slaver
raabte ud med Verdensmagt.

og

Sandheds Aand med Korsets Banner
fra sig skyder hver en Træl,
frit sig kun til Kæmpe danner,
hvem der vil sit eget Vel.

I Salmen: »Kom Gud Faders Aand fuldgod« hedder det:

Gør mit Hjærte fast deri:
du er mer end Fuglen fri
og som du saa er alt dit
himmelsk ydmygt, himmelsk frit.

I Sangen: »Tør man Lid til Sømænd fæste«, siger han overfor al Søndagstvang:

og det godt kan Herren ligne
Søndagsarbejd at velsigne,
Farisæerne til Trods.

Her er der i det hele pragtfulde Ord om Friheden, saaledes:

Ej af Trælle vi forlange
til vor Frelser Takkesange,
før de tro, han gør dem fri.

eller

I hans Navn at smedde Lænker,
det var Fjendens værste Rænker,
avled Trods og Hykleri.

Altsammen er det dog kun en fuldtonende Gennemførelse af Paulus's Ord: Hvor Herrens Aand er, der er Frihed. Men idelig ser vi, at han netop ogsaa tilføjer Frihedens Begrænsning, saaledes proklamerer han et Sted kun den Løsning af alle Baand, som ej sig med Trældom hævner; han taler om Friheds Krav dér, hvor Baand er blot til Plage; han taler om den daarlige Frihedsbrug, der bestaar i at blive fri for Tyranniet og dog selv være Tyran; selv om han absolut fastholder, at

toldfri skal være
blandt Kæmper i Nord,
hvor dybt de end skære,
som Tanker saa Ord.

Men allerskønnest kommer maaske denne Besindighed frem i Sangen: »Frihed i sin hele Fylde«. Her siger han, at Frihed

i sin hele Fylde til at gøre, hvad man vil, det har kun Gud. Derfor maa ingen drømme, at han er sin egen Lov. Og saa hedder det:

Vil i Sandhed fri du blive
ej for Gud, men fri med ham,
du til Gud dig overgive
med din Vilje som Guds Lam,
da ej mer du nødes til
noget, som du ikke vil,
fri hos dig da er Guds Vilje,

Kærligheden er en Vilje,
falder i en Synders Bryst,
lettere paa Lyng end Lilje
og er altid Hjærtets Lyst.
Kun Guds Kærlighed er fri,
kun i den frigøres vi,
naar af den vi undertvinges.

Hvem vil nægte, at der her er talt baade smukt og besindigt om Friheden? Men ganske vist: Grundtvig *er* en saadan Friheds Talsmand. Han er det ubetinget paa Aandens og Ordets Omraade, han er det ubetinget paa Kirkens Omraade, og dog vil han en ikke blot tydelig erklæret, men ordnet Frihed, en saadan, der giver alle samme Ret, en saadan, der holder det kristelige og det borgerlige skarpt ude fra hinanden, og ogsaa paa det borgerlige Omraade ønsker han en udstrakt Frihed: Næringsvejenes Frihed, vis paa, at Tvangen aldrig kan være en producerende Kraft, altid kun er et nødvendigt Onde; at kun gennem Frihed, hvor Kræfterne rører sig efter deres virkelige Natur, bliver der udrettet noget af virkelig Betydning; »Samvittighedsfrihed, Talefrihed og Næringsfrihed«, saaledes samler han det allerede i »Mands Minde«, 1838, hvor han siger, at »Tvangen koster Penge, ja langt mere end Penge, medens Friheden intet koster, men indbringer usigelig meget ved den indvortes Tilfredshed og Munterhed og den altid levende Rørelse i alle Retninger, den nødvendig frembringer.« Vi har, skulde man tro, i en Tid som vor, hvor der snobbes nedad, ogsaa af kristne, og lefles med »Socialisering« og Tvang i alle Maader, Brug for en stærk og frimodig Hævdelse af Friheden som den nødvendigste af alle Livsbetingelser, for den enkelte som for Samfundet. Ganske vist har vi paa det sociale Omraade lært at se Organisationens Betydning,

men naar Organisationen bliver en Forholdsregel, der paatvinges den enkelte med udvortes Tvang, saa har vi i Sandhed ogsaa set dens Skyggesider. Kun den Organisation er i Sandhed Navnet værd, i hvilken den enkelte indtræder af egen fri Vilje; al anden Organisation er, særlig paa det kristelige Omraade, et meget tvivlsomt Gode. Idealet maa dog altid være, at alt bæres af Friheden; saa handles der med Liv og Lyst. Og derfor vil Grundtvig sikkert have manges begejstrede Tilslutning, naar han siger, at

kun i Friheds Aandedræt
vi føler, kækt og lyst og let
kan leves og kan lides.

XII

Slutning.

Som en mørk Skygge ligger over Grundtvigs Liv den Sindssyge, som enkelte Gange kom til Udbrud i hans lange Liv. Det er betegnende for den Styrke og Klarhed, hvormed Grundtvigs Skrift afspejler hans Personlighed, at man har kunnet stille en nøjere Diagnose af denne Sygdom. Dette er sket i nyeste Tid ved Overlæge *Dr. Helweg* i hans Bog, »Grundtvigs Sindssygdom«, og der kan næppe være Tvivl om, at Diagnosen er rigtig: Grundtvig har lidt af den »manio-depressive« Psykose, der betegner en Vekslen mellem højt opstemte (»maniske«) og dybt nedtrykte (»depressive«) Tilstande. Undersøgelsen er foretaget med stor Varsomhed og med den fuldeste Anerkendelse af, at den ikke paa nogen Maade kan forandre den Bedømmelse af Grundtvigs Personlighed og Livsværk, som vindes gennem Betragtning af den Gerning, han har øvet. Det vilde føre altfor vidt her at gengive Gangen i Undersøgelsen, men der er dog enkelte Punkter, hvor en nøjere Prøvelse ikke vilde være ufornøden.

Det er rimeligt, at der i et Arbejde som dette, der vil fremstille Grundtvigs Tanker, gaas nærmere ind herpaa. Thi — mange vil dog vistnok sige: maa det alligevel ikke vække den største Betænkelighed, ja Mistænksomhed overfor Grundtvigs hele Virksomhed, naar man faar at vide, at han har været sindssyg? Har hans Tanker været mere end sindssyge Indfald, maa man ikke paa Forhaand betragte dem som usunde? Hertil maa der svares,

mener jeg, at hvorledes man end psykologisk maa se paa deres Oprindelse, saa maa selve de udtalte Tanker vejes og prøves efter deres virkelige Indhold og Værdi. Men jeg mener tillige at det kan paavises, at den Sindssygdom, hvorom det drejer sig, er af den Art, at den, naar den som i dette Tilfælde optræder hos en iøvrigt mægtig, aandsbevæget og karakterfuld Personlighed, kan give endog positive Betingelser for, at visse Oplevelser kommer til at gaa dybere og berede Sindet for et stærkere Opsving, end det havde været muligt, hvis de var forløbet aldeles »normalt«. Og der er endnu en Ting at bemærke, at en Undersøgelse af de særlig akute og derfor mest uhyggevækkende Anfald vil vise, at de har haft en velgørende Indvirkning paa Grundtvig selv. Dog undtager jeg her det sidste Anfald, som kom 1867 i hans høje Alderdom, da hans Liv væsentlig var endt. At han ogsaa kom sig efter dette Anfald (han var da 84 Aar gammel) og endnu levede 5 Aar i fuld Aandsklarhed vidner mere end alt andet om den mægtige Livskraft, hvormed han var udrustet.

Men med de to andre sjælelige Kriser gik det Grundtvig paa samme Maade, som det gik Paulus med hans legemlige Lidelse: han var kommet for højt op, eller følte i alt Fald, at han kunde fristes dertil, og saa fik han denne svære Lidelse, for at han ikke skulde hovmode sig. Krisen i 1810 førte med sig, at det lykkedes Grundtvig at overvinde sin Lyst til at vinde Berømmelse og derfor blive i Hovedstaden; han følte sig nu ikke mere for god til at tage hjem til Landsbyen og hjælpe sin gamle Far med hans Præstegerning; og i den gav han sig helt hen, uselvisk og offervilligt. Men endnu klarere synes jeg, det træder frem i den anden Krise i 1844. Da er han jo langt nede og er ogsaa da klar over, at han er syg; men særligt under dette Anfald lykkes det ham maaske mere end nogensinde før eller siden at kaste alle menneskelige Krykker bort og føle sig helt som et Barn i Guds Arme. Midt under Sygdommen fødes i to Tilløb den dejlige Vuggevise: Sov sødt, Barnlille, og alle Vidnesbyrd er enige om, at Grundtvig, hvis Væsen just ellers næppe havde Præg af den blideste Elskværdighed, den Gang havde faaet noget blødt og elskværdigt over sig, ja, han sagde ligefrem, at det var kommet for hans Hovmods Skyld. Det er i Tiden efter denne Krises Udgang og vel endnu under dens Eftervirkninger, at han skriver »Kirkeklokke, ej til Hovedstæder«, Sangen om det »ædle Malm«,

hvis Klang har genlydt i hans Liv fra hans Barnedage i den stille By, og som han haaber skal ringe hans Liv ud i den samme stille Fred. Men ganske særlig vil jeg her fremdrage hans Digt til Meta fra den samme Tid, dette vidunderlige Digt om Smilet gennem Taaren, hvor han særlig dvæler ved sin Sindssygdom, og hvor vi altsaa ser den Stemning, som dette Minde hensætter ham i: en ydmyg og smæltende Kærlighed til den Datter, som trøstede ham under Sygdommen; tillige er Digtet et ypperligt Eksempel paa den mægtige Stigning (særlig i det næstsidste Vers), hvortil Grundtvig kunde løftes i et inspireret Øjeblik. Uden Grundtvigs Sindssygdom havde vi ikke faaet disse tre af de allerskønneste Perler af Grundtvigs Digtning.

I det højst interessante Slutningsafsnit, hvor Helweg drager Slutningen af sin Bevisførelse, og, det maa indrømmes, gør det med stor Varsomhed, erklærer han, at det, han hidtil har sagt, saa godt som udelukkende har gældt Formen, Grundtvigs poetiske Form og hans ydre Væsen, medens Indholdet, hans Tankers og Meningers Realitet, er i langt højere Grad uafhængigt af det sygelige Anlæg. Under selve de akute Sygdomsanfald kan Tankerne fuldstændig forvirres, men under almindelige Forhold er det væsentlig den Maade, hvorpaa Tankerne fremsættes og udvikles, der paavirkes. Imidlertid mener dog Helweg, at ligesom det særlig er den maniske Side af Sygdommen, der er fremherskende hos Grundtvig, saaledes vil det næppe være for dristigt at fremsætte den Formodning, at ikke blot hans historisk videnskabelige Indsats, men ogsaa den kristelige Aandsretning, der bærer Navn af Grundtvigianismen, viser en ejendommelig Farve, der kan føres tilbage til hans maniske Anlæg. Den grundtvigske Aandsretnings lyse Livssyn kan ikke være andet end en Kendsgerning for enhver, der træder i Berøring med den. At dette Forhold kan føres tilbage til Retningens Fader, er uimodsigeligt, og kunde man søge ned til denne optimistiske Farvetones dybeste Rod, vilde man muligvis finde visse Forandringer i Grundtvigs Hjærne, Forandringer, der endnu desværre er ukendte, men som efter bestemte Love — Sygdommens Love — leder Sjælelivet ind i nye Baner og sætter Tanker og Stemninger i Svingninger. Det maa dog mærkes, at Helweg udtrykkelig tager Afstand fra den Tanke, at Grundtvigs manio-depressive Anlæg skulde forringe hans Værdi som Fører: »Intet kan være mere fejlagtigt.

Værdien af den menneskelige Hjærne maales ikke ved en minutiøs Konstatering af dens Fejl eller Mangel paa Fejl. Den mest fejlfri Hjærne kan leve, tænke og dø uden at frembringe et Gran til Menneskehedens Gavn; thi Værdien maales af Hjærnens Frembringelser, af de Tanker, der tænkes, og af de Spor, disse Tanker sætter sig i Samtidens og senere Slægters Liv. Som alle andre Steder gælder ogsaa her den Regel, at Træet skal kendes af sine Frugter. I den Henseende stod Grundtvigs Hjærne, der endog formaaede at udnytte Sygdommen, Maal med de bedste.«

Trods denne Anerkendelse vil jeg dog mene, at der nok kan sættes et Spørgsmaaltegn ved denne ubetingede Udledelse af Grundtvigianismen af visse Forandringer i Grundtvigs af manisk Sindssygdom paavirkede Hjærne. Selv om der her er gjort det mest mulige for at begrænse og bestemme den Paastand, at det grundtvigske Kristendomssyn har sin Rod i en Sindssygdom hos Grundtvig, saa er en saadan Paastand dog altfor let udsat for at blive misforstaaet og misbrugt, til at man uden videre kan blive staaende ved den. Thi her maa det dog gælde, at Kærnen i den grundtvigske Anskuelse bestaar i Tanker, som ikke kan udledes af en tilfældig sygelig Opstemthed, heller ikke af den anden Side af Grundtvigs Sindssygdom: den depressive, (som Helweg i denne Forbindelse slet ikke nævner, men som jo dog ogsaa hører med i Sindssygdomsbilledet), fordi disse Tanker paaviselig er fremgaaet af en bestemt historisk Situation: Rationalismen, den vaagnende Romantik og det tilsyneladende stedse svagere, stedse mer umulige ortodokse Stade, som Grundtvig selv indtog — dog atter saaledes, at han havde det som en Slægtsarv, der i hans Ungdom var trængt tilbage af tør og gold Fornuftskristendom, siden af sværmerisk Romantik, indtil netop det første depressive Anfald 1810 satte ham fast i dette ortodokse Stade. Herfra blev han forsaavidt aldrig rokket, som han stadig *vilde* staa fast paa den gammeldags Kristendom, og dette Træk ved Grundtvigianismen, at den vil være en kirkelig og dermed i sin Grund en ortodoks Anskuelse, den kan tilvisse ikke føres tilbage til den *maniske* Disposition, men et af to da snarere til den depressive Side af Sygdommen. Det drejer sig imidlertid her ikke om Stemninger, men om Tanker, hvis Gyldighed eller Ikke-Gyldighed er uafhængige af alt Stemningsliv. Om hans Syn paa Forholdet mellem Ord og Skrift, hans Opfattelse af Gudsbilledet og af Friheden

maa der kæmpes med Grunde, det er ikke saaledes at forstaa, at fordi Grundtvig i en manisk Opstemthed ser lyst paa alting, saa ser han sig ogsaa glad paa Menneskelivet, men det gaar saaledes til, at idet han opdager Ordets Betydning og saa ser, hvorledet Ordet er bevaret i Menneskenes Modersmaal, saa maa han *logisk* slutte, at Mennesket ikke ved Synden har tabt sin Menneskelighed: *Kendsgerningerne* modbeviser den Paastand, og for disse Kendsgerninger bøjer han sig. Det er altsaa en objektiv Grund, en logisk Tankerække, der *tvinger* ham bort fra den Anskuelse af Menneskelivet, som hans depressive Erfaringer ellers nærmest disponerer ham til. Og jeg mener iøvrigt ogsaa, at det samme kan siges om hans Kamp for Friheden. Han forefinder og føler sig stærkt besværet af en historisk givet Tvangssituation, hvor han ikke under de givne Forhold faar Plads til sit Standpunkt, altsaa *maa* han kæmpe for Friheden, aldeles bortset fra, hvad hans Temperament eller sygelige Disposition ellers maatte bestemme ham til. Det er en Nødstilstand, hvorunder han mere og mere aandelig lider. Og da han saa bryder igennem med sit Frihedssyn, saa er det atter hans Erfaringer i England, der befæster og udvider det en Gang her indtagne Standpunkt, og alt dette forbinder sig saa med hans gennem historiske Forskninger opladte Syn for Menneskelivets Mangfoldighed og for Nødvendigheden af, at Livet faar Lov til at udvikle sig efter den i Naturen selv givne Rækkefølge »i Naturens Orden«, saa der kan ikke let tænkes et sundere Livsideal end det, som denne af den maniodepressive Sindssyge prøvede Mand skrev til sine Børn, og som alle kender:

> Et jævnt og muntert, virksomt Liv paa Jord,
> som det, jeg vilde ej med Kongers bytte,
> opklaret Gang i ædle Fædres Spor
> med lige Værdighed i Borg og Hytte,
> med Øjet, som det skabtes, himmelvendt,
> lysvaagen for alt skønt og stort herneden,
> men med de dybe Længsler vel bekendt,
> kun fyldestgjort af Glans fra Evigheden.

Kan det siges smukkere og sundere! Kan der gives noget bedre Bevis for Helwegs Paastand, at Indholdet af Grundtvigs Aandsliv ikke er paavirket i sygelig Retning af hans unægtelige Sindssygdom? Jeg paastaar, at der ikke *kan* tegnes et sundere og skøn-

nere Ideal, og jeg gad se den Ungdom, som ikke vilde føle det bedste i sig berørt ved dette Ideal, ligegyldig hvilke Meninger de saa ellers har. Dette Ideal er det store Bevis for det Vidsyn, som den grundtvigske Opfattelse fører Mennesker til. Men Hovedsagen i denne Sammenhæng er altsaa det, at det absolut ikke er løsrevne, spredte, maniske Stemningsudbrud, hvorom det her drejer sig, men om en sammenhængende Tankerække, der kan udtales med faa Ord. Thi hvad drejer det sig om?

Alt samler sig hos Grundtvig om *Ordet*, det fri, levende Ord, det højeste Udtryk for, hvad der bor i Mennesket, hvoraf al Skrift og alt, hvad Mennesket ellers kan forme med sin Haand, kun er et Afbillede; Menneskeordet, der er skabt til at være et Klædebon for Guds eget livskabende Ord, i hvilket Gud selv gør sin Gerning, og i hvilket Herren selv kommer sin Menighed nær, idet han ved sine Indstiftelser, Daab og Nadver, taler umiddelbart til den enkelte, slutter Pagten med ham og giver ham Sjæleføde; dette levende Ord, som er Baandet mellem Jord og Himmel, Ordet, der kræver Frihed for at kunne herske i Aandens Verden og kun i Frihed kan bekæmpe alle Uaander. Heri er i Grunden alt samlet. Det er den Arv, han har efterladt enhver, der kan og vil tage imod den. Og jeg kan ikke se, at der behøves nogen særlig enten manisk eller depressiv Bestemthed for at tage rigtig imod den. Naar den bringer Glæde med sig, saa er det en simpel Følge af, at den som alle virkelig religiøse Løsninger vil skabe Fred og Glæde, vil bringe Samvittigheden til Ro, og jeg vil paa det stærkeste hævde, at Grundtvigs Glæde var ikke nogen overfladisk Glæde, men har passeret Sorgens og Kampens Stadier, at hans Smil var ikke det letkøbte Smil, men, som vi hørte, Smilet gennem Taarer. Naar der er saa megen overfladisk »Grundtvigianisme« til, saa er det en Følge af, at overfladiske Sind har villet nøjes med Grundtvigs Frihedstanke i en *saare* ufuldkommen, nærmest negativ Forstaaelse. Og intet har skadet Grundtvigs Gerning i vort Folk mere end denne overfladiske »Grundtvigianisme«.

Og saa vil jeg slutte med de fire Linjer han skrev kort før sin Død, som et Vidnesbyrd om, at han højt oppe mod de 90 saa lige sundt paa Menneskelivet trods al Sindssygdom, nemlig dem, han føjede til den Sang, jeg nylig anførte, og som jo fremkom derved, at *Trier* i sin Tid pløjede den ud af hans Digt til

Børnene, hvor saa imidlertid fire Linjer kom til at mangle. De kom da til at lyde saaledes:

> Om kort, om langt blev Løbebanen spændt:
> den er til Folkegavn, den er til Grøde;
> som godt begyndt er Dagen godt fuldendt,
> og lige liflig er dens Aftenrøde.

For Grundtvig blev Løbebanen unægtelig spændt langt, men jeg tænker, at de tre sidste Linjer ogsaa maa gælde hans egen Gerning: den var til Folkegavn, den var til Grøde.